

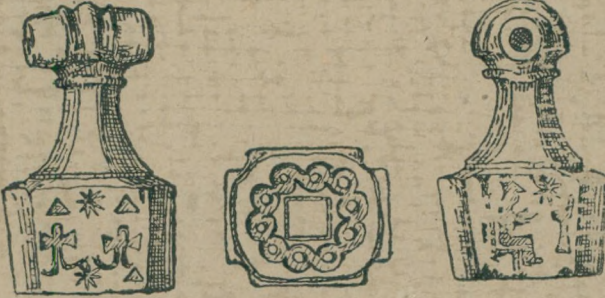
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLE TEN

Cilt : VIII

Sayı : 31

Temmuz 1944

T Ü R K T A R İ H K U R U M U B A S I M E V İ – A N K A R A

1 9 4 4

İÇİNDEKİLER

Makaleler, Etüdler :	Sayfa
İNAN, Dr. ÂFET : Trablusgarp'ta Hürriyete karşı isyan	387
DİR VÂNA, SELİM : Cerablus civarında Yunus'ta bulunan Tel Halef Keramikleri	403
KÖPRÜLÜ, Prof. Dr. M. FUAD : Kay kabilesi hakkında yeni notlar . .	421
İNAN, Prof. ABDÜLKADİR : Ongutlar'ın menşei meselesi	453
Tercümeler :	
GROENBECH, K. : İç Moğolistan'daki Türk yazıtları	457
Bibliyografya :	
MANSEL, Prof. Dr. ARİF MÜFİD : Max Freiherr von Oppenheim, Tell Halaf	461
İNAN, Prof. ABDÜLKADİR : Sovyet Rusya Devlet Ermitaj Müzesi Şark kültür ve san'at tarihi bölümünün mesailerı	471
İNAN, Prof. ABDÜLKADİR : Türkmenler ve Türkmenistan tarihine ait materyeller	474
Haberler :	
Üçüncü Türk Tarih Kongresi münasebetiyle yabancı neşriyat	477
1941 - 1942 ve 1943 yıllarında Türk Tarih Kurumu kütüphanesine gelen kitaplar	485

L E V H A L A R

LXVI — Mustafa Kemal (Atatürk) Trablusgarp'ta.

LXVII — LXXXV — Tel Halef Keramiklerine ait resimler.

BELLETEN

Cilt: VIII

Temmuz 1944

Sayı: 31

ATATÜRK'ü dinledim¹

TRABLUSGARP'TA HÜRRİYETE KARŞI İSYAN

Dr. ÂFET İNAN

Türk Tarih Kurumu Asbaşkanı

Sultan Hamit devri istibdadını yenmek için, Türk vatanında milletçe yapılan hareketler neticesi, 23 / Temmuz / 1908 olarak tarihlenmiştir.

İstanbul'da yeni kabine teşkili düşünülürken, Trablusgarp'ta kumandan ve vali bulunan ve Hürriyet âşığı olduğu için oraya gönderilmiş olan, Recep Paşa tercih edilmişti.

Recep Paşa İstanbul'da Türk milleti tarafından öyle içten gelen bir hoşkunlukla istikbal edildi ki milletini çok seven bu büyük adamın kalbi durdu, öldü.

Trablusgarp'ta hürriyete karşı bir isyan olmuştu. Bu isyandan haberi ve bununla asla alâkası olmıyan Erkânıharp kolağası Mus-

¹ Türk Tarih Kurumu'nun Belleteni çıkmaya başladığı zaman (İkincikânun 1937) onun yayınları arasına «Atatürkü dinlerken» diye bir köşe açmıştım. Bunlar ancak üç makale olarak çıktılar. «Gerilla hakkında iki hatıra» Belleten sayı 1, İkinci Kânun 1937. «Vatan ve Hürriyet» Belleten sayı 2, Nisan 1937 «Mukaddes Tabanca» Belleten sayı 3-4, İlkteşrin 1937. Şimdi bu hatıralardan bir kısmını daha, Ondan işittigim gibi, «Atatürkü dinledim» başlığıle okuyucularıma sunuyorum.

tafa Kemal o günlerde İstanbul'dan bir mektup alıyor. Bu mektubun içinde, iki kâğıt vardır; biri şu mealdedir: "Recep Paşa öldü. Onun boş bıraktığı Trablusgarp'ta hürriyet aleyhine bir isyan oldu. Sizin oraya gitmeniz bütün buradaki arkadaşlarca tensip edildi. Azimetinizi rica ederim,, İkinci kâğıt, geniş ölçüde bir salâhiyetname idi.

Bu tarihlerde İttihat ve Terakkî Komitesi'nin Umumî Merkezi henüz Selânik'te sayılıyordu. Mustafa Kemal bu merkezin üyelelerinden biri idi. Bu heyete dahil olan ve olmıyan bir takım kişiler Mustafa Kemal'e gelen mektup muhteviyatından haberdar edilmişlerdir. Selânik'te "Merkezi Umumî,, içtimaları gece olurdu. Mustafa Kemal'in Selânik'ten behemehal uzaklaştırılmasını isteyenler gündüz toplanmışlar ve kendi aralarında şu kararı vermişlerdir: Mustafa Kemal Trablusgarp'a gidecek..

Gece Umumî Merkez, âdet olduğu üzere, toplanıyor. Mustafa Kemal tabii olarak oradadır. İçtima salonuna girince, kararların yazıldığı kara tahta üstünde ve birinci numarada şunu okuyor: Mustafa Kemal Trablusgarp'a gidecektir.

Mustafa Kemal'in kafasında bir şüphe ve çok düşündükten sonra verilmiş bir karar

Mustafa Kemal, kara tahta üstünde okuduğu karar üzerine şöyle düşünüyordu: Genel Merkez bu kararı verebilmek için kendisi de beraber bulunmalı idi, eğer inisiyativ onlardan geliyorsa... Halbuki Mustafa Kemal çok daha evvel İstanbul'da bulunan ve sonraları nazırlık ve sadrazamlık mevkilerini işgal etmiş olan bir arkadaşından bu kararı tebliğ eden bir mektupla beraber bir de salâhiyetname almıştı.

Mustafa Kemal bir çok düşünceden, muhakeme ve hesaptan sonra kararını verdi: Gidecekti.

O gece Umumî Merkez toplantısına Hacı Âdil Bey riyaset ediyordu. Mustafa Kemal şimdi Hacı Âdil Beyle karşı karşıyadır. Mustafa Kemal Hacı Âdil Beye sordu:

— Beyefendi, bu işten ne anladınız?

Hacı Âdil Bey cevap verdi:

— Bu, sizden çok şeyler beklenildiğinin işareti, beşaretidir.

Mustafa Kemal buna inanamıyordu. Bir daha sordu:

— Bütün düşüncelerin bu samimi ve temiz manada olduğuna siz emin misiniz?

— Bunu bana sormayınız, siz daha iyi takdir edersiniz.

Mustafa Kemal ayağa kalktı ve: “Öyle ise gideceğim,” diyerek Hacı Âdil beyin elini sıktı. Hacı Âdil Bey biraz daha oturmasını Mustafa Kemal’den rica etti ve aynı zamanda şu sözleri söyledi:

— Tabii oraya gitmek için paranız yoktur.

O âne kadar bunu hiç düşünmemiş olan Mustafa Kemal tekrar sandalyasına oturarak şu cevabı verdi:

— Evet, ben bu bahsolunan memlekete gitmek için kendi kendime karar verseydim elbette bunun çarelerini evvelden düşünürdüm. Bana emri vaki yapıldı. Tabii param yoktur.

Hacı Âdil Bey:

— Merak buyurmayınız, dedi, sizin için arzu ettiğiniz kadar para emrinize hazırdır. Ne kadar istiyorsunuz?

Mustafa Kemal bu cevaptan hem mütehassis, hem de müteessir olmuştu. Görüyordu ki o, ne isterse vereceklerdi; elverir ki Selânik’ten çıkıp gitsin.....

Mustafa Kemal, şu cevabı verdi:

— Ben, hayatımda böyle bir seyahat yapmadım. Bir defa yolculuk masrafı var; ondan sonra gideceğim yerlerde bana yükletilen vazifeyi yapmak için, bilmem ki para sarfetmek lâzım gelecek mi? Bunları birleştirerek siz düşününüz; ben bu işte bitaraf kalmak isterim.

Aacı Âdil Bey: “Bu kadar ince hesabı kimse düşünmüş değildir. Size bin altın kâfi gelir mi?,” Diye sordu.

Mustafa Kemal şu cevabı verdi: “Bilemem; fakat bunu çok görürüm,,.

Hacı Âdil Bey: “O halde, size bin altın verelim, sarfedemediğinizi iade edersiniz.

Mustafa Kemal Trablusgarp şehrinde

Mustafa Kemal’in bindiği vapur Trablusgarp şehri önünde demirledi. Rihtım yoktur. Sahil, bom boş bir kumsaldan ibarettir. Yerli bir kayıkçı onu kumsala götürüp bıraktı.

Mustafa Kemal, elinde çantasıyla, bir takım barakalara uğruyor, otel arıyordu. Bunlar yaşlı İtalyan kadınlarının açık adlarına

otel dedikleri yerlerdi. Arkasında, bir Türk zabiti üniforması taşıyan Mustafa Kemal bunların hiç birinde kendine bir sığınak bulamıyor. Dolaşmaktan çok yorgundur. Kumsala geliyor. Bavulunu yere bırakıyor ve bunu yastık yaparak kumluğa uzanıyor. Tam bu sırada idi ki Trablusgarp sevkiyat memuru olduğunu sonradan anladığı genç bir teğmen (mülâzim), Mustafa Kemal'e yaklaşıyor:

Efendim, diyor, bu memleket böyledir. Burada otel yoktur; barınacak yer bulmak güçtür. Ben iki odalı bir evde tek başıma oturuyorum; sizi oraya davet ediyorum. Lütfen kabul buyurur musunuz?

Mustafa Kemal bundan çok mütehassis oldu ve daveti kabul etti. Biraz sonra genç Türk mülâziminin evinde, toprak tabanlı bir odada seyahatin yorgunluğunu çıkarmaktadır. Ertesi gün Mustafa Kemal, genç mülâzimi yanına çağırdı ve: "Bana Recep Paşa'nın yaveri Kafkasyalı Hasan Bey'i çağırınız," dedi. Mülâzim bundan bir şey anlıyamamıştı. Mustafa Kemal, emrini tekrarladı:

— Bana sakallı Hasan Bey'i çağırınız.

Sakallı Hasan Bey'le karşı karşıya

Sakallı Hasan Bey Mustafa Kemal'in karşısındadır. Mustafa Kemal konuşuyor:

Sen Kafkasyalı Hasan Bey değil misin? Ben senin Şam'da bir süvari bölüğü kumandanlığı yapmış olan Kafkasyalı Hüseyin Bey'in kardeşi olduğunu biliyorum. Öyle değil mi?

Ve sakallı Hasan Bey'in müsbet cevabı üzerine devam etti:

Ben Şam'da menfi iken kardeşinizi tanıdım ve kendisiyle arkadaş olmuştum. Sizden ricam ise, bugün Trablusgarp ve havâlisinde Liva kumandanı olan İbrahim Paşa ile beni görüşürmenizdir.

Sakallı Hasan Bey: "Peki, efendim,," Dedi.

İbrahim Paşa'nın Evinde

Mustafa Kemal ile İbrahim Paşa görüşüyorlar:

— Paşa hazretleri, burada bir takım Arap aşiretleri isyan etmişler, her Türküm diyeni Jön Türk olarak kollarını bağlamak suretiyle vapurlara bindirmişler ve memleketten kovmuşlar. Bu hâdise burada kumandan ve vali bulunan rahmetli Recep Paşa'dan sonra olmuş. Biz bunun sebebini rahmetli Recep Paşa'nın buradan

giderken kendi yerine Erkânıharbiye Reisini vekil bırakmasında buluyoruz. Rahmetli Paşa zatı devletinizi tevkil etmiş olsaydı bu gibi hâdiseler vukua gelmezdi; ancak ne de olsa sizin bu hâdiselere karşı bitaraf kalmanız doğru telâkki edilmiyor.

İbrahim Paşa şu cevabı verdi:

— Ben askerim; liva kumandanıyım; politikaya karışmam.

Mustafa Kemal derhal cevap verdi:

— Tebrik ederim paşa hazretleri. Büyük kumandanlık şiarı da budur. Benim ve bütün asker arkadaşların emniyet etmek için aradığımız kumandan öyle olmalıdır. Bu kumandan bir gün siz olabilirsiniz. Ancak şu dakika kumanda etmekte bulunduğunuz mntakada bir isyan çıkmıştır. Bunu durdurmak için zatı âlinizin inisiyativ almanız lâzım geldikce, henüz bu hususta bir emir ve talimat vürut etmediğini ileri sürmeniz, sizin gibi yüksek ve daha çok yükselmek istidadını haiz bir kumandana, bilmem ki, ne kadar yaraşır? Paşam, devlet merkezi ve merkez muhitleri inkılâp işleriyle çok meşguldür. Beklediğiniz direktif belki gecikebilir. Eğer sözüme emniyet ederseniz işte, ben, o geçikmiş ve daha geçikecek olan direktiflerin canlısıyım.

Muhatabının çok kahve içmek mutadı olduğunu anlıyan İbrahim Paşa zile basarak gelen hizmetçiye: “Beyefendiye bir kahve daha getiriniz,, dedikten sonra şunu ilâve etti: “Hasan Bey’i de buraya çağırınız,,

Şimdi Mustafa Kemal kahvesini içiyor, İbrahim paşa da Hasan Bey’le konuşuyordu. Bir müddet sonra Mustafa Kemal ayağa kalktı ve kumandanı hürmetle selâmlıyarak sokağa çıktı. Kendisini kumsalda bulup evine götürmüş olan genç mülâzimi arıyordu. Bir aralık arkasından bir ayak sesi işitti. Dönüp baktı. Bu gelen, Sakallı Hasan Bey’di. Hasan Bey Mustafa Kemal’e yetişerek sordu:

— Böyle acele acele nereye gidiyor sunuz?

— Bir mülâzım arkadaşımın bana lûtfen verdiği yer odasına..

— Kumandan paşa size rahmetli Recep paşa’nın köşkünü ve bahçesini tahsis buyurdular, oraya gideceksiniz.

— Ben böyle bir köşkte oturamam; vasıtalarım yok.

— Her şey düşünülüp hazırlanmıştır. Lûtfen oraya teşrif buyurunuz...

— Peki, fakat bir şartla : beni evindeki yer odasına almış olan genç mülâzım da beraber gelip o köşkte oturursa...
Mustafa Kemal'in dediği kabul olunmuştu.

Recep Paşa'nın Köşkünde

Mustafa Kemal Trablusgarp şehrine ayak bastığının ertesi günü manzara şudur : Kendisi, Recep Paşa'nın yaptırmış olduğu ideal, nefis bir köşkte misafirdir ve Trablusgarp kumluklarından alup kendi evinin yer odasına götürmüş olan mülâzım arkadaşı da onunla birlikte ve aynı köşktedir. Liva kumandanı İbrahim Paşa, kendi küçük kardeşi mülâzım Murad'ı Mustafa Kemal'in yaverliğine tayin etmiştir.

Mustafa Kemal bu köşkü, beraber bulunduğu genç Türk teğmeninin kendisine gösterdiği merbutiyeti ve yaveri teğmen Murad'ın refakat arkadaşlığı hatıralarını, bu çok halûk, çok kıymetli ve vatanperver insanları daima yâdetmiştir.

Belediye Reisi Hasûne Paşa

Trablusgarp'ta Hasûne paşa adlı bir belediye reisi vardır. Bir gün Recep Paşa köşkünde İbrahim Paşa da hazır olduğu halde Mustafa Kemal ve arkadaşları konuşuyorlardı. Şu nokta tespit olunmuştu : Hasûne Paşa belediye reisidir. Fakat bütün memlekete ve orduya hâkim gibidir, öyle gösteriliyor.

Mustafa Kemal bir müddet düşündükten sonra, İbrahim Paşa'nın müsaadesini alarak genç arkadaşlarına şu emri verdi :

— Getiriniz bana bu Hasûne Paşa'yı...

Genç zabitler ayaklandılar ve çok geçmeden Hasûne Paşa'yı büyük bir nezaketle ve fakat getirilmiş olduğu anlaşılan bir vaziyette Mustafa Kemal'in karşısına çıkardılar.

Korkan bir adam

Mustafa Kemal, kendisine teslim olan âsi belediye reisi Hasûne paşa ile bir müddet konuştuktan sonra, ondan bazı merasim dairesinde, namus sözü alarak kendisini serbest bıraktı.

Kumandan paşa, Mustafa Kemal ile görüşmek istiyor

Ertesi gün Mustafa Kemal'in yaveri Murat, büyük kardeşi İbrahim Paşa'nın kendisiyle görüşmek istediğini söyledi. Birleşti-

ler. Bu mülâkatta Trablusgarp polis müdürü Cemal Bey de hazır bulunuyordu. Mustafa Kemal'e şu malûmatı getirmişlerdi : Bütün Trablusgarp şehri ve havalisi, kabile ve aşiretleri şehri basacaklar, ve Mustafa Kemal'i tutup ya öldürecekler, yahut, en hafifi onu bir ecnebi vapuruna bindirip memleketten kovacaklar.

Kumandan paşa, Mustafa Kemal'e :

— Çocuğum, dedi, ben sana elimdeki bütün kuvveti vereceğimi vâdetmiştim; bundan dönmüyorum, kuvvet emrindedir. Ne yapmak lâzım gelirse yap.

Mustafa Kemal şu cevabı verdi :

— Paşa hazretleri, teşekkür ederim, ancak benim bu kuvvete ihtiyacım yoktur. Ve bu günkü çalışma zemini kuvvet kullanmak zemini değildir. Yeter ki beni tenvir buyurdunuz; ben yapacağımı bilirim. Bu esnada Mustafa Kemal yukarıki baskın haberini vermiş olan, polis müdürü Cemal Bey'den meseleyi bir kere daha sordu ve şu cevabı aldı :

— Edindiğim malûmat şudur : Kumandan paşaya hiç bir zarar gelmeyecek, yalnız Mustafa Kemal ya öldürülecek, yahut bir vapura konup nümayişle kovulacak. Kumandan paşa, şahsından emin olabilirmiş

Polis müdürünün bu izahatını dinledikten sonra Mustafa Kemal ona dönerek şu sözleri söyledi :

— Ben korkaım ki en büyük felâket Kumandan Paşaya ve yahut bana değil, bizzat senin başına gelecektir. Sen kendini muhafaza et...

Polis müdürü cevap verdi :

— Bana bir şey olmaz ; ben ondan eminim.

Mustafa Kemal derhal şu sözleri söyledi :

— O halde sen onların adamısın.

Ve İbrahim Paşa'ya hitaben : "Paşam bu adam onlardandır fakat bırakınız öyle olsun ,, Dedi.

Bir medrese odasında asillerle karşı karşıya

Âsı aşiretler bütün Trablusgarp şehrini işgal etmişlerdi. İşgal merkezi bir camidir ; bu caminin bir de medresesi vardır. Mustafa Kemal bu âsilerin kendisini tutup mahvedeceklerini ve hiç değilse elini kolunu bağlayıp memleketten çıkaracaklarını yakinen biliyor-

du. Böyle olmakla beraber yanına yaveri Murad'ı aldı; Murat iyi arapça bilirdi. Mustafa Kemal bu tek arkadaşıyla bütün o isyan kalabalığını yarararak camiye girdi. İlk sözü şu olmuştu: "Sizi idare edenler nerede ise, beni hemen oraya götürünüz,,. Bu sözü işitenler Mustafa Kemal'in emrine itaat etmeyi tabii bulmuşlardı. Çünkü böyle tek başına gelen adamı kendilerinden sanmışlardı. Rehberlik ederek Mustafa Kemal'i medresenin en sonundaki bir odanın kapısı önüne getirdiler. Mustafa Kemal bir hamlede içeri girdi. Murat arkasından onu takip etti. Odaya girince kapıyı kapadı ve odada bulunanların yüzüne haykırır gibi bir sesle: "Ne yapıyorsunuz?,, Dedi. Mustafa Kemal'in bu odada toplanmış olduğunu gördüğü insanlar, Osmanlı devleti hizmetinde nahiye müdürlüğü, kaymakamlık veya mutasarrıflık etmiş bir takım menfaatperest kimselerdi. Mustafa Kemal bunların yüzüne bir daha haykırdı:

— Siz kimsiniz? Ne yapmak istiyorsunuz ?

Onlar Mustafa Kemal'in bir ordu ile gelip kendilerini muhasara ettiğini zannettiler. Korku ve telâş içinde bir takım saçma sapan sözler söylüyorlar, her biri kendisinin meselâ nahiye müdürü, kaymakam, mutasarrıf olduğunu ve yeni inkılâpla menfaatlarının sifıra indiğini ileri sürerek:

— İstedığımız şey menfaatımızın sıfır olmamasıdır.

Diyorlardı. Mustafa Kemal isyanın mahiyetini ve müşevviklerini anlamakta gecikmedi. Bütün bu zavallı halk kendi şahsî menfaatlerini takip eden beş on kişinin peşine takılmış gidiyordu. Bu isyana şef olanların en büyüğü Osmanlı devletinin Trablusta mutasarrıf olarak kullandığı adamlardı. Mustafa Kemal bu adamlara dönerek: "Ben sizin menfaatlerinizi âzamî tatmin ederim amma bir şartla: Bu toplanan halk ile ben bizzat konuşmalıyım,, Dedi. Muvafakat ettiler ve Mustafa Kemal'in talebi üzerine Türkçe ve arapçayı en iyi bilen bir Osmanlı memurunu ona tercüman olarak verdiler.

Gece Cami Avlusunda

Cami avlusunda bir havuz vardı. Mustafa Kemal bu havuzun başına gelerek, tercümanı vasıtasıyla, ahaliye şunları söyledi:

— Ey ahali... Ey din kardeşleri... oturduğunuz memleket mahfuz ve siz emin olabilmek için hepimizin büyüğü olan bir kuvvet ve kudretin bulunması ve toplu olması lâzımdır. Eğer siz, onlar hep ayrı ayrı, ve her birimiz kendi başına bütün dünyaya karşı

koyabilecek kuvveti haiz olduğumuzu iddia edersek bu, doğru olamaz. Kuvvetlerimizi birleştirelim, emeklerimizi birleştirelim, eskiden beri aramızda müşterek olan ahlâk ve tabiate dayanalım, adam olalım.

Âsilerle ilk mülâkat böyle geçmişti.

Bir Şeyhin Zaviyesinde

Bu mülâkat bir şeyhin zaviyesinde olmuştu. Şeyhin çok zeki bir adam olduğu yüzünden belli idi. Şeyh efendi Mustafa Kemal'e sordu :

— Sen kimsin? Salâhiyetin nedir?

Bu konuşma, nefis ipek kumaşlarla döşeli sedirler üstünde oturmakta olan Mustafa Kemal ile, şeyh efendi arasında oluyordu. Mustafa Kemal bu soru karşısında kendini pek âciz ve naçiz görüyordu. Çünkü o, hem kendiliğinden hareket eden, hem de gûya geniş salâhiyeti haiz olan bir adamdı. Akıllı şeyh efendi de asıl bu noktayı anlamak istiyordu.

Mustafa Kemal'in Vesikası

Mustafa Kemal, cebinden vesikasını çıkarıp şeyh efendiye gösterdi. Bu, kendisinin ne yapmak lâzım ise yapabileceğine salâhiyeti olduğunu gösteren ve bir zarf içinde İstanbul'dan kendisine gönderilmiş olan vesika idi.

Şeyh efendi bu vesikayı görünce bir kahkaha kopardı.

— Sen de onlardan mısın?

diyerek, bu sefer o vesikanın aynı diğer üç vesikayı kendi cebinden çıkararak Mustafa Kemal'e gösterdi. Mustafa Kemal baktı : Şeyhin gösterdiği bu üç vesika kendi vesikasının aynı idi ve hepsinin altında aynı mühür ve aynı imza vardı.

Ne büyük mahcubiyet..!

Mustafa Kemal buna rağmen :

— Ben, dedi, size bir vesika gösterdim. Herkes böyle bir vesika ibraz edebilir. Fakat esas olan benim vesikamdır.

Şeyh efendi bir kahkaha daha kopardı:

— Bu nasıl olur efendim? Bunlar aynı klişelerdir.

Kendisine kıymetsiz bir vesika verilerek aldatılmış olduğunu anlıyan Mustafa Kemal, vesikasını şeyh efendiye uzatarak:

— Buyurunuz, dedi, vesikamı yırtabilirsiniz. Ben vesikaya ih-

tiyacı olmıyan, buraya seninle konuşmak için vesikasız gelen bir adamım.

Şeyh efendi durakladı :

— Öyle ise şimdi seninle konuşabilirim.

Dedi. Şeyh efendinin verdiği izahattan anlaşıldığına göre aynı vesika ile daha evvel üç adam gönderilmiş, şeyh efendi bunların hepsini yakalayıp bir deliğe tıkmış, şimdi üçü de mahpus-turlar. Mustafa Kemal bu üç adamın tahliyesini ısrarla istedi. Şeyh efendi eldeki vesikanın kendisini tanıtmaya kâfi olmadığını, gerçi nasıl bir adam olduğunu anlamış ise de gösterdiği vesika mahpusların serbest bırakılmaları için kâfi gelmediğini söyledi.

Fakat Mustafa Kemal ısrar ediyor, mevkûfların behemehal teslimini istiyordu. Nihayet mühürlü ve imzalı vesikayı tanımayan Şeyh efendi, Mustafa Kemal'i tanımağa mecbur oldu ve mevkûfları tıkmış buldukları karanlık köşelerden çıkartıp Mustafa Kemal'e teslim etti.

* * *

MUSTAFA KEMAL BINGAZI'DE

Trablusgarp isyanını söndürmek için oraya gitmiş olan Mustafa Kemal, vazifesini bitirip tekrar Makedonya'ya döneceği sırada Bingazi'de bulunan bir doktordan şu mealde mahrem bir mektup almıştı : "Buraya uğramadan gitme . . . ,"

Bu doktor Büyük Millet Meclisinde mebus olmuş olan doktor Bay Mustafa Şevket'tir.

Mustafa Kemal bu dâveti kabul etti ve Trablusgarp dönüşü Bingazi'ye uğradı. Bindığı vapur Bingazi koyuna girdiği zaman bir çok kayıklar vapura yanaştılar. Bunlar, Mustafa Kemal'i karşılamaya gelen insanları tışıyordu. Mustafa Kemal bu tezahürat arasında karaya çıktı.

İstikbale gelenlerin başında Doktor Mustafa Şevket vardı. O, Mustafa Kemal'i sahile yakın küçük bir otele götürdü. Bu otelde onun için küçük bir yatak odası ve bir küçük salon hazırlamıştı. Salonda konuşuluyordu. Bir aralık Bingazi Polis komiseri Hüseyin Bey - ki Büyük Millet Meclisinde Elâziz sayılabilen rahmetli Bay Hüseyin'dir. - telâşla salona girdi ve heyecanlı bir sesle :

— Şeyh Mansur hazretleri teşrif ediyorlar.

Dedi. Komiser efendi bu sözü söyledikten sonra kapının yanında divan durur gibi bir vaziyet aldı. Beş dakika sonra salondan içeri kelli felli bir şeyh efendi girdi.

Şeyh Mansur

Mustafa Kemal bu Şeyh Mansur'un Kim olduğunu evvelden işitmişti; O, Bingazi şehrinin ve Hinterland'ın Kralı gibi idi. Osmanlı İmparatorluğu'nun Bingazi'de bir mutasarrıfı, bir hükûmet teşkilâtı, polisi ve jandarması, hattâ bir piyade alayı vardı; fakat hükûm ve nüfuz yine bu Şeyh Mansur'un elinde idi. Polis komiserinin telâşını Mustafa Kemal'in bildiklerini takviye ediyordu. Artık Mustafa Kemal kiminle karşılaşmış olduğunu biliyordu. Şeyh efendi salona girip bir kaç adım ilerledi; fakat Mustafa Kemal yerinden kıvıldamamıştı. Hattâ oturmak için ona yer bile göstermedi; ve derhal şu sözleri söyledi :

— Şeyh Mansur . . . Sen hiç sıkılmaz mısın? Buradaki devlet teşkilâtını kendi hükûm ve iradene râm edebileceğini zannederek bir takım cüretkârlıklarda bulunuyorsun, bu küstahlığın derecesini takdir etmiyor musun? Ben sana haddini bildireceğim; haydi çık dışarı . . .

Bingazi'de Devlet otoritesine boyun eğdirmiş olan Şeyh Mansur, Mustafa Kemal'in bu sözleri karşısında boynunu bükerek çıktı gitti.

Mustafa Kemal'in, bu hiç umulmıyan muamelesi oradaki polis ve jandarmaları şaşırtmıştı. Bunun farkına varan Mustafa Kemal onlardan bu telâşın sebebinin sordu. Polis ve jandarma şeflerinin cevaplarından anlaşılan mânâ şu idi :

Şeyh Mansur bütün bu mıntakaya hâkimdi. Mutasarrıf Bey onun emriyle hareket eder. Onlara göre, Mutasarrıfın emirleri Şeyh Mansur'un emirleri demektir. Bu biçare adamlar Mustafa Kemal'e bu hakikatları söylerken onu Şeyh Mansur'un şerrinden korumak istiyorlardı.

Mustafa Kemal bunları dinledikten ve Şeyh Mansur'un o mıntakadaki nüfuz ve kudretinin derecesini anladıktan sonra Mutasarrıf Bey'i, oteline davet etti. O tarihte Bingazi Mutasarrıfı Galip Bey isminde bir zattı. Çok geçmeden Mutasarrıf geldi. Galip Bey ilk bakışta genç, kibar, zeki bir adam görünüyordu. Mustafa Kemal'in Mutasarrıfa ilk suali şu olmuştu :

— Ben buraya bir davet üzerine geldim. Bu davetten, muhakkak sizin haberiniz olsa gerektir. Nezaket icabı, beni karşılamamız lâzım gelmez mi idi ?

Mutasarrıfın cevabı :

— Sizi Bingazi'ye ben davet etmedim. Gerçi bu davetten habirim vardı, ancak davet sahipleri benim hasımlarımdır.

Bu sözleri işiden Doktor Mustafa Şevket tehevürle ayağa kalktı ve müteheyyiç bir sesle :

— Efendim, dedi, bu zat hitabınıza lâyük değildir. O, Şeyh Mansur'un sadece bir uşağıdır. Ona ne diye davetten haber verecektim ?

Şiddetli bir münakaşa ile başlayan bu ilk mülakatı Mustafa Kemal yatıştırdı; çünkü onun maksadı başka idi. Onun takip ettiği büyük gaye Bingazi'de hürriyeti tesis etmektir.

Mustafa Kemal bu gaye için çalışmağa koyuldu ve bir kaç günler Bingazi muhitini tetkik ile vakit geçirdi.

Kurban Bayramı

Kurban Bayramı gelmişti. Bingazi'de piyade alayı kumandanı Miralay Arif Bey'di. Bayramdan bir gün evvel Mustafa Kemal, asker arkadaşlarla bayramlaşmak için, bayram günü bütün kuvvetleri kışlada toplamasını bu kumandanı rica etti. Mustafa Kemal, hâtirasını taktir ile andığı bu gayet anlayışlı ve kahraman Türk Kumandanından derhal muvafakat cevabı aldı. Bu muhavere hazır bulunan Mustafa Şevket şu teklifte bulundu :

— O gün Mutasarrıf Bey'i de beraber götürelim

Bayram sabahı Mustafa Kemal, Doktor Mustafa Şevket, ve mutasarrıf Bingazi şehri dışındaki askerî kışlada bulunuyorlardı. Kurbanlar kesiliyor, karşılıklı bayram tebrikleri yapılıyordu. Mustafa Kemal Alay Kumandanına şu ricada bulundu :

— Kumandan Bey, bu kutlu günde bütün kuvvetinizi görmek ve onları selâmlamak benim için çok büyük şereftir. Bunu rica edebilir miyim ?

Kumandan muvafakat etti ve yürüdüler.

Erazi üzerinde

Şimdi Bingazi alayı, "saffiharp nizamında,, duruyor. Alayın merkezine tesadüf eden noktada Mustafa Kemal, Alayın kumanda

ve zabitan hey'eti, nihayet mutasarrıfla Doktor Mustafa Şevket bulunuyorlar.

Mustafa Kemal kumandana şu teklifte bulundu :

— Askerlerinizi baştan nihayete kadar görebilir miyim ?

Kumandan tereddütsüz, “evet,, dedi. Daha bu “evet,, sözü havada dalgalanırken arkasından bir ayaklanma alâmeti koptu ; bunu yapanlar alayın subayları idi. Bunlar : “Buna ne lüzum var ?,, diyorlardı. Derhal ilâve etmeliyiz ki bu isyanı koparan zabitler alaylı kimselerdi. Hiç mektep görmemiş, Harbiye Okulu'ndan çıkmamış insanlardı.

Alay kumandanı büyük bir enerji göstermek azmiyle bu asilere haykırdı : “ne lüzum var ne demek? ben emrediyorum,,.

Subaylar ayak dirediler. İtaat etmek istemiyorlardı.

— Bu olamaz, diyorlardı, bu Bey bir (Kurmaya) erkâniharp zabitidir. Muhakkak bizi imtihan etmek istiyor. Biz imtihana gelemeyiz. Biz ezelden imtihan geçirmiş insanlarız.

Mustafa Kemal işin iç yüzünü anlamıştı. Asi hey'eti teskine lüzum görerek :

— Arkadaşlar, dedi, ben buraya sizi imtihan etmeğe gelmedim. Siz lütfedip toplandınız ve bana askerlerinizin mükemmeliyetini göstermek nezaketinde bulundunuz. Ben bunu görürsem sizin için faydalı olur. Rica ederim, herkes kıtasının başına gitsin Ben sadece önünüzden geçip askerî kıt'aları selâmlıyacağım. Başka maksadım yoktur.

Mustafa Kemal'in dediği oldu ve bu suretle kendisi oradaki askerî kıt'aları teftiş etmiş bulundu. Bu iş bittikten sonra bütün o itiraz eden kumandan ve zabitleri yanına toplıyarak :

— Arkadaşlar, dedi, sizi tebrik ederim. Dünyanın bir ucunda, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu unutulmuş köşesinde, ne büyük meşakkatle askerlik tatbik edegelmektesiniz Ben İstanbul'a ve Makedonya'ya evdetimde sizi misal olarak zikredeceğim.

Mustafa Kemal'i dinleyenler memnun ve mutmain olmuşlardı. Mustafa Kemal onlara şu teklifte bulundu :

— Size hoşlanacağınız kısa bir tatbikat yaptıracağım, isterse-
niz

Mustafa Kemal'e kumandaniyle, zabitleri ve neferleriyle artık emniyet getirmiş olan o hey'et bu teklifi sevinçle karşıladı.

Bingazi cenubunda bir alay tatbikatı

Mesele şu idi: yüzü Bingazi'ye dönük bir piyade alayı, solundan gelen bir düşmana karşı yürüyecekti; Tatbikat yapıldı. Hayalî düşmana karşı alay muvaffak olduğu sırada arkasından, hiç tahmin etmediği bir düşmanın kendine doğru yürümekte olduğunu haber aldı; bunun üzerine garptan gelen düşmanı koğduktan sonra kendi sağında beliren yeni düşman üzerine kuvvetler tevcih edildi. Bu yeni düşman, Şeyh Mansur idi. Hakikatte bu manevradan başka bir şey değildi; askerliğin politik meseleleri halletmesine matuf bir tatbikat idi. Şimdi Cephe ters olmuştu; hedef Şeyh Mansur'un evi idi.

Mustafa Kemal öyle tertibat almıştı ki kuvvetler çok geçmeden Şeh Mansur'un evini sarmış bulunuyorlardı, bu sırada Şeyh'in evinden beyaz bayraklı bir adam çıktı ve koşarak Mustafa Kemal'in yanına geldi: Teslim.....

Mustafa Kemal :

— Peki kabul ediyorum, dedi, bu akşam benimle konuşmağa gelsin. Şimdi muhasarayı kaldırıyorum.

Mustafa Kemal'in karşısında Şeyh Mansur

Şimdi Mustafa Kemal'in karşısında Şeyh Mansur ve daha bir çok insanlar vardır. İki kişi konuşuyor: Mustafa Kemal ve Şeyh Mansur..

Mustafa Kemal, Şeyh Mansur ve diğer hazır bulunanlara inkılâbın mânâsını anlatıyor, inkılâbın bir emrivaki olduğunu söylüyor. Mustafa Kemal'e teslim olmuş olan Şeyh Mansur'un bir nokta üzerinde endişesi ve ısrarı vardı. O, elinde tuttuğu Kuran'ı Mustafa Kemal'e göstererek şunu söyledi:

— Siz Halifei zişan Efendimiz Hazretlerine fenalık yapmıyacağımıza dair bu kitap üzerine yemin eder misiniz? Mustafa Kemal tereddütsüz şu mukabelede bulundu :

— Ver bana o kitabı . . .

Ve Kur'anı alıp öperek şu sözleri ilâve etti:

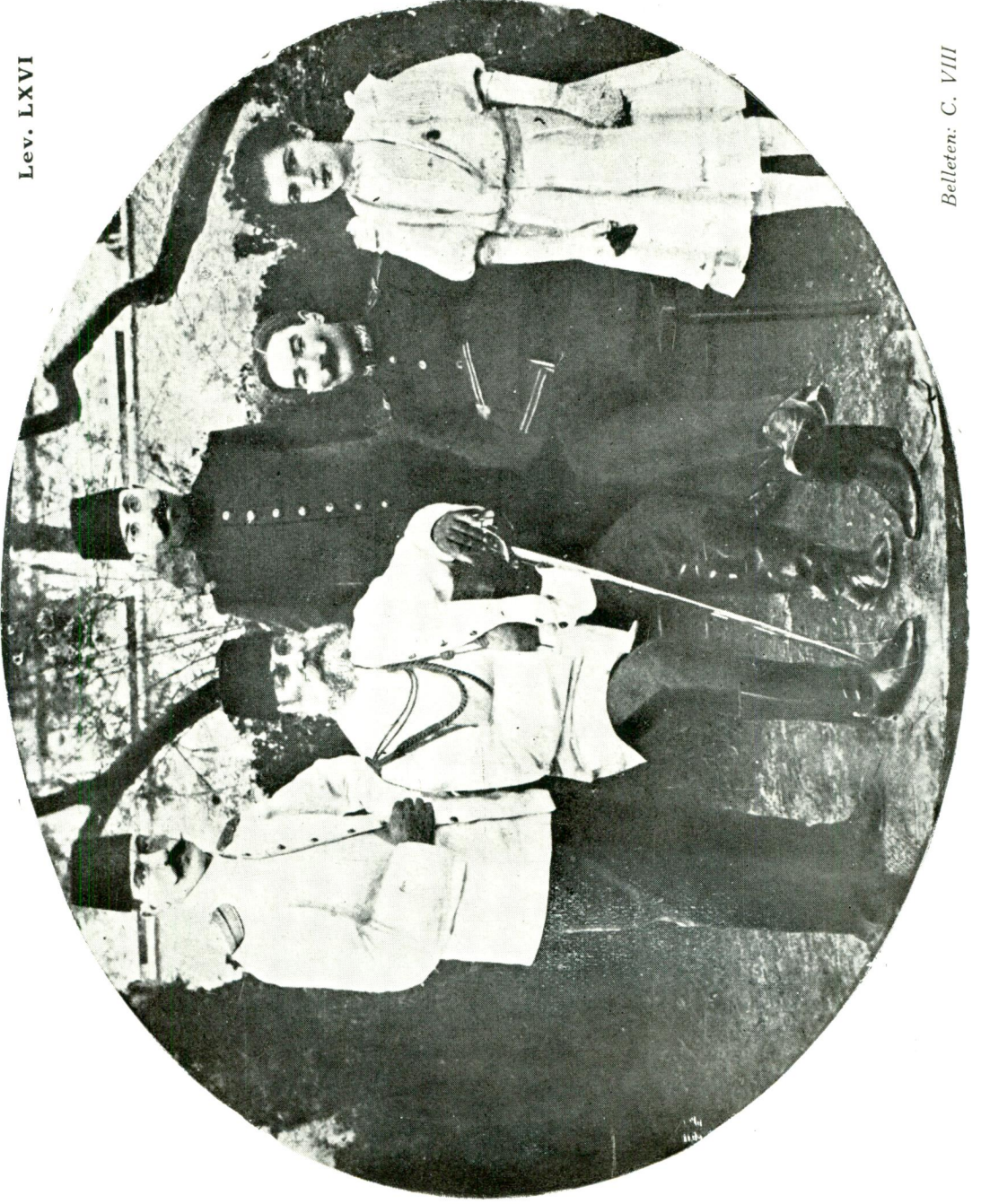
— Ben bu kitabı tebcil ve takdis ederim. Ve bunun namına namusum üzerine yemin ederim ki Halife denilen adama bu kitabın haricinde hiç bir fenalık yapmıyacağım.

Biri söylediği sözlerin mânâsını anlıyan, diğeri işittiği sözlerin mahiyetini kavrayamıyan iki adam, Mustafa Kemal, Şeyh Mansur,

bu gösteri üzerinde mutabık kaldılar; çünkü onların biri, Mustafa Kemal, ne yapacağını tasarlamıştı ve imparatorluğun bir köşesi olan Bingazi'de hürriyeti kurmak hususundaki kararı katı idi. Ötekisi, Şeyh Mansur, kendini kurtarmağa çalışan bir hürriyet düşmanı idi. Bu iki düşünce sevgiyle ve orada hazır bulunanların da inzimamiyle bir antant yapıldı.

Devlet otoritesi hâkimdir.

Mustafa Kemal muvaffak olmuştur: Şimdi Bingazi'de mutasarrıf Bey, yani hükümet hâkimdir; Alay kumandanı, yani ordu hâkimdir; jandarma ve polis şefleri, yani Devletin inzibat vasıtaları hâkimdir. Hüküm ve nüfuzu kırılan bir adam vardır: Şeyh Mansur... Ve orada artık hâkim olmıyan diğer bir adam daha vardır: Mustafa Kemal... Çünkü, O, Bingazi'yi terk etmiştir. Fakat Bingazi'de hâkim olanlar hiç şüphe yok ki, Mustafa Kemal'in kendilerine verdiği cür'et ve cesaretle hükümet otoritesini ellerine alabilmişlerdir.

CERABLUS CİVARINDA YUNUS'TA BULUNAN TEL HALEF KERAMİKLERİ

SELİM DİR VÂNA

I. Ön söz.

1913 senesinde C. Leonard Woolley idaresindeki British Museum Expedition'ü Kargemiş surunun hemen dışında, muahhar Hitit devrine ait bir mezarlığı tetkik esnasında, civardaki Yunus (=Eminik) köyü yakınında da araştırmalar yapmış ve köyün kurulmuş olduğu yüksek arazi kısmının yamacında bazı dikkate şayan çanak çömlek parçaları bulunduğundan, 20×12 m² eb'adında bir sahayı kazmağa başlamıştır. Evvelâ bir mezarlık olacağı tahmin edilen bu yerde, çok geçmeden, toprak sathının hemen altında kerpiçten yapı bakıyelerine rastlanmış ve kazı bir az daha derinleştirilince, bunların tarihten evveline ait çömlekçi fırınları ve bunlarda pişirilen çanak çömlek parçalarının bütün o sahaya serpilmiş oldukları görülmüştür. Woolley bu araştırma neticelerini IRAQ, Vol. I, Part 2, s. 146-162 de muhtasaran neşretmiştir. Müellif bu yazısında, bir çok parçaların birbirine uyduğunu ve aşağı yukarı tam çanaklardan müteşekkil bütün bir koleksiyonun terkip suretile elde edilebileceğini, fakat bu kadar çok parça ile mahdut vasıtalı bir hafriyat kampında uğraşamayacağı için, bilâhara terkip edilmek üzere bütün bu eserlerin sandıklanarak İstanbula gönderildiğini yazmaktadır. Başta ilk dünya harbi olmak üzere bir çok sebeplerden dolayı bu tetkikatı yapmayan müellif, hafriyat esnasında aldığı notları hemen hemen aynen neşretmekle iktifa etmiştir. İşte mevzuumuzu, bizzat hâfirin de tetkikini lüzumlu bulduğu ve müzelerimize kıymetli bir koleksiyon vâdeden bu keramik parçaları teşkil etmektedir.

İlk yapılacak iş, birbirine uyan parçaları bularak terkip etmektir. Müteaddit sandıklara gelişi güzel doldurulmuş olan binlerce parçadan birbirine uyanların bulunması bazı usullere ihtiyaç

gösteren, vakit yiyici bir iş olduğunda şüphe yoktur. Bu iş hafriyat yerinde ve aradan bu kadar uzun bir zaman geçmeden çok daha kolaylıkla yapılabilirdi. Biz bu terkip işini bir dereceye kadar kolaylaştırmak maksadile, sırasile şu şekilde hareket ettik :

a - Hâfirler tarafından üzerlerine sabit mürekkeple yazılan aynı işareti taşıyan parçalar gruplara ayrılmıştır. Bu işaretlerin parçanın, Woolley'in makalesinden almış olduğum planda (Lev. LXXXV) hafriyat sahasının taksim edildiği 3.5 metrelik murabba-ların hangisinde bulunduğunu gösterdiklerini zannediyorum. Eşef edilecek bir nokta, bu işaretlerin sabit mürekkeple parçaların dış taraflarına yazılmış olmasıdır ki, bunun ne kadar çirkin bir manzara arzettiği meselâ Lev. LXVII, 1 de görülmektedir. Bu işaretler bilgisiz bazı amele başları tarafından yazılmış olsalar bile, Woolley gibi tanınmış bir hâfirin nezaretinde yapılmamaları icab ederdi.

b- Bu guruplar dahilinde tezyinatlılar tekrar ayrılmıştır.

c- Bunlar da kenar, gövde ve taban parçaları olarak üçe ayrılmışlardır. Bu suretle, birbirine uyacak parçaların adedi kabil olduğu kadar azaltıldıktan sonra, asıl terkip işine başlanmıştır. Fakat hemen şunu söyleyeyim ki, Woolley'in yukarda zikrettiğim optimist fikri hilâfına, bütün dikkatli çalışmalara rağmen, ancak bir tek vazo tam olarak terkip edilebilmiştir (Lev. LXVII, 1). Bunun sebebi noksan parçaların hâfirlerce bulunamamış olmasıdır. Bu parçalar belki daha geniş bir sahaya serpilmişlerdi ki, meselâ O murabbaında bulunan bir parça ile G murabbaında bulunan diğer bir parçanın, yahut M de bulunanla F de bulunanın (Lev. LXVIII, 1) birbirine uyması buna işaret eder. Yahut bu noksan parçalar daha derinde olduklarından bulunamamışlardır. Zira Woolley "tetkiki bütün tembelliğimizi giderecek kadar parça bulduktan sonra hafriyata nihayet verildi,, ğini yazmaktadır (s. 146). Vaziyet böyle olmakla beraber, resimlerden de anlaşıldığı üzere, bir çok kapların şekilleri doğru olarak elde edilebilmiştir.

II. Kap şekilleri ve kapların tarifleri .

Tetkikatımızın neticesi Woolley'i kap şekilleri hakkında yazdıklarında umumiyetle cerhetmemektedir (s. 153). Ekseriyeti "açık,, tipler ve bunların en basiti kâseler teşkil etmekte ise de vazolar da bulunmuştur (Lev. LXVII, 1). Kat'iyetle tesbit edilebilen şekiller şunlardır :

1. *Açık düz profilli ve düz tabanlı çanaklar*: Bunlar günlük hayatta en fazla kullanılan şekiller olduklarından, çok basit henesi tezyinatı hamildirler. Hamurları ve yapıları da ekseriya kabadır.

Lev. LXIX, 8 : Kenarı ve tabanı kısmen mahfuz çanak parçası. Dışı, kenarında ince bir şerit müstesna, siyah-kırmızı parlak boya ile kâmilen kaplı, iç kenarında aynı boya ile şerit ve girland. Sathı tesviyeli. Hafr. iş. N. y. 5. 5 cm.

Lev. LXIX. 11 : Kenarı ve tabanı kısmen muhfuz çanak parçası. Dışında parlak kiremidî boya ile iki geniş ufki şerit arasında zigzag çizgiler. İç kenarında ince bir hat ile dalgalı üç çizgi. 4 parça. Hafr. iş. G, env. no. 11614. y. 6. 5 cm.

2. *Açık münhanî profilli ve düz tabanlı kâseler*: Bunlar da basit henesi tezyinatlıdır.

Lev. LXVIII, 6: Kâse kenar parçası. Tesviyeli ve pembemsi astarlı zemin üzerine, koyu kahverengi parlak boya ile, dışında şakuli bir çizgiden itibaren sağa sola yatık çizgilerden müteşekkil kafes örneği. İç kenarında gayri muntazam ince bir şerit. Hafr. iş. O. 6,3 x 6, 3 cm

Lev. LXIX, 7 : Kenarı ve dibi kısmen mahfuz kâse parçası. Dışında, tesviyeli ve kirlî beyazımsı astarlı zemin üzerine, koyu kahverengi donuk boya ile geniş ufki şeritler arasında içleri kafes örnekli mainler. İç kenarında bir şerit ile girland örneği. Hafr. iş. L. y. 6.9. cm.

Lev. LXIX, 9 : Yayık ağızlı ufak kâse parçası. Kenarı ve dibi kısmen mahfuz. Dışında, bej renginde zemin üzerine, alt kısmında kiremidî parlak boya ile ufki bir şerit. Elde yapılmış âdi mal. Hafr. iş. O. Y. 3. 8 cm.

3. *Kapalı münhanî profilli düz tobanlı kâseler*: Bunlar şekil itibariyle bir tekâmül arzettikleri gibi (bilhassa kenarları dışarı kıvrılmağa istidatlı olanlar : Lev. LXVIII, 2, 4, 9; Lev. LXIX, 1, 2,) teknik ve tezyini örnekleri de bu tekâmülü ifade etmektedir.

Lev. LXVII. 2 : Kâse parçası. Tesviyeli açık sarı zemin üzerine koyu ve açık tonda kahverengi parlak boya ile yalnız dışında henesi tezyinat : biri kenarında diğeri alt kısmında iki ufki şerit arasında içleri kafes örnekli mainler. Dört parçadan terkip edilmiş ve alçı ile tamamlanmıştır. Hafr. iş. , F. Env. no. 11700. Y. 9. 3 cm. Ağız k. 12 cm.

Lev. LXVIII, 1 : Kâse kenar parçası. Tesviyeli bej astarlı zemin

üzerine tarçın renginde parlak boya ile ufkî dalgalı hatlar ve araları daha açık olanları birleştiren şakulî çizgiler. İç kenarında ufkî bir şerit. İki parça. Hamuru açık pembe. Hafr. iş. M. F. Env. no. 11683. 9. 5x11. 5 cm.

Lev. LXVIII, 2: Kâse kenar parçası. Tesviyeli bej zemin üzerine yanık umbra renginde parlak boya ile dışında dama tahtası örneği, iç kenarında sarkık dillerden müteşekkil bir sıra. Hafr. iş. Env. no. 11667. 6. 5x6. 2 cm.

Lev. LXVIII, 3: Kenarı ve tabanı kısmen mahfuz kâse parçası. Tesviyeli bej zemin üzerine koyu kahverengi boya ile dışında iki geniş ufkî şerit arasında birbirini mailen kat'eden çizgilerden müteşekkil kafes örneği. İç kenarında aynı renkte bir şerit. Hafr. iş. A. y. 8. 8 cm.

Lev. LXVIII, 4: Kâse kenar parçası. Kirli beyaz astarlı tesviyeli zemin üzerine kiremidî donuk boya ile dışında, kenarında ufkî bir şerit altında uçları sağa doğru zaviyelerden müteşekkil ufkî şeritler. Hamuru pembe ve kum karışık. Hafr. iş. J. Env. no. 11639. 5. 5x7 cm.

Lev. LXVIII, 5: Kâse kenar parçası. Tesviyeli bej astarlı zemin üzerine parlak siyah kahverengi boya ile dışında noktalardan müteşekkil ufkî hatlar arasında ufkî çifte bukranium ile gözlerinde birer nokta bulunan kablo örneği. Dış ve iç kenarında ince bir şerit. Hafr. iş. L. Env. no. 11621. 5.4 x 4.4 cm.

Lev. LXVIII, 7: Kâse kenar parçası. Dışında tesviyeli zemin üzerine donuk kiremidî boya ile kenarındaki geniş diğerleri daha ince ufkî çizgiler. Hafr. iş. O. 5. 3x5 cm.

Lev. LXVIII, 8: Küçük kâse kenar parçası. Tesviyeli zemin üzerine parlak, açık kahve rengi boya ile dışında ufkî hatlar teşkil eden noktalar iç ve dış kenarında ince bir şerit. Hafr. iş. O. 3x2.5 cm.

Lev. LXVIII, 9: Kâse kenar parçası. Dışında tesviyeli sütlü kahverengi zemin üzerine koyu kahverengi boya ile iki geniş ufkî şerit arasında sağa ve sola yatık çizgiler. Hamuru kurşunî. Hafr. iş. D. 5.6x2.5 cm.

Lev. LXIX, 1: Kâse kenar parçası. Tesviyeli bej zemin üzerine dışında donuk kahverengi boya ile noktalardan ibaret ikişer ufkî sıra arasında muttasıl ikişer zigzak hat. Hafr. iş. G. Env. no. 11658. 5.7x5.3 cm.

Lev. LXIX, 2 : Ufacık bir kâse parçası. Dış kenarında kırmızı bir çizgi. Hamuru kum karışık, kaba mal. Hafr. iş. D. 5.6×4.9 cm.

Lev. LXIX, 3 : Kâse parçası. Elde yapılmış kaba mal, fazla yanmış siyah kahverengi donuk boya ile dışında geniş, iç kenarında ince bir şerit. Hafr. iş. O. Y. 4.4, cm. K. 8.8 cm.

4. *Bardaklar* : Bu tip çok enderdir. Meselâ aynı devre ait çok zengin keşifler yapılmış olan Tel Arpaçiyah hafriyatında yalnız bir tek bardak bulunmuştur (IRAQ, Vol. II, Part 1, Fig. 65,2). Yunus'ta bulunan üç bardaktan yalnız 5 no. lısının tabanı kısmen mevcut olup, bunun hafifçe mukavves olduğu anlaşılıyor. Tetkik edilen yüzlerce taban parçası meyanında bu bardaktan başka mukavves bir tek tabana tesadüf edilmediğinden, diğer iki bardağın tabanları düz olarak gösterilmiş ise de, diğeri gibi mukavves tabanlı olmadıklarını katıyetle iddia edemeyiz. Fakat sırası gelmişken şunu söylemek isterim ki, eldeki parçalar mukavves tabanlı çanakların bu hafriyat yeri için yabancı olduklarını ve bulunabileceklerin birer istisna teşkil edebileceğini göstermektedir. Woolley de tiplerin ekseriyetle düz tabanlı olduğunu söylüyorsa da, Fig 3 de gösterdiği gibi, bazı tiplerin mukavves tabanlı olduklarını kabul ediyor (s. 143). Bu üç bardak, şekilleri itibariyle olduğu kadar, teknikleri ve tezyinî örnekleri itibariyle de kâselere nispeten yüksek evsaflıdır.

Lev. LXIX, 4 : Bardak kenar parçası. Tesviyeli bej astarlı zemin üzerine muhtelif tonda kahverengi parlak boya ile dışında, genişçe ufki iki şerit arasında biri zigzag bir çizgiden, diğeri balık kılçığı örneğinden ibaret iki şerit. İnce cidarlı. Hafr. iş. O. 5.5×3.7 cm.

Lev. LXIX, 5 : Mukavves tabanlı bardak dibi parçası. Tesviyeli turuncî astarlı zemin üzerine parlak siyah boya ile dışında ufki iki çizgi ile sağa sola yatık çizgilerden ibaret kafes örneği. El ile yapılmıştır. İçinde turuncî astar. Hamuru kumlu. Hafr. iş. B. 6.8×4.8 cm.

Lev. LXIX, 6 : Bardak kenar parçası. Dışında tesviyeli, pembe astarlı zemin üzerine kiremidî parlak boya ile, ufki çizgilerle ayrılmış şeritler arasında dalgalı hatlar ve içleri kafes örnekli mainler. İç kenarında bir şerit ile dalgalı bir hat. Üç parçadan mürekptir. Hafr. iş. O. Env. no. 9818. 10.5×8.5 cm.

5. *Kapak yahut çukur tabaklar* : Bu tiplerin esas tezyinatı tabanlarındadır. Mümasil eserlere Tel Arpaçiyah'da (IRAQ, Vol.

II, Part 1, Fig. 58,1) ve Tell Şagar Bazar'da (IRAQ, Vol. III, Part 1, Fig. 25, 1, 3) tesadüf eden hâfirler bu hususiyetlerini gözönünde tutarak, bunların masa yahut kaide olarak kullanıldıklarını ileri sürmüşlerdir. Zannınca bunların kapak vazifesini görmüş olmaları daha muhtemeldir. Tel Halefde de bu tip eserler bulunmuş olup Fr. v. Oppenheim, D. Tell Halaf, s. 252, Res. 2,6 da görüldüğü veçhile, ressam tarafından baş aşağıya, yâni fikrimize uygun şekilde resmedilmiştir.

Lev. LXIX, 10 : Kapak yahut çukur tabak parçası. Kenarı ve tabanı kısmen mahfuz. Dışı kâmilten donuk kahverengi boyalı. Tabanında kalın bej astarlı zemin üzerine donuk kahverengi boya ile yatık müvazî çizgiler. Hamuru kumlu. Hafr. İş. N. Y. 3,7 cm.

Lev. LXIX, 12 : Kapak yahut çukur tabak parçası. Kenarı ve tabanı kısmen mahfuz. Dış kenarında pembe zemin üzerine kiremidî parlak boya ile üslûlaştırılmış ağaç örneği. Hafr. iş. F. Env. no. 9768. Y. 2. 9. cm.

Lev. LXIX, 13 : Kapak yahut çukur tabak parçası. Tabanı kâmilten, kenarı kısmen mahfuzdur. Dışında tesviyeli bej zemin üzerine kiremidî parlak boya ile kenarlardan başlayıp tabanın ortasında birbirini amûden kat'eden ikişer çizgiden müteşekkil bir haç şekli. Hafr. iş. O. Env. no. 9769. Y. 2, 7 cm. Taban k. 7,8 cm.

6. *Çok yayık profilli çanak* : Bunu andıran tipler yalnız Arpaçiyah'da, fakat Ubaid devrine ait tabakalarda bulunmuştur (IRAQ. VOL II, Part I, Fig. 32,4). Böyle olmakla beraber bizimkinin kalın dudacağı ayrı bir hususiyet arz etmektedir. Bu çanak, iç tarafı tâ dibine kadar süslü yegâne Yunus tepe eseridir.

Lev. LXX, 2 : Yayık profilli çanak parçası. Kenarı ve tabanı kısmen mahfuz. Tesviyeli kurşunî-bej zemin üzerine parlak kahverengi boya ile dışında geniş ufki iki şerit, içinde kafes örneği ile kaplı geniş dilimler arasında ortalarından geçen bir hatla merbut, uçları aşağıya doğru üç müselleşi havi daha ince bir dilim (bakınız: IRAQ, Vol. II, Part I, Fig. 62,4). İki parça. Hafr. iş. D. Env. no. 9775. Y. 3,6 cm.

7. *Huni kenarlı çanaklar*: Yunus çömlekçilerince çok muteber olduğu anlaşılan bu tipe bilhassa Arpaçiyah'da (IRAQ, Vol. II, Part I, A 748: Fig. 54,4) ve Şagar Bazar'da (IRAQ, Vol. III, Part I, Fig. 21,2) tesadüf edilmiştir. Lev. LXX,4 Arpaçiyah'da pek çok bulunan ve "Arpachiyah cream bowl,, namile ayrı bir tip teşkil eden çanaklara

ziyadesile benziyorsa da, onların başlıca hususiyetlerini teşkil eden iç profillerindeki sert çıkıntıya mâlik olmadığından bu gruba dahil edilmiştir. Fakat sair evsafı "cream bowl," lerin temamilen aynıdır.

Lev. LXX, 4: Huni kenarlı çanak parçası. Dışı tesviyeli ve kâmilten parlak kırmızı boyalı; iç kenarında bej astarlı zemin üzerine aynı boya ile üfkî bir şeritten sarkan müvazî çizgiler. Hamuru ince elenmiş ve fevkalâde iyi pişmiştir. (şekli için bakınız: IRAQ, Vol. II, Part I, Fig. 62, 63). Hafr. iş. A. 4x3, 2 cm.

Lev. LXX, 6: Geniş huni kenarlı çanak parçası. Açık "oker," sarısı tesviyeli zemin üzerine kahverengi parlak boya ile dışında, boynunda şakulî "bukranium," lar, bunların altında geniş ufki bir şerit. İç kenarında ince bir şerit ile dalgalı üç çizgi. İki parça. Env. no. 9717. 9x15 cm.

Lev. LXX, 7: Geniş huni kenarlı çanak parçası. Perdahlı ve açık oker astarlı zemin üzerine kiremidi parlak boya ile dışında, kenarında ufki ince bir çizgi, boynunda şakulî bukraniumlar ve bunların boynuzlarından aşaya doğru noktalardan ibaret birer hat; omuz kısmı kâmilten boyalı. İç tarafında, kenarında bir sıra diller, boynunda noktalardan müteşekkil ikişer ufki çizgi ile tahdit edilmiş iki şerit iç içe ikişer gözlü birer zincir örneği. Hamuru iyi elenmiş ve iyi pişirilmiştir. Dört parçadan terkip edilmiştir. Hafr. iş. G, J. Env. 9714. 6, 5x15, 7 cm.

Lev. LXX, 8: Geniş huni kenarlı bir çanağa ait iki parça. Tesviyeli bej zemin üzerine koyu kahverengi parlak boya ile dışında, boynunda şakulî beşer çizgi ile ayrılmış metoplar. Omuzu kâmilten boyalı. Boynunun iç tarafında içleri kafes örneği geniş dilimler. Hafr. iş. E. a: 9, 5x4 cm. b: 6, 4x2 cm.

Lev. LXXI, 1: Yüksek huni kenarlı çanak boyun parçası. Tesviyeli kurşunî zemin üzerine siyah parlak boya ile dışında, boynunda şakulî bukraniumlar; omuzu kâmilten siyah boyalı. İç kenarında ufki bir çizgi altında dalgalı dört çizgi. 3 parçadan terkip edilmiştir. Hafr. iş. G; env. no. 9706. 14, 3x9, 6 cm.

Lev. LXXI, 2: Huni kenarlı düz tabanlı çanak parçası. Tesviyeli kurşunî zemin üzerine siyah parlak boya ile boynunun dışında beşer şakulî çizgiyle ayrılmış metoplar içinde birer bukranium (?), omuzunda ufki geniş bir şerit. Boyasının çoğu dökülmüştür. Hafr. iş. G; env. no. 11612; 14x12 cm.

Lev. LXXI, 3: Huni kenarlı çanak parçası. Perdahlı bej zemin

üzerine tarçını parlak boya ile dışında, boynunda noktalardan müteşekkil şakulî hatlar arasında şakulî bukraniumlar. Omuzu ve gövdesinin üst kısmı kâmiilen boyalı. Boynunun iç tarafında aynı boya ile Malta haçı örnekleri ve noktalarla kaplanmış dilimler. Üç parçadan terkip edilmiştir (Malta haçı örneği için bakınız: IRAQ, Vol. II, Part I, s. 113, 114). Hafr. iş. K; env. no. 9702; 8x10 cm.

8. *Dışarıya kıvrık dudaklı çanak*: Şimdiye kadar bir çok defa isimleri geçen buluntu yerlerine temamilen yabancı olan bu tip Yunus'ta pek mebzuldür.

Lev. LXX, 3: Dışarıya kıvrık dudaklı çanak parçası. Tesviyeli bej zemin üzerine dışında kiremidî boya ile ufki geniş bir şerit. İç kenarında daha koyuca pişmiş boya ile yatık diller. İki parça. Hafr. iş. L; env. no. 11633; 14,3×6,2 cm.

9. *Huni şeklinde boyunlu, karınlı, düşük omuzlu vazolar*: Yunus'ta pek çok bulunan ve işçilik evsafı yüksek olan bu tiplere Tel Haleften ziyade Tel Arpaçiyah'da tesadüf edilmiştir. Bu vazolar Woolley'in zannettiği gibi köşeli değil, yuvarlak karınlıdır (IRAQ, Vol. I, Part 2, s. 152, no. 12). Lev. LXXIV, 2 ender bir boyun şekli arz ediyor.

Lev. LXVII, 1: Düz tabanlı vazo. Tesviyeli pembe zemin üzerine kiremidî siyah donuk boya ile dışında, kenarında ve boynunun ortasında genişçe ufki birer şerit; gövdesinde, yukarda ve aşada ufki birer şerit arasında şakulî çifter şeritle teşkil edilen muhtelif ende dört metop içinde basit birer bukranium. Bu ufki taksimat iyi hesaplanmamış olduğundan, birinci metopun sol çerçevesile dördüncü metopun sağ çerçevesi üstüste gelmiştir. Vazonun bu tarafında yanyana dört şakulî şerit vardır. İç kenarında ufki geniş bir şerit altında dalgalı bir çizgi. Bir çok parçadan terkip edilmiştir. Hafr. iş. B. y. 37,5 cm; ağız k. 23,2 cm.

Lev. LXXII, 1: Kısa boyunlu vazo kenar parçası. Tesviyeli pembe zemin üzerine kiremidî parlak boya ile boynunun dış tarafı kâmiilen kaplı; gövdesinde noktalardan müteşekkil ufki hatlar arasında dalgalı ikişer hat ve bunların teşkil ettikleri gözler içinde birer nokta; iç kenarında yatık olarak birbirini kateden çizgilerden ibaret kafes örneği. İki parçadır. Hafr. iş. G; env. no. 9829; 6,1×9 cm.

Lev. LXXII. 3: Vazo gövde parçası. Dışında tesviyeli, sarımtrak astarlı zemin üzerine kahverengi olması muhtemel boya ile (hali

hazırda dökülmüş olup yalnız izleri mahfuzdur) ufki hatlar arasında ikişer sıra girilmiştir. Sekiz parçadan terkip edilmiştir. Hafr. iş. G; env. no. 11634.

Lev. LXXII, 4: Bir vazoya ait beş parça. Üçü boynuna, ikisi karnına aittir. Dışında perdahlı, pembe-sarımsak lekeli astarlı zemin üzerine kiremit parlatık boya ile ikişer dilim mukavves, şakul müselles sıralarla ayrılmış, noktalarla kaplı dilimler. Alt kısmında ufki geniş bir şerit. İç kenarında hafifçe dalgalı ufki dört hattın şakul hatlarla birleştirilmesinden vücuda gelen haneler içinde birer nokta. Hafr. iş. N. O; env. no. 9766, 9767. 4×4, 2; 4,5×3, 5×3, 8; 5×7, 7 cm.

Lev. LXXIII,1: Vazo boyun parçası. Perdahlı ve bej astarlı zemin üzerine parlak siyah boya ile dışında ufki geniş bir şerit altında iççe müstatillerden müteşekkil ufki bir band. İç tarafında ince bir şerit altında dalgalı üç çizgi. Hamuru pembesidir. Üç parçadan mürekkeptir. Hafr. iş. K; env. no. 2323; k. 12,3 cm; y. 6,9 cm.

Lev. LXXIII, 2: Vazo karn parçası. Tesviyeli, bej astarlı zemin üzerine koyu kahverengi parlak boya ile, çizgilerle ayrılmış ufki şeritler içinde girift zigzag çizgiler ve kablo örneği. Beş parçadan terkip edilmiştir. Hafr. iş. D; env. no. 9815; 12,5×7 cm.

Lev. LXXIII, 4: Vazo omuz parçası. Tesviyeli, bej astarlı zemin üzerine kahverengi parlak boya ile, dalgalı ufki dörder hat ile bunları birleştiren şakul çizgiler. Boyası muhtelif tondadır. Üç parçadan terkip edilmiştir. Hafr. iş. Δ; env. no. 9816; 12×6 cm.

Lev. LXXIV,2: Vazo boyun parçası. Açık bej astarlı zemin üzerine, dışında parlak koyu kahverengi boya ile noktalardan ibaret iki sıra daire; kenarında ve boyun başlangıcında ufki ince birer çizgi. Boyasının çoğu dökülmüş ve yalnız izleri kalmıştır. Hafr. iş. F.

10. *Huni şeklinde boyunlu, karınlı, düz omuzlu vazolar*: Bundan evvelki tipten yalnız omuzunun düz oluşu ile ayrılan bu enmuzeğin (bilhassa Lev. LXXIII, 3) ender oluşu ve aynı devir buluntularını ihtiva eden diğer keşif yerlerine de yabancı kalması, san'at-kârın şahsî tahayyülünün bir eseri olduğu kanaatini vermektedir.

Lev. LXXIII, 3: Vazo omuz parçası. Tesviyeli, bej astarlı zemin üzerine parlak koyu kahve rengi boya ile ufki çizgilerle ayrılmış şeritler içinde üçer zigzag çizgiden ve müvazî şakul çizgilerden ibaret tezyinat. Boyasının çoğu dökülmüş ve yalnız izleri kalmıştır. Hafr. iş. C; env. no. 11595; 19×12 cm.

Lev. LXXIII, 5: Vazo boyun ve omuz parçası. Perdahlı okr as-
tarlı zemin üzerine kahve rengi-siyah parlak boya ile, boynunun
dış tarafında ufki geniş bir şerit altında gözleri noktalarla kaplı
ufki kablo örnekleri. İç kenarında bir girlanddan sarkan şakulî
çizgiler. Üç parçadan mürekkeptir. Hafr. iş. K, D; env. no. 11618;
11619; 11687. y. 9, 3 cm.

Lev. LXXIV, 1: Vazo karın ve omuz parçası. Tesviyeli, bej zemin
üzerine donuk kahve rengi-kiremidî boya ile müvazî çizgilerle
ayrılmış ufki şeritler içinde zigzag ve şakulî çizgiler. Alt kısmında
geniş ufki bir şerit. Sekiz parçadan ibarettir. Hafr. iş. G; env. no.
11665; 11674. En geniş k. 40 cm.

11. *Çok baskı karınlı vazo*: Çizilen şekli tahminî olan bu tip
bundan evvelkilerden doğmuştur.

Lev. LXXIV, 3: Vazo omuz parçası. Dışında tesviyeli, sarımtrak
astarlı zemin üzerine koyu kahverengi parlak boya ile noktalar
ve noktalarla tahdit edilmiş daireler içinde, merkezinde bir nokta
bulunan küçük bir daireden ayrılan sekizer şua. Üç parçadan
mürekkeptir. Hafr. iş. G; env. no. 11649; 4, 7×11 cm.

12. *Boyunsuz karınlı çömlekler*: Tell Halef'te mümasilleri bu-
lunmuşsa da, onların ip geçmeğe mahsus kulpları vardır (Fr. v.
Oppenheim, D. Tell Halef, s. 252, Res. 2,10). V. Christian, Tell
Halef'te bulunan bu çömleği ip geçmeğe mahsus kulplarından do-
layı muahhar bir tip olarak kabul etmekte ve Ubaid-II tesiri al-
tında bulunduğunu iddia etmektedir (V. Christian, *Altertumskunde
des Zweistromlandes*, I. Band, s. 96). Bizimkilerden ikincisi tekniği
ve hamuru itibariyle de bu iddiayı teyit etmektedir. Halbuki bi-
rincişi her cihetten tam bir Tell Halef tipidir.

Lev. LXXII, 2: Çömlek kenar parçası. Perdahlı, bej zemin üze-
rine yanmış sienna renginde parlak boya ile dışında ufki çizgiler
arasında üçer zigzak hattan ibaret girift tezyinat; ağzının etrafı
kâmilten boyalı. İç kenarında ufak diller. Hafr. iş. E; env. no. 9820;
5x3, 7 cm.

Lev. LXXII, 5: Çömlek kenar parçası. Kurşunî, tesviyeli zemin
üzerine siyah donuk boya ile dışında, ağzının etrafındaki ufki
geniş bir şerit altında dalgalı ufki hatlar arasında sola yatık mu-
vazî çizgiler. İç kenarında geniş bir şerit. 8, 7x5 cm

Resimleri yapılan bu tiplerden başka Lev. LXXXII de görülen
profiller (19-38) Yunus çömlekçilerinin bu ana tipler içinde ne

kadar serbestiyet ve meharetle çalışmış olduklarını göstermektedir. Tezyinat ve şekil itibariyle birbirinin aynı bir tek keramik bulunmamıştır. Bu profillerden 19, 20, 23, 29 ve 30 no. lılar 8 inci gruba; 24, 26, 27 ve 35 no. lılar 12 inci gruba; 37 ve 38 de 7 inci gruba dahildir. 31-34 ve 36 no. lılar Arpaçiyah'da pek çok bulunan (IRAQ, Vol. II, Part 1, Fig. 59, 2, 3, 5) dışarıya kıvrık dudaklı bir vazö tipine nümunelerdir. 39-43 düz olmıyan yegâne taban parçalarıdır. Bunların Yunus çömlekçiliğinin son devrine ait olduğu kanaatindeyim. Arpaçiyah'da bulunan ve Tell Halef devrine ait olan bir tabak müstesna (Fig. 58, 3) ne Bizzat Tell Halefte, ne de aynı devre ait keramikleri ihtiva eden diğer buluntu yerlerinde, halka kaideli keramiklere tesadüf edilmiştir. Hamurları az pişmiş olan bu parçalar kaba kaplara aittir. 39 ve 40 her halde yemişliklere ait ayaklardır. İkisi de gayet kaba olarak el ile yapılmış olup 39 un dışı donuk kiremidî boyalıdır.

Lev. LXXV,12 ve Lev. LXXVI,7,12 yukarda bahsedilen tiplerin haricinde kalmaktadır. Lev. LXXV,12 nin uzun boyunlu bir testi parçası olması muhtemeldir. Bu tipe Tell Halef devrinde tesadüf edilmez. Halbuki üzerindeki bukranium örneği Tell Halef devrine aittir. Lev. LXXVI,7 de görülen kenar parçası da profil ve teknik bakımından daha muahhar bir devre aittir. Kırmızımsı bir hamurdan mamul ve gayet iyi pişmiş olan bu parçanın özü kurşunimsidir. İç tarafında perdahlı, portakal renginde parlak astarlı zemin üzerine Van Dyk kahverengisi tezyinatlıdır. Dışı aynı kahverengi ile kâmilten kaplıdır. Bütün bu evsafı (Christian, *Altertumskunde des Zweistromlandes*, Bd. I, s. 113) ve profili (aynı eser, Bd. I, Tafel 55-19) itibariyle Uruk-keramiği cinsinden olan bu parçanın Yunus tepeye idhal edilmiş olduğu anlaşılıyor.

Lev. LXXVI,12 ise şekil itibariyle El Ubaid'de bulunan ve aynı isimdeki keramiklerin mukaddem cinslerinden olan salçalıkları (Christian, *Altert. d. Zweistroml*, Tafel 62,4) andırmakla beraber hamuru, satıh ve boya işçiliği itibariyle halis bir Tell Halef keramiğidir.

Woolley kulplara tesadüf edilmediğini ve ancak ufki delikli bir tek "Schnuröse," bulunduğunu yazıyorsa da (s. 153) Lev. LXXXIV de de görüldüğü gibi, muhtelif kaplara ait ve hepsi de yukardan aşağı delikli altı adet bulunmuştur. Hamurları satıh ve boya işçilikleri muahhar devre ait olduklarını göstermektedir.

III. Yapılış.

Woolley, Yunus'ta bulunan keramiklerin el ile yapılmış olduklarını ve cömlekçi tornasının Kargemişte ancak mukaddem tunç devrinde kullanılmağa başladığını yazmaktadır (s. 151). Eski devirlerde keramiğe şekil vermek için üç usul kullanılmıştır: Bunlar ya el ile, yahut el ile döndürülen bir torna ile ve yahut ayakla döndürülen torna ile yapırlardı. Yunus tepe cömlekçilerinin bazen el ile döndürülen torna kullanmış olduklarında hiç şüphe yoktur. Bu torna Arpaçiyah hâfirlerinin de söylediği gibi (s. 175) belki kendi mihverî etrafında dönen bir ağaçtan ibaretti. Fakat herhalde Lev. LXXXII da görülen 31-34 ve 36 no. lı profillerle meselâ Lev. LXXI. deki çanakların yapılması için yavaş dönen böyle bir torna kullanılmıştır. Tell Şagar Bazar hâfirleri de 6-12 inci tabakada, yani Tell Halef keramiklerinde bazen "slow wheel," kullanıldığını kabul etmektedirler. Bu cins keramikleri ilk defa bulan Fr. v. Oppenheim de bunların kısmen el, kısmen de torna ile imal edilmiş olduklarını söyler (D. Tell Halef, s. 182).

Hamurları bakımından "kaba," ve "ince," diye iki esas guruba ayırabileceğimiz bu keramiklerin umumiyetle parlak boya tezyinatlıları ince, donuk boya tezyinatlıları da kaba cinstendir. İncelelerin hamuru gayet iyi yıkanmış ve süzölmüş olup bej yahut pembemsi bir renk alıncaya kadar pişirilmiştir. Bazıları nerdeyse tınlayan bir sertlik iktisap etmişlerdir. Kabaların hamurları okadar iyi süzölmemiş olup ekseriya kumla yahut pişirilme esnasında yanarak hamurda boşluklar husule getiren otlarla karışıktır. Hamuru ince ve temiz olmakla beraber, o kadar iyi pişmemiş kurşunî renkte bazı keramikler ise Woolley'in kanaatince ve kendi tabiriyle "rudimentery smother-kiln," lerde pişirilmiştir. Keramiğe bu kurşunî rengi, havalandırma tertibatı noksan olan fırında kapalı kalan dumannın vermiş olması muhtemeldir.

IV. Tezyinat.

Keramiklerin ekserisinin sathı şekil verme esnasında yahut şekil verildikten sonra tesviye edilmişse de perdah tekniğine pek o kadar tesadüf edilmiyor. Kendi hamurundan başka renkte astar nadiren kullanılmıştır (Lev. LXIX, 10). Satırlar ekseriya aynı çamuru daha fazla sulandırarak üzerine sürmekle yahut ıslak el ile üzerinden geçmekle tesviye edilmişlerdir. Kaplar pişirilmeden evvel

boyanmış olup, bu boyalar pişirilince ekseriya parlaklaşmışlardır. Fakat donuk kalanları da vardır. Bunun sebebini kullanılan boyanın terkiibinde aramalıdır. Donuk boyalı keramikler şekil ve teknik bakımından da daha aşağıdır. Tell Halef keramiklerinde parlak boyanın daha eski olduğu tesbit edilmiştir. Miken keramiklerine kıyasen "Firnismalerei,, denilen bu müttekâmil usulün ve bu usulde kullanılan boya cinslerinin zamanla unutulmuş olduğu anlaşılıyor. Bu tedennînin yavaş yavaş vuku bulup, meselâ yabancı bir kavmin âni baskınile yerli ahalinin mahvolmasından ileri gelmediğini, parlak ve donuk boyalı keramiklerin aynı yerde birlikte bulunmalarından anlıyoruz.

Yunus boyalı keramikleri iki renkli ufacık bir parça müstesna (Lev. LXXVI, 13) kâmilten bir renklidir. Fakat burenklerde bazı ton farkları vardır ki, buna Arpaçiyah hâfirleri "polytone,, demektedirler (s. 135). Bu farklar boyaya yeni batırılan fırçanın keramik üzerinde kalın, boyası azalmış bir fırçanın da hafif bir iz bırakmasından ve harareti iyi ayarlanmamış fırınlarda kapların sıcığa daha maruz olan taraflarında, boyaların diğer taraflara nazaran koyulaşmasından, yani bidayette gayri ihtiyarî olarak meydana gelmiştir. İşte başlangıçta bir kusur olan bu muhtelif tonlar Tell Halef, Arpaçiyah ve Şagar Bazardaki çömlekçilerde "polychromie,, fikrini doğurmuştur (IRAQ, Vol. II, Part I, s. 176).

Yunus çömlekçileri tarafından kullanılan renkler krom sarısı-pembe-kiremidî-kahverengi-siyah arasında değişmektedir. Daima açık renk zemin üzerine daha koyu renkler kullanılmıştır. Çizikli tezyinatı hâmil keramiklerin de nadiren bulunduğunu Woolley söyliyorsa da (s. 154) ben bir tekine rastlamadım.

V. Tezyinî örnekler.

Bunları üç gruba ayırabiliriz: hendesi, tabii ve üslûblaştırılmış bukranium örnekleri. Bu gruplar bazen yalnız başına bazen ise birlikte (Lev. LXX,7, 6; Lev. LXXI) kullanılmışlardır. Ekseriyet hendesi örneklerde olup, bunları Lev. LXXVII, LXXVIII, LXXIX, LXXX (12 hariç) ve LXXXI (7, 10-13 hariç) de toplu olarak görüyoruz. Tabii örnekler Lev. LXXV, 2-5, 8-11, Lev. LXIX 12; Lev. LXXXIII, 1-5 de; bukraniumlarla bundan doğmuş olan "mouflon,, örnekleri de Lev. LXXXII, 1-18; Lev. LXXV,6. 12; Lev. LXXI; Lev. LXX 1,6-8; Lev. LXVIII,5; Lev. LXXXI,12; Lev. LXXXI,7, 10-13; ve Lev. LXXXIII, 6, 7 de görülüyor.

Bütün bu örnekler umumiyetle ufki şeritler halinde kapların etrafını dolaşmakta ve Tell Halef keramiklerinin hususiyetlerinden birini teşkil eden, ilmî tabirile "rotabilitaet,, bu suretle Yunus tepe keramiklerinde de kendini göstermektedir. Fakat bazen şakuli taksimata (Lev. LXXX, 1-10) ve metoplara da (Lev. LXVII, 1) tesadüf edilmektedir.

Bu örnekler, kapların şekilleri göz önünde tutularak tertiplenmiştir. Kapların kapalı kalan kısımları ya tezyinatsız bırakılmış yahut buralarda ufki geniş bir şeritle iktifa edilmiştir. (Meselâ: Lev. LXX; Lev. LXXI). Buna mukabil vazoların omuz ve kenarları, çanakların huni şeklindeki yüksek boyunlarının içi ve dışı ve kapalı profilli kâselerin dışı gibi, kapların en çok göze çarpan yerlerinde en müttekâmil örnekler kullanılmıştır. Bilhassa Lev. LXX, 2 de görülen çok yayık kenarlı kâse bu kaideye iyi bir misaldir. Bu kâsenin yayık ağzı tarafından gizlenen dışında basit iki şeritle iktifa edilmiş ve asıl emek iç tezyinatına sarfedilmiştir. Kapların dış taraflarındaki tezyinat mıntakası bir kaide olarak yukarda ve aşada birer ufki şeritle tahdit edilmiştir.

Yunus tepe keramiklerinde, şimdiye kadar Tell Halef keramiklerinde rastlanmayan şu yeni tezyin örnekler tesbit edilmiştir:

Hendesî örneklerden: Lev. LXXII, 5; Lev. LXXVI, 4, 11; Lev. LXXVIII, 22-29; Lev. LXXIX, 12-14; 16, 18, 20-30; Lev. LXXX, 9, 10, 19; Lev. LXXXI, 3, 4, 9; Lev. LXXXIII, 8.

Lev. LXXV, 2; Lev. LXXIX, 27-30; Lev. LXXX, 9, 10, 19'daki örneklere Samarra'da pek çok tesadüf edilmiştir.

Lev. LXXIX, 17 daha ziyade Arpaçiyah'ın Ubaid örneklerindedir. Tell Halef çömlekçileri tarafından kullanılan ve "belki en karakteristik ve ayırıcı bir örnek olan,, noktali tezyinatı Yunus tepe çömlekçileri de pek çok ve bilhassa boş kalan sahaları doldurmak maksadile kullanmışlardır (Lev. LXXIX, 10, 11, 26; Lev. LXXX, 11; Lev. LXXV, 6, 9; Lev. LXXVI, 12; Lev. LXXII, 4; Lev. LXX, 1; Lev. LXXI, 3; Lev. LXXXIII, 2, 3, 7). Çok calibi dikkat bir hendesî örnek Lev. LXXVI, 11 ile Lev. LXXXIII, 8 de görülen "Malta haçı,, şeklindedir. Samarranın mukaddem mezarlığında (E. Herzfeld, Die Ausgrabungen von Samarra, 52. Taf. XXIII), Susa 1 in "funéraire,, keramiğinde (D. P. M., tome 13, pls. XVI-XVIII) ve hatta tâ Belucistanda "Shahi Tump,, mezarlığında (Memoirs of Archaeological Survey of India, No. 43, pl. XV) ve daha sonraları Ana-

doludaki Frig keramiklerinde tesadüf edilen bu örneği Arpaçiyah'da tabakların dib kısmını süslemek için kullanmışlardır.

Bukranium örneklerinden : Lev. LXX, 6, 7 ; Lev. LXXI, 1, 3 ; Lev. LXXV, 1, 6, 12 ; Lev. LXXXII, 4, 10-17 ; Lev. LXXXIII, 6. Tell Halef keramiklerinin bu en karakteristik örneğinin umumî tekâmülü hakkında IRAQ, Vol. II, Part I, s. 154, Chap. 11 de uzun tafsilât verilmiştir. Kalkık boynuzlu boğa başını andıran şekilleri "bukranium,, düşük boynuzlu hayvan başlarını andıranlara da "mouflon,, denilmektedir. Bu örneklerin biz burada yalnız Yunus tepe keramiklerinde görülen inkişafını gözden geçireceğiz. Bunların esasını teşkil eden en eski boğa başı resmini Arpaçiyah'ın en alt tabakasında bulunan bir çanak parçası üzerinde (Fig. 73) ve Şagar Bazar'da Fig. 29, 1, 2 de görüyoruz. Bunlar kadar realist resimler Yunus'ta bulunmamıştır. Önden resmedilmiş olan bu realist boğa başının yüz kısmı gitgide incelmış ve nihayet bir sap haline gelecek, tabiattaki aslile benzerliği kaybolan tezyinî bir örnek meydana gelmiştir ki, Yunus çömlekçisi bunu bazen tek başına metoplar içinde, bazen ise yanyana bir sıra halinde kullanmıştır. Lev. LXXXIII, 1,9 da görülen vazo parçasını yapan çömlekçi ise bu üslûlaştırılmış örneğin aslen bir hayvan başı olduğunu hatırladığı halde, geçirdiği inkişafı nazarı itibare almamış olacak ki, sırf tezyinî bir örnek olan bukraniumu tekrar ve bu sefer yandan bir boğa başı olarak resimde kullanmıştır. Lev. LXXI, 1, 3, Lev. LXXV, 6, 12 ve Lev. LXXXII, 8 de yüz kısmının gitgide bir sap şeklini alması beraber şakaklara delâlet eden bir şişkinliğin henüz mevcut olduğunu görüyoruz. Lev. LXXXII, 11 de yüz ve belki yalnız gözler kulakların altında ufak bir daire ile ifade edilmiştir. Lev. LXXXII, 2-7 de boğanın yüzü artık tam bir sap haline gelmiştir. Lev. LXXXII, 1 ve Lev. LXVII, 1de artık kulaklar da gösterilmemiştir. Lev. LXXXII, 12 de üslûlaştırma son haddine vararak, aslına benzerlik hemen hemen tamamen kaybolmuştur. Lev. LXXXII, 13 ise boğa başlarından ziyade ağaçları andırmaktadır. Lev. LXXXII, 14 de şakulî bir saptan bir çok boynuzlar ayrılmaktadır ki, yalnız Yunus'a mahsus bir buluştur. Lev. LXXXII, 5 de ise kulaklar ve gözler boynuzların üst tarafında gösterilmiştir. Bu gayri tabiiliği resmi baş aşaya çevirerek giderirsek, bunun düşük boynuzlu bir hayvan başı olabileceğini görürüz. Mouflon dediğimiz bu örnekler Lev. LXXV, 1 de görüldüğü üzere bazen baş aşağıya tasvir edilmişlerdir. Mouflonların bukraniumlardan

neş'et etmiş bir örnek olduğu kabul edilebileceği gibi, bunların tabiat-taki modelini kalkık boynuzlu boğaların değil de, düşük boynuzlu bir hayvanın teşkil etmiş olması da muhtemeldir. Lev. LXX, 1 de bu mouflon'ların araları noktalarla doldurulmuştur. Şagar Bazar hafriyatında bukraniumların mouflon'lardan daha eski bir örnek olduğu kat'iyetle tesbit edilmiştir.

Tabii resimlerde nebati örneklerden (Lev. LXIX, 12; Lev. LXXV, 8, 11) başka bilhassa boynuzlu (Lev. LXXV, 3, 4; Lev. LXXVI, 1, 3 ve Lev. LXXXIII, 1, 9) ve boynuzsuz muhtelif hayvanlarla (Lev. LXXV, 5; Lev. LXXXIII, 2-4) insan tasvirlerine (Lev. LXXV, 10; Lev. LXXVI 2; Lev. LXXXIII, 5) tesadüf ediyoruz. Lev. LXXVI, 2deki elele vermiş üslûplaştırılmış insanlar daha ziyade Arpaçiyah ve Şagar Bazar'ın Samarra keramikleri için karakteristiktir. Lev. LXXV, 8 de Karakteristik bir Samarra örneğidir. Diğer insan ve hayvan resimlerinde dikkate şayan olan husus el ve ayakların daima dairelerle gösterilmiş ve insanların yürür, hayvanların ise dört nala koşar vaziyette tasvir edilmiş olmalarıdır.

VI. Kronologya ve Yayılış.

Yunus keramiklerinin umumiyetle şekil, teknik ve tezyini örnek bakımından Tel Halef keramikleri gurubuna dahil olduğunda hiç şüphe kalmamıştır. Tel Halef keramiklerinin devri Tel Arpaçiyah ve Şagar Bazar stratifikasyonlarına nazaran M. ev. 4 üncü binin 1 inci yarısıdır. Yine bu hafriyatlarda Tel Halef keramiklerinin tekâmülü için şu kaideler vazedilmiştir: Parlak boya tezyinat donuk boyalıdan evvel gelmektedir. Çok renkli tezyinat bu keramiklerin son tekâmül safhasını teşkil etmektedir. Kulp, emzik ve halka kaideler muahhar buluşlardır. Ayakla döndürülen süratli torna henüz meçhuldür. Kil hamurun evsafı gitgide bozulmaktadır.

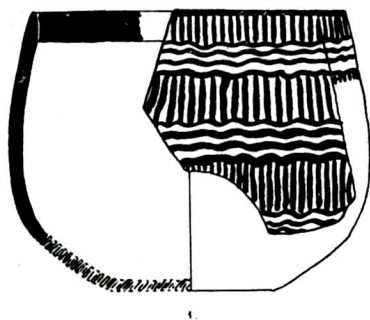
Yunus hafriyatında tabakalara maalesef ehemmiyet verilmemiştir. Woolley bütün buluntuların aynı iskân tabakasına ve aynı devre ait olduğunu kabul etmektedir. Bunun doğru olduğunu kabul ederek, Yunus keramiklerinde görülen hususiyetleri Tell Halef keramiklerinin tekâmülünde tesbit edilen esaslarla karşılaştırsak, Yunus'un Tell Halef keramikleri yayılma sahasına nazaran bir kenar buluntu yeri teşkil ettiği ve burada bulunan keramiklerin de muahhar Tell Halef devrine ait oldukları anlaşılır. Yunus keramiklerinde görülen hususiyetler şunlardır: Parlak boya ile do-

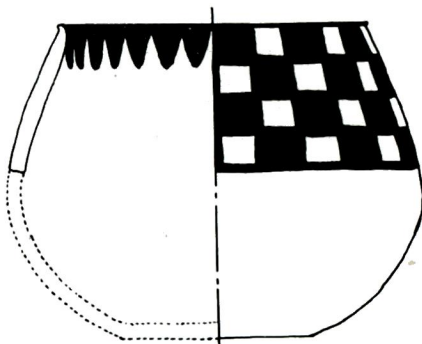
1. 0 5 cm

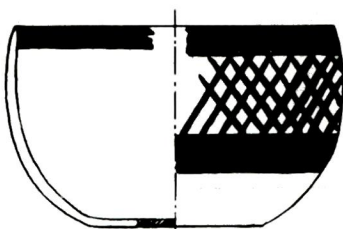
2. 1 2 3 4 cm

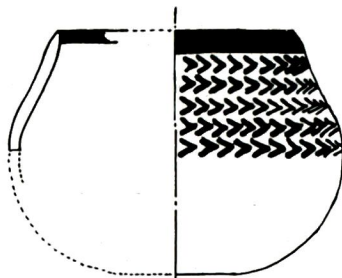
1.

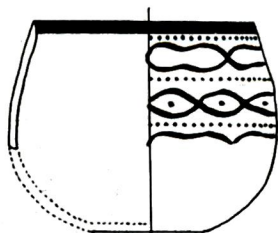
2.

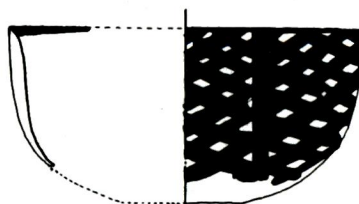
3.

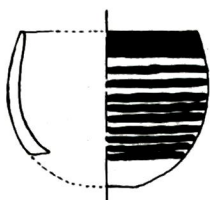
4.

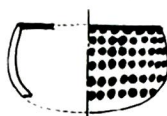
5.

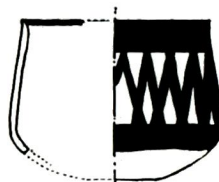
6.

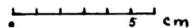
7.

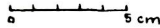
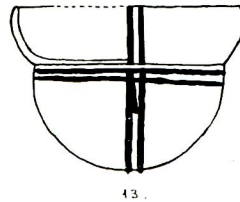
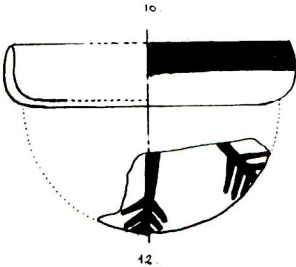
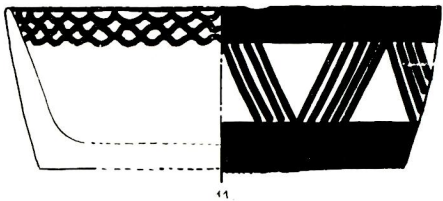
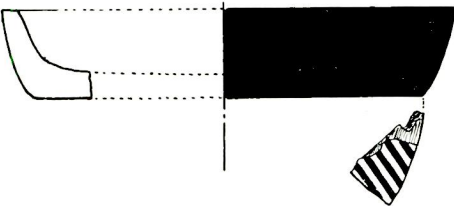
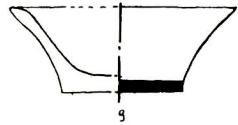
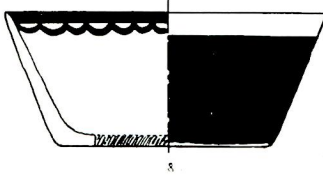
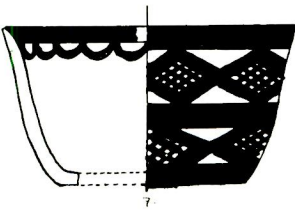
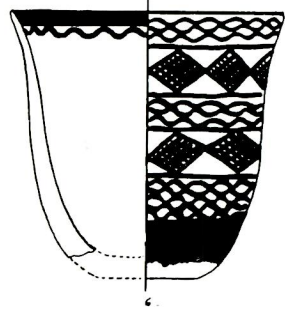
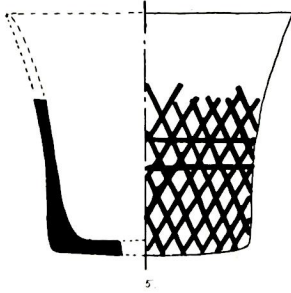
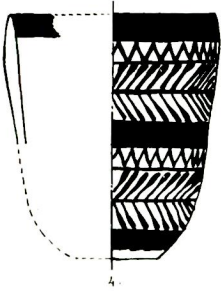
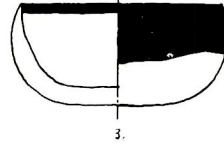
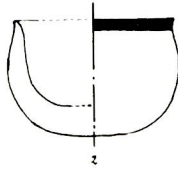
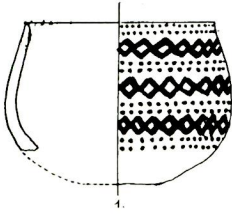

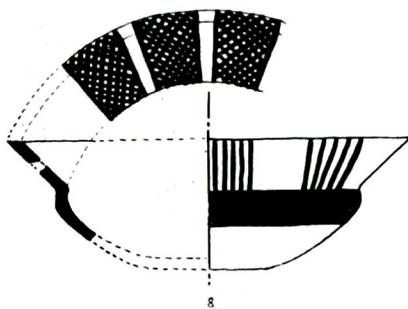
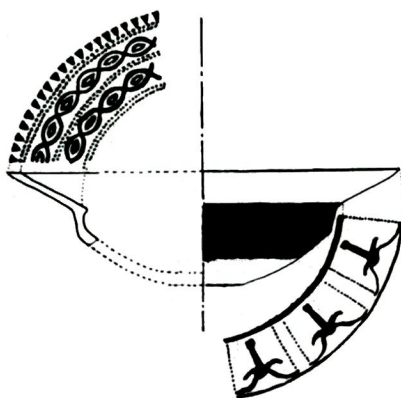
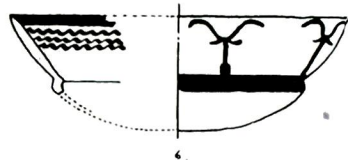
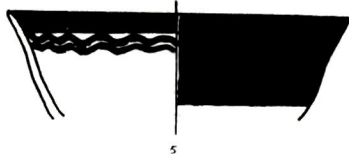
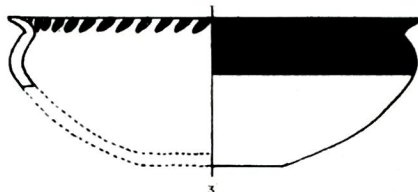
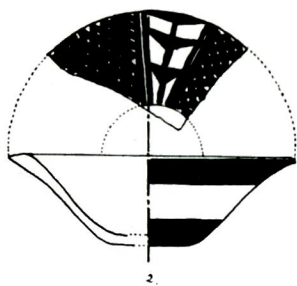
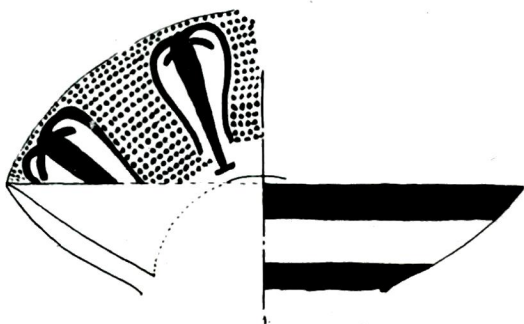
8.

9.

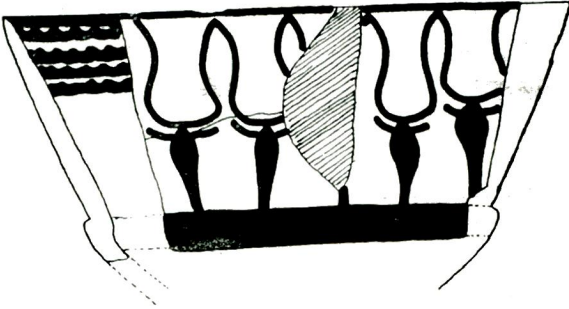

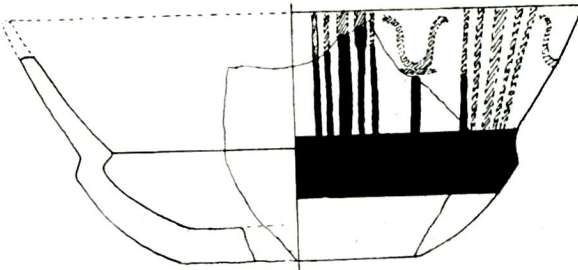

No. 1, 4, 5 : 0 5 cm

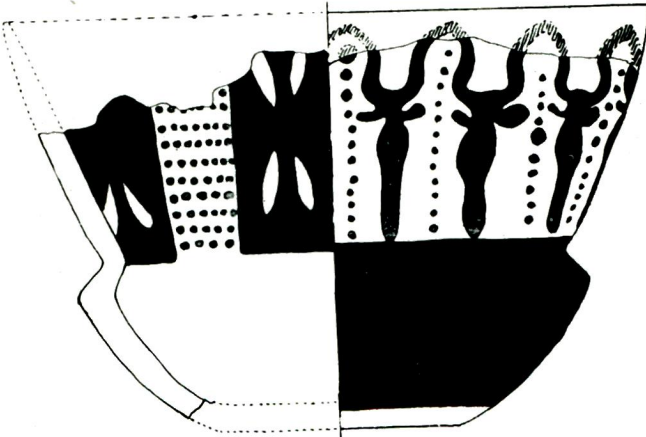
No. 2, 3, 6-8 : 0 5 cm

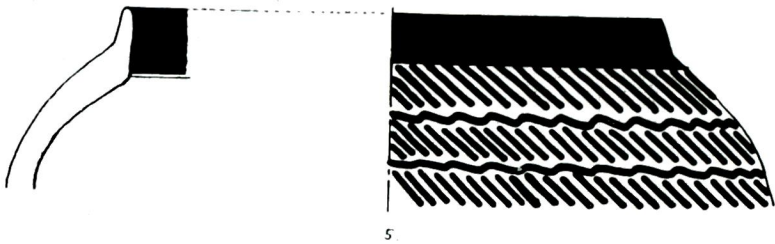
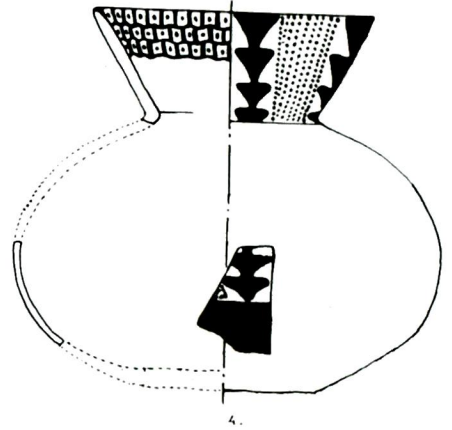
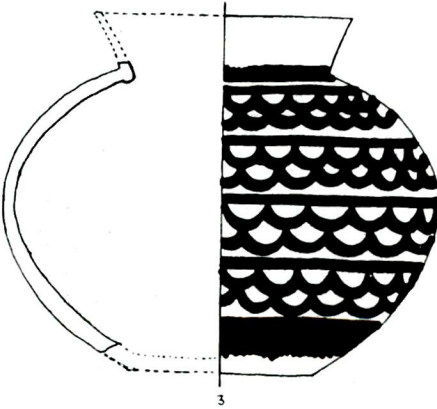
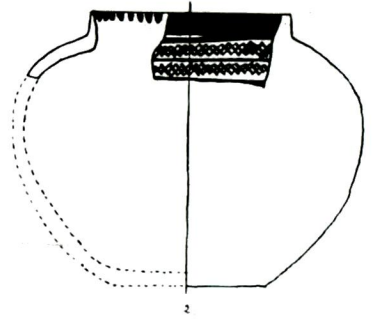
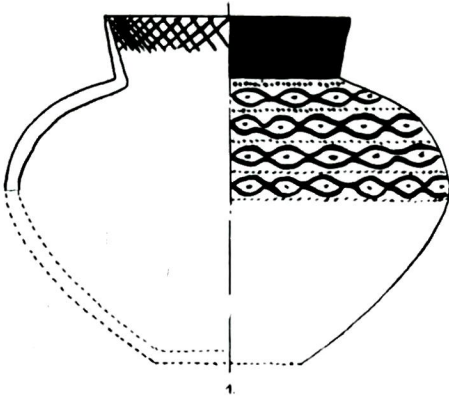
1. 0 4 cm

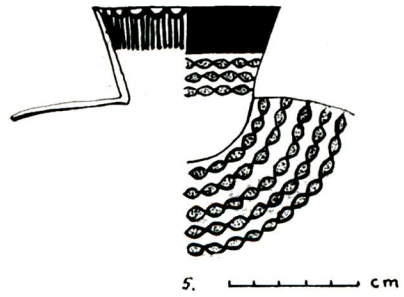
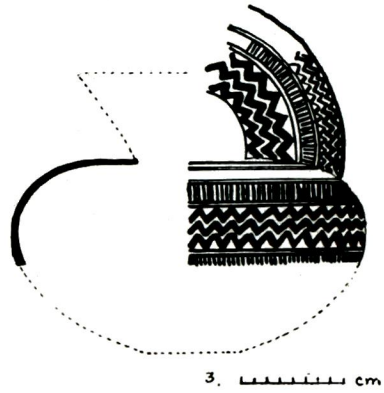
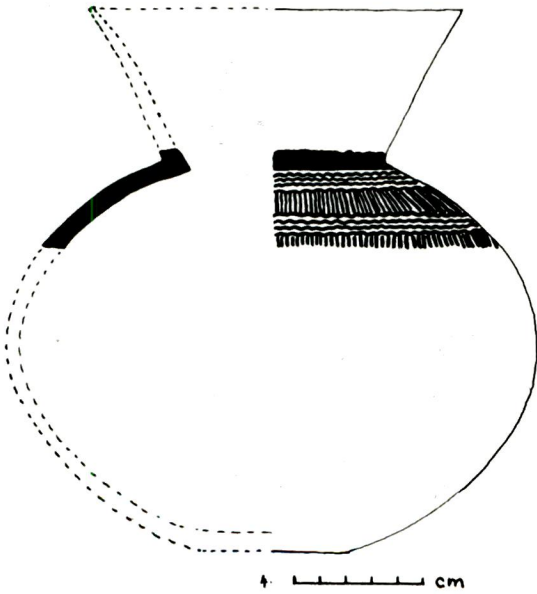
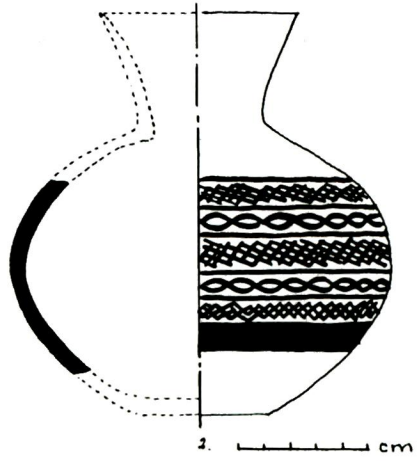
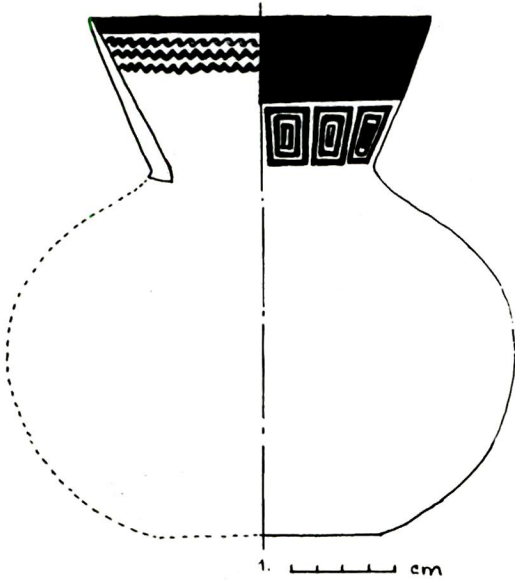
2. 0 4 cm

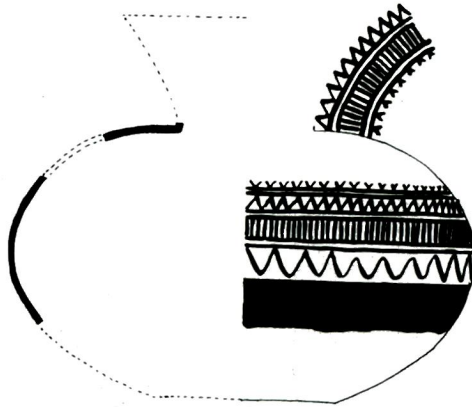

3. 0 3 cm

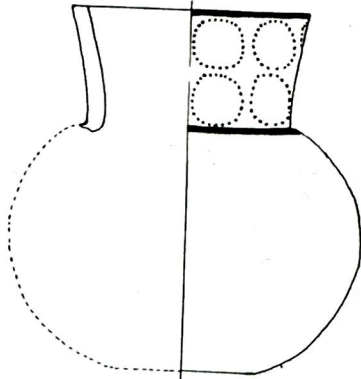

0 5 cm

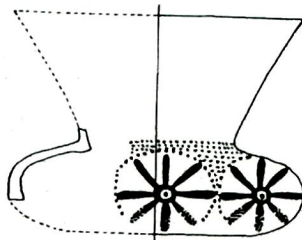

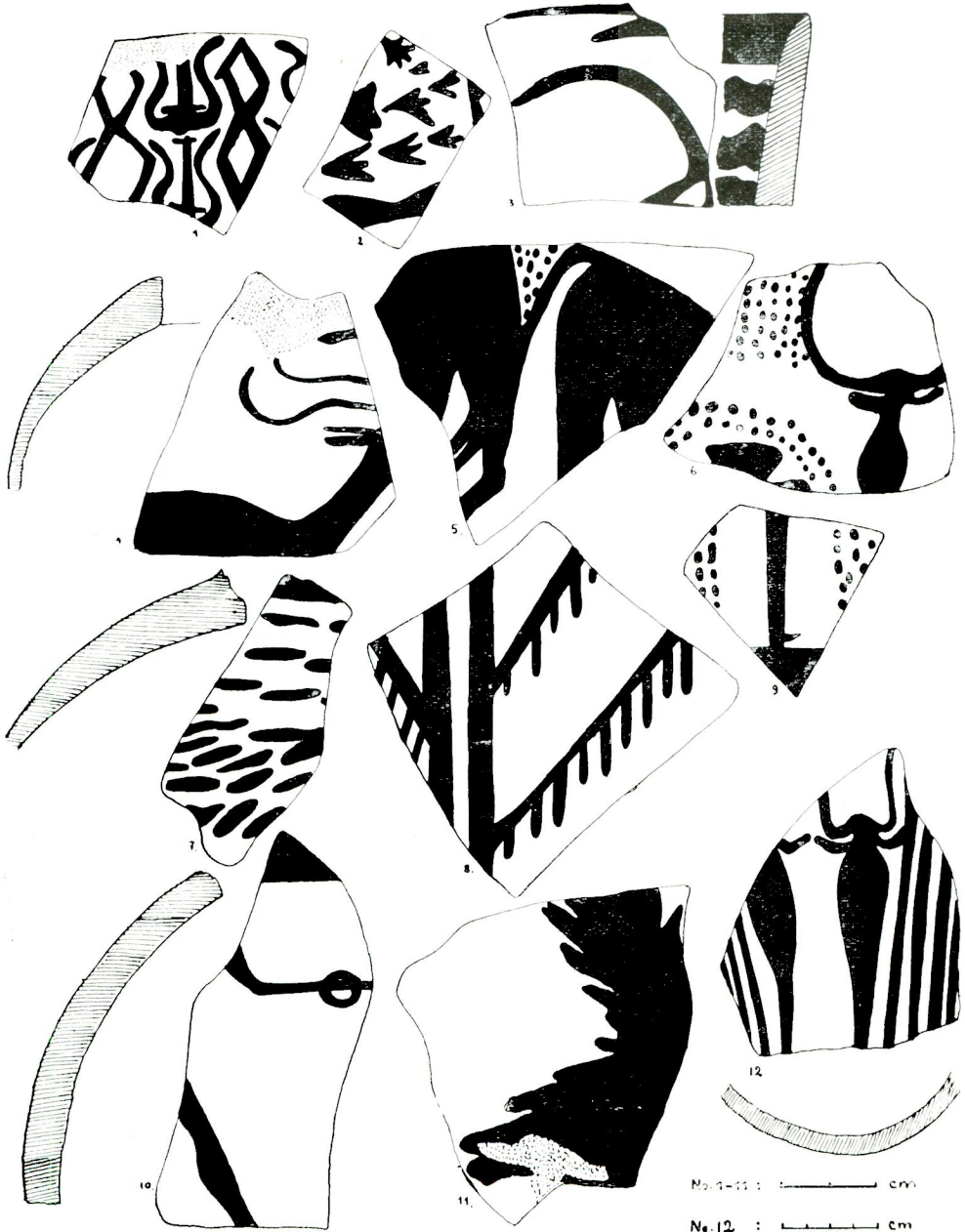
1. 0 5 cm

2. 0 5 cm

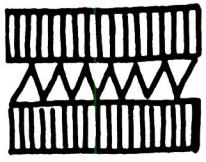
3. cm

No. 1-11 : ———— cm

No. 12 : ———— cm

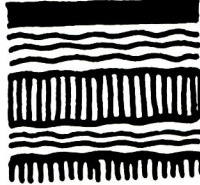

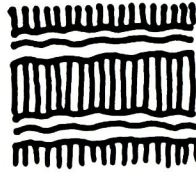
1

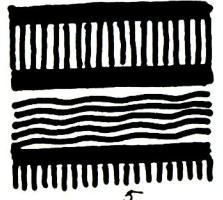
2

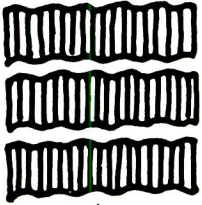
3

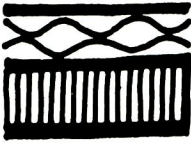
4

5

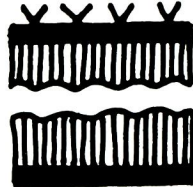
6

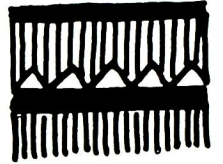
7

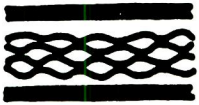
8

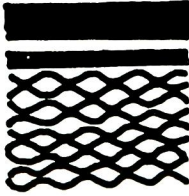
9

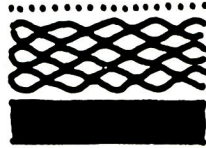
10

11

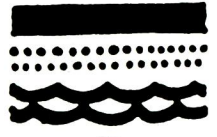
12

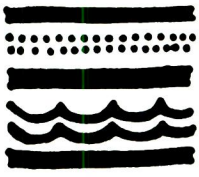
13

14

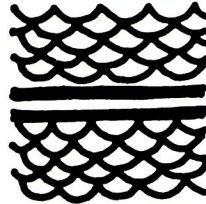
15

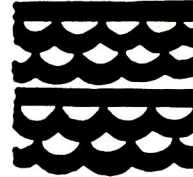
16

17

18

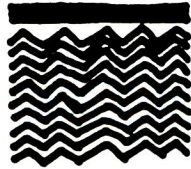
19

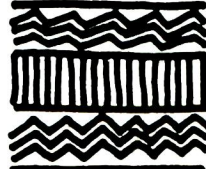
20

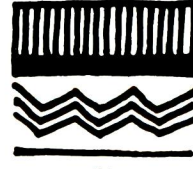
21

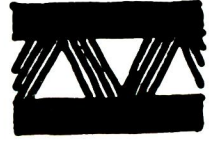
22

23

24

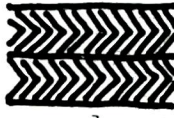
25

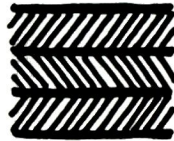
1.

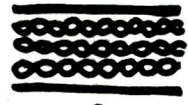
2.

3.

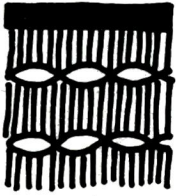
4.

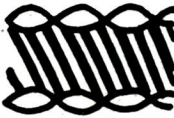
5.

6.

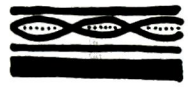
7.

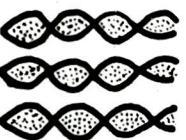
8.

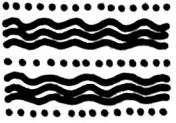
9.

10.

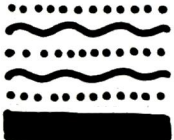
11.

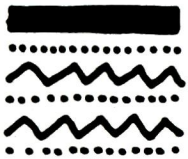
12.

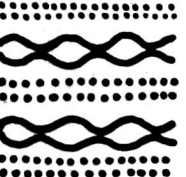
13.

14.

15.

16.

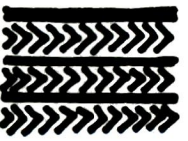
17.

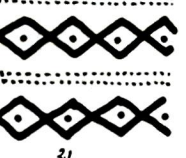
18.

19.

20.

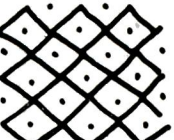
21.

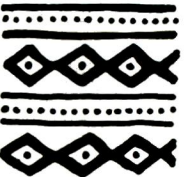
22.

23.

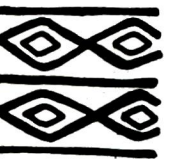
24.

25.

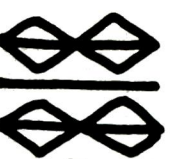
26.

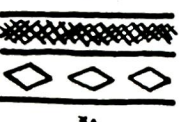
27.

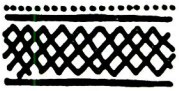
28.

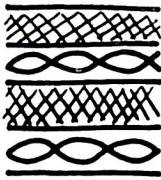
29.

30.

1.

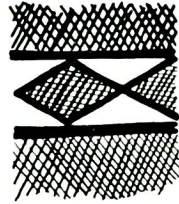
2.

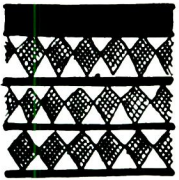
3.

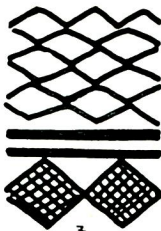
4.

5.

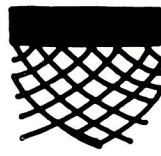
6.

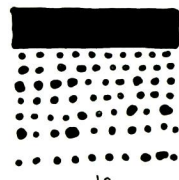
7.

8.

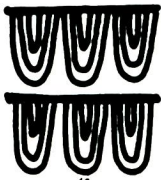
9.

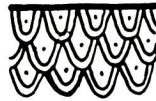
10.

11.

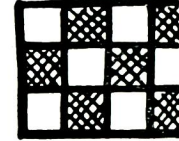
12.

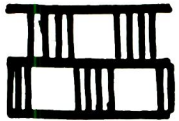
13.

14.

15.

16.

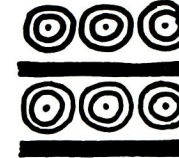
17.

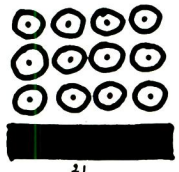
18.

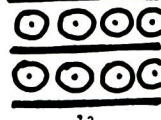
19.

20.

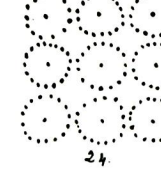
21.

22.

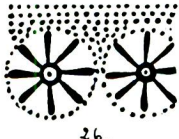
23.

24.

25.

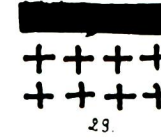
26.

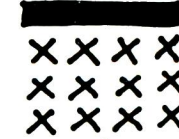
27.

28.

29.

30.

1.

2.

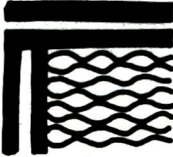
3.

4.

5.

6.

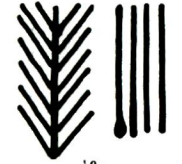
7.

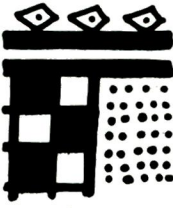
8.

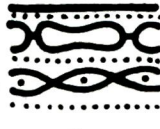
9.

10.

11.

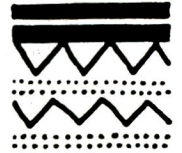
12.

13.

14.

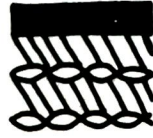
15.

16.

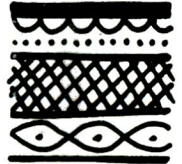
17.

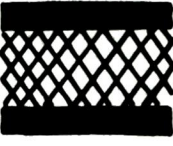
18.

19.

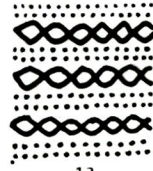
20.

21.

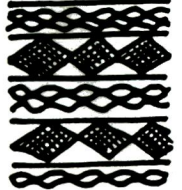
22.

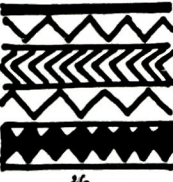
23.

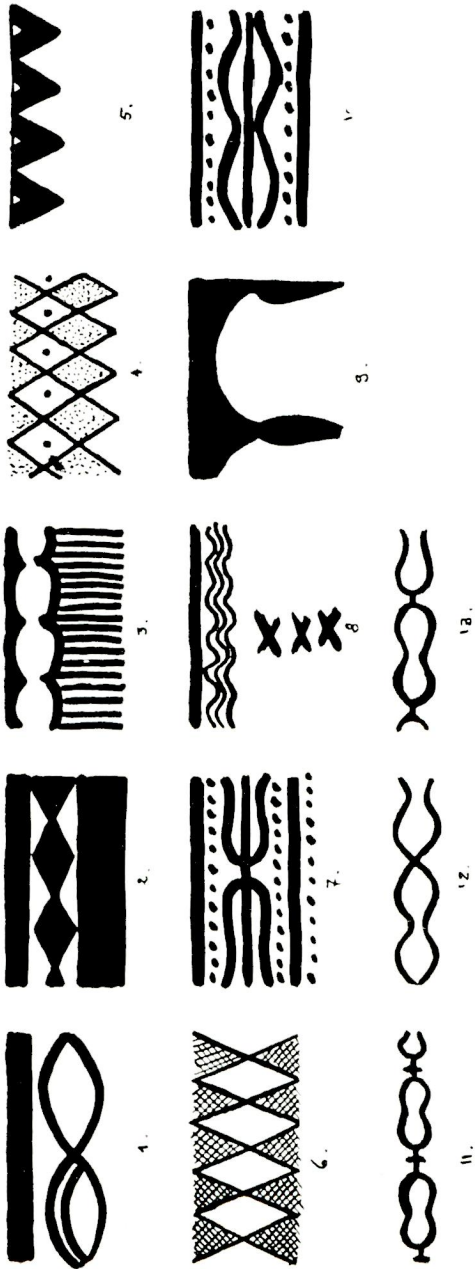
24.

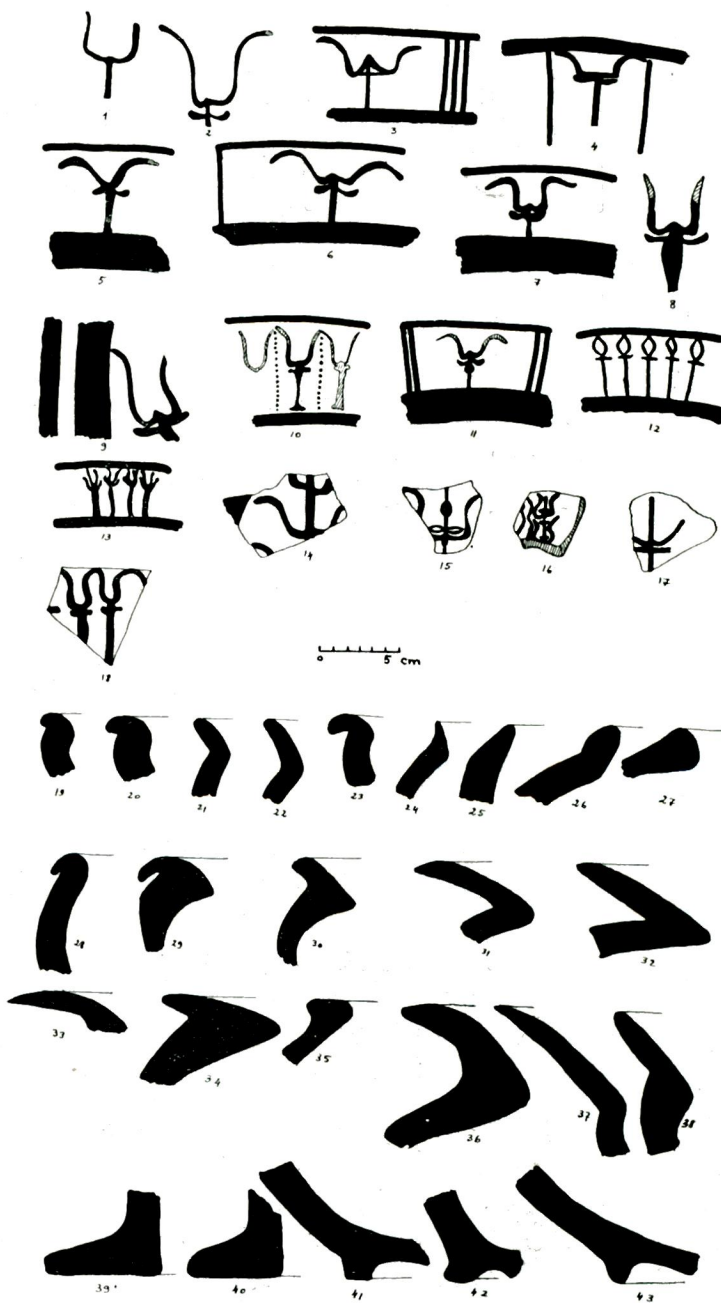

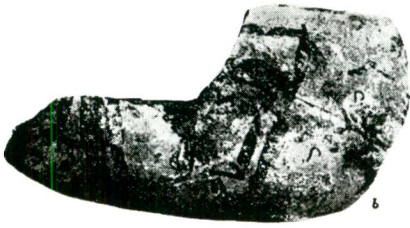
25.

26.

1.

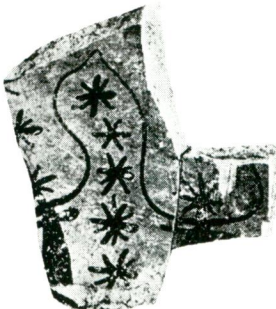
2.

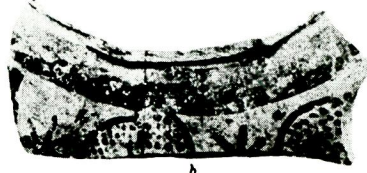
3.

4.

6.

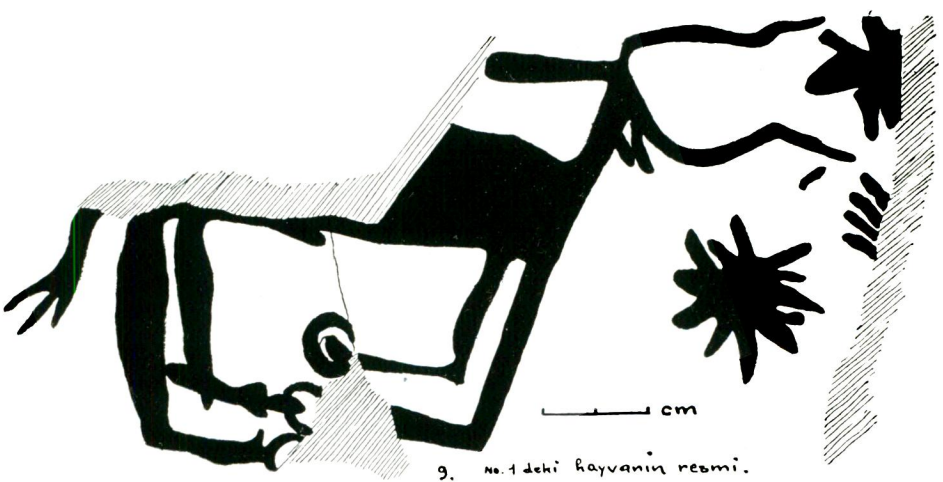
7.

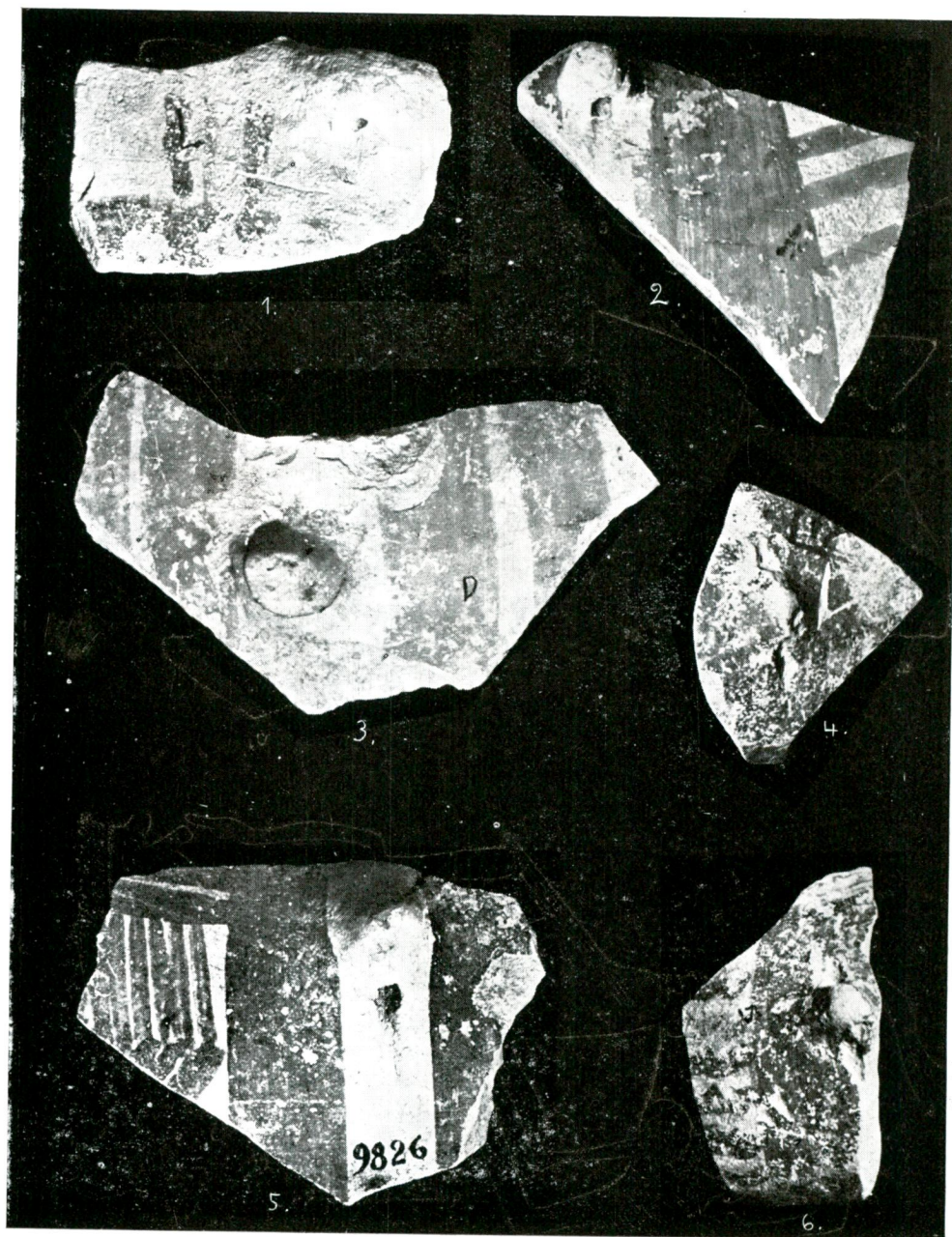
5.

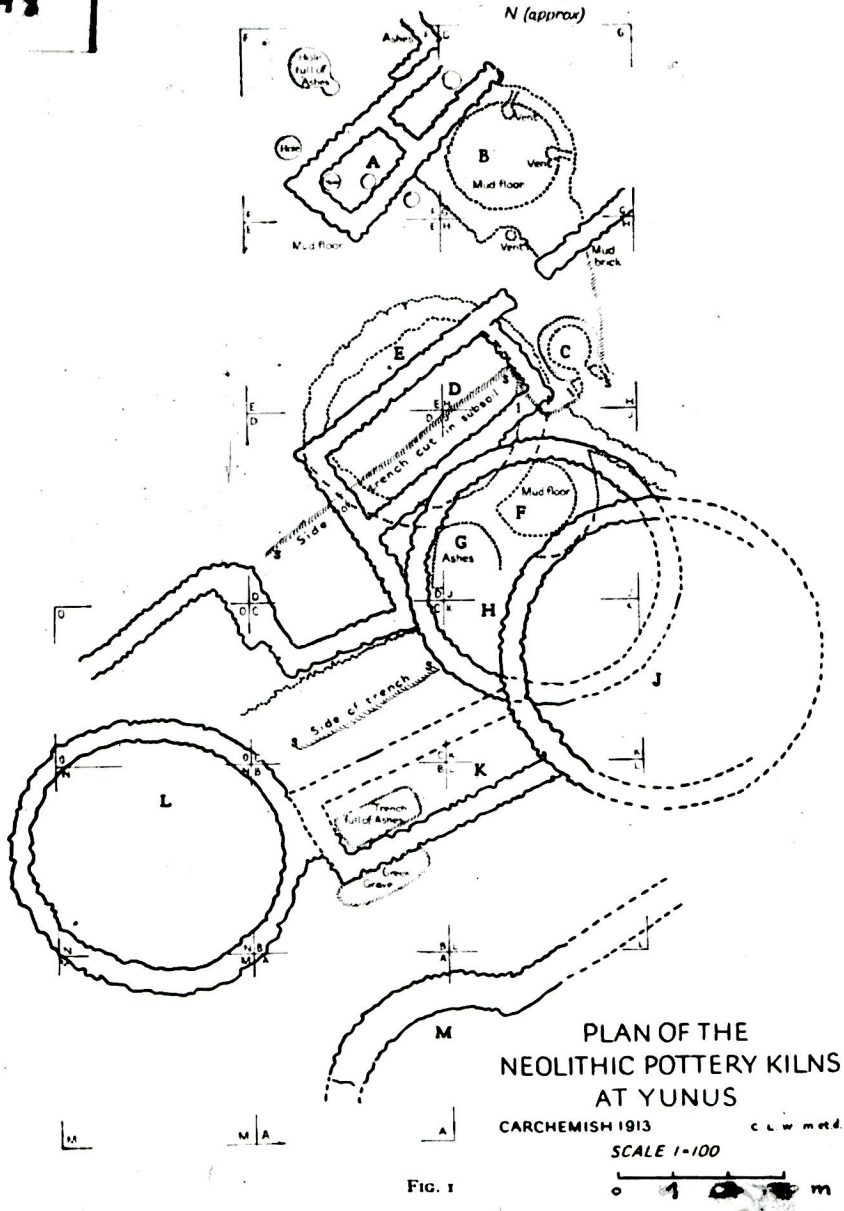
8.

9. no.1 deki hayvanin resmi.

S. 148

nuk boya birlikte kullanılmıştır. Çok renkli keramikler (bir tek parça müstesna) bulunmamıştır. İp geçmeğe mahsus gözlü kulplar ve halka kaideler nadir olmakla beraber mevcuttur. Arpaçiyah'ın Ubaid tesirleri tesbit edildiği gibi, Ubaid şeklinde bir çanak parçası (salçalık) Tell Halef tekniğine tezyin edilmiştir.

İp geçmeğe mahsus gözlü kulpların ve halka kaidelerin Tell Halef keramiklerinin muahhar tezahürlerinden olabileceğini görmüştük. Böyle olunca, Tell Halef çömlekçiliğinin son tekâmülünü teşkil eden çok renkli tezyinata Yunus'ta neden tesadüf edilmiştir? Bunun sebebini hafriyatın mahdut bir sahada ve natamam olarak yapılmış olmasında görmek kabildir. Fakat asıl merkezi çok daha şarkta, hattâ Dicle'nin bile şarkında olan Tell Halef çömlekçiliğinin bu ileri tekniğinin Kargemiş havalisine kadar nüfuz edememiş olması da muhtemeldir. Buna mukabil Ubaid tesirlerinin parlak tek renkli çanaklar, bukranium ve "moufflon,, örnekleri ve tabii hayvan resimleri gibi daha eski ve halis Tel Halef tekniği ve örneklerle aynı zamanda görülmesi, eskiye merkezden daima daha fazla bağlı kalan kenar buluntu yerlerine mahsus umumî bir tezahürdür ki, meselâ Tell Halef keramiklerinin yayılış sahasına nazaran keza bir kenar buluntu yeri olan Ras Şamra'da da tesbit edilmiştir.

Tell Halef keramik tekniğinin menşei hakkında âlimlerce henüz kat'i bir karara varılmış değildir. Şagar Bazar hâfiri Mollowan prehistorik boyalı keramiklerin menşe mes'elesini incelemiş olup, bu tekniğin şimaldeki Anadolu dağlarından münbit Habur ve Yukarı Dicle havalisine inen kabileler tarafından getirilmiş ve buradan garba ve şarka yayılmış olduğunu kabul etmektedir. Yalnız, bu tekniğin Sakçegözü'ne Habur yolile gelmeyip, doğrudan doğruya Anadolu dağlarından girdiğini de ilâve etmektedir. Bu nazariyenin tenkidi mevzuumuz haricinde kalmakla beraber bu husustaki şüphemi bir sualle izhar etmeden geçmeyeceğim. Yukarı Habur havâlisinin kendisi bu tekniğin meydana geldiği bölge olarak kabul edilemiyorsa(?) bizzat Anadolu'da şimdiye kadar Tell Halef tipinde tektük çanak parçasına tesadüf edilmiş olmasına mukabil şarkta tâ Belucistân'a kadar yer yer bu keramiklerin bulunması, bu tekniğin daha ziyade İran yolile şarktan gelmiş olduğuna delâlet etmez mi?

Ghirshman'ın İran'da Sialk hafriyatı hakkında "Musée du Lou-

vre-Département des Antiquités Orientales, série archéologique, Tome IV, 1938,, de (Fouilles de Sialk près de Kashan, 1933, 34, 37) ismile çıkan eserini "Deutsche Literaturzeitung 1942, Heft 5-6, s. 118,, de tenkid eden V. Christian bu hafriyatın kıymetini M. ev. 3 üncü binin başlangıcına kadar olan mukaddem devir hakkında hemen hemen noksansız bir kronologya vermiş olmasında görmektedir. Bu kronologyaya göre şimalî Mezopotamyada Tell Halef ve Samarra kültüründen sonra, ki bunları Ghirshman Sialk II ile bir tutmaktadır, Ubaid tipinde kaplar gelmektedir. Christiana göre Susa I bis ve Ubaid kültürünün başlangıcı = Sialk II dir. Tell Halef ve Samarra ise = Sialk I dir. Şu halde Yunus keramiklerinin şimalî Mezopotamyanın umumî kronologyası içindeki yeri şöyledir : Sakçegözü, Tell Halef ve Samarra, Arpaçiyah TT 6, Yunus-Ubaid II.

KAY KABİLESİ

HAKKINDA YENİ NOTLAR

PROF. DR. M. FUAD KÖPRÜLÜ

Osmanlı imparatorluğu'nun etnik menşei mes'eleleri adlı yazımda (Belleten, No. 28, 1943), Marquart ve Z. V. Togan'ın aksi iddialarına rağmen Oğuz *Kay*'ları ile hiçbir münasebeti olmadığını gösterdiğim *Kay* kabilesi hakkında, eldeki mahdut vesikaların müsaadesi nisbetinde, malûmat vermiş, ve bu kabileye mensup türk kölelerinin XII. asırda *Horâsân* ve *Irâk* Selçukluları saraylarında mevcudiyetini meydana koyarak, o arada şöyle bir mutaleada bulunmuştum: "umumiyetle Gazneliler ve Selçuklular devirleri şairlerinin, yukarıda adı geçen Türk ve Moğol zümrelerinden sık sık bahsettikleri hâlde *Kay*'lardan pek az bahsetmeleri, bu zümreye mensup kölelerin diğerlerine nisbetle daha az olduklarını anlatabilir. Ben şimdiye kadar Gazneliler devri şairlerinde *Kay* adına hiç rastlamadığım gibi, Selçuklular devri eserlerinde de, *Kûşkaکی* ve *Râzî*'nin zikredilen iki manzûmesi müstesna olmak üzere, başka bir kayda tesadüf edemedim. Mamafih, X-XII. asırlar İran şairlerinin divânları bu bakımdan metodik surette araştırılacak olursa, daha başka kayıtlara tesadüf edilmesi imkânsız değildir,, (S. 245).

Bu mekâlenin neşrinden sonra, edebî ve tarihî mahiyette farsca kaynaklar üzerindeki daimî uğraşmalarım esnasında, *Kay*'lara ait bâzı kayıtlara tesadüf ettim ki, şimdiye kadar kimsenin gözüne çarpmamış olan bu yeni vesikalar, bu çok mühim etnoloji ve tarih mes'esi hakkındaki eski mutalealarımı bir taraftan kuvvetlendirilmekte, diğer taraftan da tamamlamaktadır. *Kay*'lar hakkında şimdiye kadar elde edilen malzemenin ne kadar az ve kifayetsiz olduğu göz önüne alınırsa, meydana koyduğumuz bu küçük kayıtların ehemmiyet ve kıymeti daha iyi anlaşılabilir. Dikkatle yapılmış *indeks*'lere malik tenkidli basımlarda, bu gibi kayıtları birkaç dakika içinde buluvermek kabildir; lâkin, hiçbir *indeks* olmıyan dikkatsiz ve fena basımlarda bu gibi tarihî kayıtları ele

geçirebilmek için, uzun ve yorucu çalışmalara ihtiyaç olduğu gibi, yüzlerce sahifenin okunmasından sonra, aranan mes'ele hakkında hiçbir şeye tesadüf edilmemesi de çok defa başa gelen bir hâdisedir. Herhangi bir basma kaynağın indeksine baş vurmak suretiyle birkaç dakikada elde edilebilecek kolay, sathî, yalancı bir *érudition* ile, ciddi ve sabırlı ilim araştırmaları arasındaki derin ve büyük fark, işte burada kendini gösterir.

Bu küçük başlangıçtan sonra, *Kay*'lar hakkında ele geçirebildiğimiz bu yeni malzemeyi kronoloji sırasıyla arz ve izah edelim; ve bu izahın sonunda da, *Kay* mes'elesini hakkındaki bilgilerimizin, bu yeni vesikaların yardımı sayesinde almış olduğu son şekli tesbite çalışalım.

I. Gazneli Mahmud devrinin büyük saray şairi Ferruḥî'nin, Gazneliler devri içtimaî tarihi için birinci derecede mühim ve zengin bir kaynak olduğu hâlde şimdiye kadar hemen hiç tetkik edilmemiş olan büyük *Dîvân*'ında, *Kay* kabile adına-fakat yalnız bir yerde-tesadüf ediliyor. Onun, Mahmud'un küçük kardeşi olup *Müeyyid al-Dîn*, *ʿAzud al-Devle* lakaplarını taşıyan Emîr Yûsuf b. Sebük-Tegin'e takdim etmiş olduğu kasidelerinden birinde şu beyit mevcuttur:

کل و می خواه درین جشن امشب از رخ نحشی و دواب قای

Eski İran'ın millî bayramlarından olup Gazneliler devrinde de sarayda ve halk arasında büyük merasimle tes'it edildiğini bildiğimiz *caşn-ı Mihrgân* yâni Mihrgân bayramı münasebetiyle takdim edilmiş olan bir kasîde'nin¹ sonundaki bu beyitte, şair, bu bayram gecesinde "*Naḥşab*"lı güzelin yanaklarından gül, *Kay* kabilesine mensup güzelin dudaklarından şarap,, istenmesini, Emîr'e tavsiye etmektedir. *Naḥşabî* yâni „*Nasaf* veya *Naḥşab* şehrine mensup olan güzel,, ile şairin neyi kastettiğini, sarih olarak anlıya-

¹ *Caşn-ı Nawrûz*, *caşn-ı Mihrgân*, *caşn-ı Sada* gibi, Sâsâniler devrinde büyük merasimle kutlanan bayramlar, Gazneliler devrinde de aynı ehemmiyetle devam ediyordu. Bu bayramlarda, şairlerin hükümdara ve büyüklere kasideler takdim etmeleri usûldendi. İşte, yukarıda bahsedilen kasîde de böyle bir münasebetle Emîr Yûsuf b. Sebük-Tegin'e takdim edilmiştir (*Dîvân-ı Hakîm Ferruḥî-i Şîstânî*, Ali Âban neşri, Tahran 1311, S. 390-391). Şairimizin bu emîre takdim etmiş olduğu sair birçok kasideler, onun çok lutuflarını gördüğünü anlatıyor.

madım ; eğer şair bununla meşhur *Mâh-i-Naḥşab* rivayetine bir iymâda bulunmuyorsa, Emîr Yûsuf'un gözdelerinden bir köleyi kastetmiş olmalıdır. Bu Emîr'in, o zamanki umumî bir modaya uyarak, genç ve güzel kölelere karşı büyük bir alâka beslediği ve bu yüzden büyük felâketlere uğradığı, tarihî kaynakların çok sarîh şehâdetleri sayesinde, malûmdur¹. Mamafî, bu izahın çok zayıf olduğu, ve buradaki *Naḥşabî* kelimesinde bir yanlışlik bulunduğu kuvvetle söylenebilir.

İşte, burada diğer bir ihtimâl daha akla geliyor ki, bu belki de, evvelkinden daha kuvvetlidir: eski yazmalarda, bilhassa arap alfabesindeki noktalı harflerin te'siriyle, has isimler'in çok defa yanlış yazıldığı, ve doğru yazılanların bile yanlış okunmağa müsait olduğu malûmdur; işte *Ferruḥî Divânı*'nı yazan ve türk kabîle isimleri hakkında hiçbir bilgi sahibi olmıyan iranlı yazıcı, belki de *تخشی Tuḥsî* - yâni *Tuḥsi* türk kabilesine mensup - kelimesinin ne demek olduğunu anlamadığı için, bunu *تخشی Naḥşabî* tarzında okumuş ve öyle yazmış olabilir. Mamafî, bu yanlışlığın, elimizdeki basıma esas olan yazma nüshanın kâtibine değil de nâşire ait olması ihtimali de yok değildir: ilâve ettiği bir hâşiyede *Kay* kelimesini *-Burhân-ı Kâttî*'in yanlış ifadesine dayanarak- "Türkistan'da güzelleriyle meşhur bir yer,, tarzında izah eden nâşirin, hiç bilmediği ve iran lûgatlerinde de tesadüf et-

¹ Maḥmud ve bilhassa Mohammed devirlerinde çok büyük bir nüfuza malik olup hattâ onun *Sipehsâlâr*'lık yâni ordu başkumandanlığı vazifesini de yapan ve mühim askerî hizmetler gören Emîr Yûsuf, imparatorluğun *Gazne*, *Balḥ*, *Bust* gibi büyük şehirlerindeki saraylarında adeta bir hükümdar gibi yaşıyordu. Sultan Maḥmud'dan yaşca epey küçük olduğu için, babası ölürken, küçük kardeşine karşı şefkatini esirgememesini vasiyet etmiş, ve Maḥmud da ölünceye kadar bu vasiyete riayet eylemişti; hattâ bir defa, bir şarap meclisinde, kendi gulâmlarından birine karşı münasebetsiz bir hareketini gördüğü için çok kızarak şiddetli tektirlerde bulunmuşsa da, babasının hâtrısına hürmetle, yine şefkatle hareket etmiş, ve köleyi ona bağışlamıştı. Türkistan'dan hediye gönderilmiş olan Tuğrul adındaki bu gulâm, Yûsuf üzerinde büyük bir nüfuz kazanarak onun *ḥâcib*'i oldu. Sultan Me'sûd'un cülusundan sonra, Maḥmud devrinin bütün nüfnzlu şahsiyetlerine karşı tâkip edilen düşmanca siyaset neticesinde, Yûsuf'un da mevkii sarsıldı. Kendisinin en yakın adamı olan Tuğrul, onun her hareketini, her sözünü, her şeyini gizlice Sultan Me'sûd'a bildiriyordu. Nihayet birdenbire tevkif edilerek *Segâvand* kalesine gönderildi; 423 h. yılında veya biraz evvel orada öldü (*Târîḥ-i Beyhâkî*, Nefisî neşri, C. I, Tahran 1319, S. 295-300).

mediği *Tuhsî* gelimesini, hiç tereddüt etmeden *Naḥşabî* şeklinde okumuş olması da, kolayca akla gelebilir. İşte biz bütün bu ihtimalleri göz önüne alarak, manzûmedeki bu kelimenin esasen *Tuhsî* (yahut *Tuhsiyî*) olması iycaap edeceğini tahmin ediyoruz. Naklettığımız beyitte bunun *Ḳay* kabile adıyla birlikte zikredilmiş olması, bu ihtimali kuvvetlendiren bir delil olduğu gibi, aşağıda (S. 429, Not 1) de verilen izahat da bunu te'yit edebilecek mahiyettedir. *Gazneliler* devrindeki türk kabile adlarını ve bilhassa saray ve ordu gulâmlarının mensup oldukları kabile isimlerini çok iyi bildiği muhakkak bulunan şair *Ferruḥî*'nin, *Tuhsî*'leri bilmesi ne kadar tabii ise¹, *Emîr Yûsuf*'un köleleri arasında *Ḳay*'larla beraber bunların bulunması da o kadar tabiidir. Esasen *Ferruḥî Divânı*'nda adları en çok geçen -yâni, *Gazneliler* devri saray ve ordu gulâmları arasında o sıralarda galiba en büyük ekseriyeti teşkil eden - *Çigil*'lerin, gerek coğrafi sâhaları gerek etnik mahiyetleri itibariyle *Tuhsî*'lerle çok yakın ve sıkı alâkaları olduğu göz önüne alınırca, bu mutaleamızın doğruluğu daha kolay anlaşılır².

¹ *Ferruḥî*'nin babası, eski kaynaklara göre, *Culug* adını taşıyordu ki, bu bir türk isminden başka birşey değildir. Şairimiz, ailesinin *Sistân*'lı olduğunu bâzı manzûmelerinde açıkça söylemektedir. *Sistân*'ın, daha müslümanlığın zuhurundan çok evvel, *Sâsânîler* devrinde, oldukça kesif Türk zümreleriyle meskûn olduğunu, *Sakalar* ve *Eftalit (Hephtalites)*ler devrinde buralara yerleşmiş Türk zümrelerinin islâm fütuhâtı sırasında bu sâhada yaşadığını, kat'i olarak biliyoruz. Eğer *Ferruḥî* bir türk ailesine mensup olmasaydı, babasının bir türk ismi taşıması imkânsız olurdu. İran kültürünün islâmî bir şekil altında yeniden doğup kuvvetlendiği X. asırda, *Sistân*lı bir iranlının bir türk ismi alması, aslâ tasavvur edilemez. XI. asır sonlarından başlayarak XII. ve sonraki asırlarda, Türk olmıyan unsurlara mensup birtakım kimselerin, hattâ bâzı ermeni ve gürcü ricalinin türk adları aldıklarını biliyoruz; lâkin bu, Büyük Selçuklu imparatorluğu'nun kuruluşu ile Yakın-Şark'ta *Türk hegemonyası*'nın teessüsünden sonra vukua gelmiş bir hâdisedir ki, X. asırda bunun emsaline aslâ tesadüf edilemez. *Ferruḥî*'nin *Gazneliler* sarayında o kadar büyük bir mevki tutmasında, belki, türk olması ve türk dili'ni bilmeside az çok âmil olmuştur. İran edebiyatı tarihçileri, *Ferruḥî*'nin türk olduğunu, şimdiye kadar hiç düşünmemişlerdir!

² *Mahmud Kâşgari*, *Tuhsî*'lerin *Çigil* ve *Yagma*'larla beraber *İla* nehri havzasında yaşadıklarını söyler. *Hudûd al-'Âlam*'de ve *Zayn al-Ahbâr*'da ise, bunların daha cenupta, *Çu* nehri havzasının şimalinde yaşadıkları zikredilir. *Bartold*, XI. asrın ikinci yarısında bunların da -komşuları olan *Çigil* ve *Yagma*'lar gibi- islâmîliği kabûl etmiş bulduklarını tahmin etmektedir. Herhâlde, bü-

Bizim için bu beyitin asıl ehemmiyeti, “kırmızı dudaklı *Qay* güzeli,, nden bahsetmiş olmasındadır. Emîr Yûsuf'un genç ve güzel köleleri arasında *Qay* kabilesine mensup olanların da bulunduğunu gösteren bu küçük kayıt, şimdiye kadar bildiğimize göre, acem şiirinde *Qay*'lardan behseden en eski kayıttır; ve XI. asrın ilk on yıllarına aittir. *Divân*'ında türk güzellerinden - yâni genç türk kölelerinden - pek çok bahseden Ferruḥî'de, en çok *Çigil*'lerin adına rastlanmakta, ayrıca da *Hotan*'lıların ve *Halluh* (Qarluḡ) ların zikri geçmektedir. Demek oluyor ki Gazneliler devri saraylarında bu muhtelif zümrelere mensup kölelere ve bu arada *Qay*'lara da tesadüf olunuyordu. Onun divânında *Tatar*, *Hazar* ve *Bulgar* isimlerine rastlanırsa da, saray köleleri arasında bunların da bulunduğu ait hiçbir kayıt yoktur; ve bu isimler sadece “bir memleket veya kavim ismi,, olarak geçmektedir ¹.

tün eski kaynakların ve bilhassa Mahmud Kâşgari'nin ifadeleri, *Tuhsi*'lerin gerek coğrafi sâhaları gerek etnik hüviyetleri ve kullandıkları lehçe bakımından, *Yagma*'lar ve bilhassa *Çigil*'lerle çok sıkı alâkaları ve benzerlikleri olduğunu kat'i surette gösteriyor. Yukarıda izah ettiğimiz gibi, Ferruḥî'nin manzûmelerinden, o devirde Gazneliler'in saray ve ordularında en ziyade *Çigil* ve *Halluh* (Qarluḡ) ların bulunduğu anlaşılıyor. M. Kâşgari *Çigil* adınının, asıl *Çigil*'lerden başka - kıyafetçe onlara benzeyen - sair birçok Türk zümrelerine verildiğini söyler (*Divân*, I, 329-330); belki Ferruḥî'de bu ismi böyle umumî bir mahiyette kullanmıştır. Herhâlde, XI. asır başlarında Gazneliler'in saray ve ordu gulâmları arasında en ziyade bunların mevcut olmasını intac eden âmiller, tabiatıyla, onlarla yakın akraba ve komşu olan *Tuhsi*'lerin de bulunmasını iycap ettirmiştir. Bunlarla daimî bir mücadele halinde bulunan ve *Mâverâünnehir* müslüman merkezleriyle çok sıkı ticaret münasebetleri olan *Oğuzlar*, kabile kavgalarında ve baskınlarında yakaladıkları *Çigil*, *Tushi*, *Qarluḡ* gençlerini, buraların esir pazarlarında köle olarak satmak suretiyle büyük bir kazanç elde ediyorlardı. (Gerek *Çigil*'ler ve gerek *Tuhsi*'ler hakkında daha geniş malûmat almak için, bakınız: Fuad Köprülü, *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*, İstanbul 1919; W. Barthold, *Orta-Asya Türk tarihi hakkında dersler*, İstanbul 1927; V. Minor sky, *Hudûd al-Âlam*, G M N S. XI, 1937.)

¹ *Ferruḥî Divânı*'nın tetkikiykinden çıkan netîçe budur. Ancak, sair çağdaş şairlerin divânlarını ve tarihî kaynakları tetkik etmeden, bu hususta kat'i ve umumî birşey söylemek kabil olmayacağını unutmamalıdır. Meselâ yine aynı devir gaznevî şairlerinden Minûçihri'nin divânında, saray köleleri arasında *Çigil*, *Hotan*, *Halluh* (Qarluḡ) ların bulunduğunu gösteren ifadeler, Ferruḥî'deki malûmatı te'yit ettiği gibi, yine onun, ordudaki türk gulâmları arasında *Tatar* zümresine mensup olanların mevcudiyetini anlatan - Mes'ûdî namına yazılmış bir kasidedeki- şu beyti de, onu tamamlamaktadır (A. de B. Kazimirski, *Menoutchehri*, Paris 1887, S. 114):

XI. asırda Gazneliler imparatorluğu memleketlerinde-Cenubi *Horâsân* ve *Çagâniyân*'da, *H^wârizm*'de-Kumici'ler, *Halaç*'lar, *Kücat*'lar, *Cugrak*'lar gibi - bâzı türk kabileleri yaşadığı halde ¹, saray köleleri içinde bunlara mensup olanların bulunmaması, ve kölelerin daha ziyade *dış memleketler*'de yaşayan türk zümrelerinden olması, pek tabiidir. *Mâverâünnehir* ve *Horâsân*'ın büyük şehirlerindeki esir pazarlarında mühim bir ticaret malı olarak alınıp satılan köle ve cariyeler, bozkırlardaki daimî kabile mücadelelerinde yakalanıp getirilenlerdi. İmparatorluk memleketlerinde, kabile teşkilâtını muhafaza ederek reislerinin emri altında yaşayan bu zümreler ise, tabiatıyla, bunun dışında kalıyorlardı. Bütün bu

دل بازده بخوشی ورنه زدركشه فردات خیل تاشی ترك آورم تشاری

Tatar kelimesini «memleket adı» olarak kullanan (*aynı eser*, S. 53, 121) şairin bu beyti, Gazneliler saraylarında, daha XI. asrın ilk on yıllarında, *Kay*'larla beraber *Tatar*'ların da bulunduğunu göstermek suretiyle, biraz aşağıda bahseddiğimiz vesikaların ifadelerine de uygun gelmektedir.

Ancak, burada, daha *Kazimirski*'nin de dikkatini çekmiş olan filolojik bir mes'eale üzerinde durmak mecburiyeti vardır: bu rus müsteşeriki, *Divân*'ı bastırırken bu beyiti bu tarzde tesbit etmiş ise de, sonradan, diğer bir nüshada tesadüf ettiği şu değişik şekli daha doğru bulmuştu:

دل بازده بخوشی ورنه زدركشه فردات خیل تاشی ترك آورم بیاری

Görülüyor ki bu ikinci şekilde *Tatar* adı geçmemektedir. Filolojik bakımdan, ben de *Kazimirski*'nin fikrine iştirak ediyorum. Şair burada, sevgilisine: «gönlünü güzellikle vermediği takdirde kendisine yar olarak -yahut, yardımcı olarak- padişahın sarayından bir Türk kölesi getireceğini» söylüyor. Eğer *بیاری* kelimesi *تشاری* şeklinde kabul edilecek olursa, mânâ şu şekilde değişmektedir: «*Tatar* cinsinden Türk kölesi». Bu şekil kabûl edildiği takdirde dahi mânâsızlığa düşülmiyorsa da, *Kazimirski*'nin sonradan kabûl ettiği şekil bize daha doğru görünüyor. Bununla beraber, Gazneliler sarayında, daha o zamanlarda bile, *Tatar köleleri* bulunduğu pekâlâ kabûl olunabilir. Bu manzûmedeki *خیل تاش* kelimesini sadece «köle, gulâm» diye tercüme etmemizin sebebi, bu kelime hakkında *Kazimirski* tarafından verilen izahat üzerinde uzun tenkidlere girişmemek içindir.

¹ Bunlar hakkında şimdilik *Osmanlı imparatorluğu'nun etnik menşei mes'eleleri* adlı mekalemize bakınız. V. Minorsky'nin *Hudûl al-'Âlam* tercümesinde bunlardan bâzıları hakkında oldukça etraflı malûmat bulunmasına rağmen, daha esaslı tetkiklere ihtiyaç olduğu muhakkaktır. Bu zümrelerin her bakımdan en ehemmiyetlisi olan *Halaçlar* hakkında hazırlamış olduğumuz monografiyi yakında çıkarmak ümidindeyiz. Arap yazısının خلیج *Halluh* yâni *Çarluğ* ismiyle eden bâzı garp âlimleri bu hususta arasına yanlışlıklara düşmektedirler. Hâlbuki, manzum eserlerde, veznin yardımı sayesinde, böyle bir yanlışlığa imkân yoktur.

mülâhazalardan sonra, Ferruḥî'deki bu küçük kayda dayanarak, XI. asır başlarında Gazneliler saraylarında *Kay* kabilesine mensup kölelerin mevcut olduğunu kat'î surette söyleyebiliriz.

II. Bunu te'yit edecek ikinci bir delili, yine Gazneliler devrinin tanınmış tarihçisi Abûl-Faẓl Beyhaḫtî'nin meşhur eserinde buluyoruz: o, bir münasebetle, Gazneli Mahmud'un sarayındaki köleler arasında *Kay Oğlan* adını taşıyan bir kölenin bulunduğunu zikretmektedir¹:

چندتن از غلامان سرای امیر محمود چون قای اغلن ...

Burada bahsedilen kölenin, *Kay* kabilesine mensup olduğu için bu adı alması, akla gelen ilk ihtimâldir; ve bunun aksini iddia için de ortada hiçbir kuvvetli sebep yoktur. Ferruḥî'nin biraz evvel zikrettiğimiz beyti sayesinde, bu devirlerde Gazneliler saraylarında *Kay* kabilesinden kölelerin mevcudiyetini kat'î olarak öğrendikten sonra, adı geçen bu *Kay Oğlan*'ın onlardan biri olduğunu kolayca kabûl edebiliriz. İşte böylece, hemen hemen aynı devre ait olan bu iki şehâdet, birbirini tasdik etmiş ve kuvvetlendirmiş oluyor. Bundan sonra, büyük âlim al-Bîrûnî'nin, bu kabîle hakkındaki malûmatını, sadece şu veya bu vasıta ile elde etmiş değil, doğrudan doğruya, Gazne sarayındaki *Kay* köleleriyle olan şahsî temasları sayesinde edinmiş -hiç olmazsa tamamlamış- olduğunu söylemek, şüphesiz, daha akla yakındır².

¹ *Târîh-i Beyhaḫtî*, Nefîsî neşri, S. 146.

² *Osmanlı imparatorluğu'nun etnik menşei mes'eleleri* adlı mekalemde, al-Bîrûnî'nin *Kay*'lar hakkındaki malûmatını nereden aldığı tahlil ederken (S. 263) verdiğim îzahatı, şimdi bu suretle düzeltmek ve tamamlamak icap ediyor. O mekaleyi yazdığım sırada, daha Gazneli Mahmud'un sarayına *K'i-tan* elçisinin geldiği zaman, hattâ daha evvel, Gazneli saraylarında *Kay* zümresine mensup kölelerin bulunduğunu gösteren bu yeni vesikalar meydana çıkmamıştı. (417 h.-1026 m.) deki bu sefarete hakkında *Gardizi*'de pek az malûmat bulunduğu ve umumiyetle islâm kaynaklarının bu hususta bir şey bildirmedikleri malûmdur. Minûçihri ve Ferruḥî gibi şairlerde خاتخان *Hita-Han* yani K'ı-tan'lar Han'ı adı geçer. Bu sonuncu şairin Mahmud namına yazılmış tarihî bakımdan çok mühim bir kasidesinde, bu Han'ın Mahmud ile dostluk münasebetleri kurmak istediği, hattâ *Karahanlı* hükümdarı Kadır Han nasıl Mahmud ile mülâkat etmişse onun da aynı arzuda bulunduğu tasrih edilmektedir; lâkin «bunların dostluğuna güvenilemeyeceği, bunu sırf korkularından yaptıkları, ve hükümdarın bunu herkesten iyi bildiği» de ifade edilmektedir; şair, yine burada, *Karahanlılar*'a karşı kazanılan zaferleri hatırlattıktan sonra, «boş ve fakir çöllere

III. XI. asrın ilk yarısına ait olan bu mühim vesîkalarından sonra, *Ḳay*'lar hakkında diğer ehemmiyetli bir fıkraya, Ziyârî hâne-dânına mensup Emîr Keykâvûs B. İskender'in 475 h. yılında tamamlamış olduğu *Ḳâbûs-Nâme* adlı meşhur eserinde tesadüf ediyoruz¹. Yalnız İran edebiyatında değil, XV. asırdanberi yapılan

den ibaret olan *Ḳaraḫanlı* memleketlerinin - yâni *Ceyhun - ötesi*'nin - zaptına heves etmemesini hükümdara tavsiye etmekte, «buradan alınacak on yıllık haracın *Rûyân*'da yeni keşfedilen altın madenlerinden bir haftada çıkarılacak servete tekabül etmeyeceğini, ve büyük gaznevî emîrlerinin Türkistan hanları'ndan daha zengin olduklarını» söylemektedir (S. 256-260):

همی خواهده که آید چون قدرخان نزد تومهمان
خداوندا جهاندارا زخانان دوستی نماید
که بی رسمندوی قولند و بدعهدند و بدیمان
که خودبه دانی ازهرکس رسوم و عادت ایشان
بدان کان چیست ایشانرا مخالفدان و دشمن خوان
اکر ازیم با تودوستی جویند و نزدیکی

Şairin burada bahsettiği hâdise, *Tabâ'i' al-Hayavân*'da zikredilen sefarett hâdisesi olmalıdır. Yine aynı şairin Mohammed b. Mahmud'a takdim ettiği diğer bir kasidedeki şu beyit de bnu iyma etmiş olmalıdır (S. 124):

بسوی غزنین با مال کران حمل کنند
بشۇ خان ختا باشۇ خان تتر

Minûçihri, K'ı-tan hükümdarına *Fagfûr - Allah'ın oğlu mânasına* olan *Baga-Putra* (yahut: *Bag-Pur*)nın islâm kaynaklarındaki şekli - ünvanını vermektedir (*Divân*, S. 111).

¹ Eski İran nesrinin en güzel örneklerinden biri sayılan bu ahlâk ve siyaset kitabının müellifi Emîr 'Unşur al-Ma'âlî Keykâvûs b. İskender b. Ḳâbûs b. Vaşmgîr, eski bir İran sülâlesi olan *Ziyârî*'lere mensup bir prenştir. X-XI. asırlarda, hâkimiyetlerini bâzı zamanlar Hazar deniziyle Ḳorâsân, Hemedan ve İsfahân arasındaki sâhalara kadar genişletmiş olan bu hânedân, Gazneliler devrinde bir *tâbi' devlet* sıfatıyla yaşayabilmişse de, Selçuklular imparatorluğu'nun kuruluşuyla, ortadan kalkmıştır. XI. asrın içtimâi tarihini, fikrî ve ahlâkî telakkîlerini anlamak için emsalsiz bir kaynak olan *Ḳâbûs-Nâme*'nin asıl ismi, metindeki bir kayda göre, galiba *Naşihat-Nâme*'dir. Müellifin, bu kitabı, oğlu *Geylanşah*'a nasihat maksadıyla yazmış olması da, bu ihtimâli az çok te'yit ediyor. XII. asırdanberi İran'ın birçok müellifleri ve şairleri, bu eserden oldukça geniş nakillerde ve ictibaslarda bulunmuşlardır. Galiba XIII. asırda Anadolu Selçukluları zamanında yapılmış bir tercümesi bulunan bu eserin, XV. asır başlarında *Mercimek Ahmed*, XVIII. asırda ise *Nazmîzâde* taraflarından yapılan - henüz yazma halinde - türkçe tercümelerinden başka, XIX. asır sonlarında 'Abd al-Ḳayyûm *Nâşîrî* tarafından *Kazan*'da bastırılmış tatarca bir tercümesi de mevcuttur. İran ve Hindistan'da yedi defa bastırılmış olan farsca metin, son defa 1312 hicrî - şemsî'de *Sa'îd Nefîsî* tarafından - 750 H. tarihli eski bir yazmaya dayanılarak - kıymetli bir mukaddime, şerhler ve indeks ile birlikte neşredilmiştir. Eserin 1285 de *Melik al-Su'arâ Hidâyet* (Rıza-Ḳulî Ḳan) tarafından Tahran'da yapılan ilk neşri, *A. Querry* tarafından fransızcaya tercüme edilmiştir: *Le Cabous Nâme*, Paris 1886.

miş muhtelif türkçe tercümeleri sayesinde türk edebiyatında da çok meşhur olan bu eserin, İran'ın genç ve değerli âlimlerinden Sa^cid Nefîsî'nin mukaddime ve hâşiyeleriyle birlikte 1312 hicrî-şemsî'de Tahran'da neşredilen son tab'ında, muhtelif cinslere mensup kölelerin maddî ve mânevî karakterleri hakkında malûmat verilirken *Kay*'lardan da bahsediliyor (Bab XXIII, S. 80):

بدانك ترك نه يك جنس است؛ و هر جنس را طبعی و كوهرى ديكرست؛ و از جمله ايشان از همه بدخوتر قپچاق و غز بود؛ و از همه خوش تر و بعشرت فرمان بر دار تر ختنى و خلخى و تبتى بود؛ و از همه شجاع تر و دليرتر قاي بود و تاتارى و يغمائى و چكلى .

Çok eski ve tanınmış mahallî bir hânedâna mensup olup bir müddet Gazneliler sarayında Sultan Mevdûd'un nedîmi sıfatıyla bulunan ve onunla Hind seferlerine iştirâk eden, bir müddet Bağdad sarayında yaşayup hattâ half-e al-*Qâ'im bi-Amr'il-lâh* (1031-1075) ile birlikte hacca giden, bir zamanlar *Arrân*'da Şeddâdîler sarayında yaşayan, hülâşa, geniş bir kültüre ve büyük bir hayat tecrübesine malik olan bu müellifin, muhtelif türk şubelerine mensup kölelerin psikolojisi hakkında verdiği bu malûmat, her bakımdan, çok dikkate lâyıktır: ona göre, Türkler arasında en haşin ve fena huylu olanlar *Kıpçak*'lar ve *Guz*'lardır; en yumuşak ve tatlı huylu ve işret meclislerinde hizmete elverişli olanlar *Hotan* ve *Tibet*'liler ile *Halluh* (*Karluğ*) lardır; en kahraraman ve cesaretli olanlar ise *Kay*'lar, *Tatar*'lar, *Yağma*'lar, *Çigil*'lerdir¹.

¹ Yukarıya farsca metnini naklederek ona göre tercümesini verdiğimiz bu parça, *Hidâyet* neşrinde bundan biraz farklıdır. Bilhassa kabîle isimleri hususundaki bâzı farklardan dolayı, bu metni de buraya naklederek, bu farkları göstermeyi ve bu husustaki fikirlerimizi söylemeyi lüzumlu gördük:

بدانك ترك نه جنس است؛ و هر جنسى را طبعى و كوهرى ديكر است. از جمله ايشان از همه بدخوتر خفچاق و غز بود؛ و از همه خوش خوى تر و بعشرت و فرمانبردار تر ختنى و خلخى و تحشى (?) و تبتى؛ و از همه سست تر و كاملتر چكلى؛ و از همه دليرتر و شجاع تر رومى (?) بود؛ و از همه بلاکش تر و رنجورتر و سازنده تر چيات (?) و تاتارى بود و يغما.

Sa^cid Nefîsî neşri ile karşılaştırılınca, daha bozuk ve herhâlde daha yeni bir nüshaya dayandığı anlaşılan bu *Hidâyet* neşrindeki تحشى kelimesi ile, yukarıda Ferru^h'nin kasidesinde *Kay* ile birlikte zikredildiğini gördüğümüz Nahşabî kelimesi arasındaki şekil benzerliği derhâl göze çarpmıyor; ve bunun da, yukarıda (S.423) izah ettiğimiz veçhile, Ferru^h'de de olduğu gibi, *Nahşabî* değil, fakat - «*Tuhsi*'lere mensup» mânâsına - *Tuhsit* okunması belki daha doğru olacağı anlaşılıyor. Yine buradaki رومى *Rûmî*'nin herhâlde bir nüsha veya okuyuş yanlışlığından ileri geldiği muhakkaktır. Türk köleleri arasında *Rûmî* yâni -kelimenin o devirdeki mânâsıyla- Anadolu'lu hıristiyanların sayılmıyacağı

“Türkler’in bir cins olmayıp, ayrı karakterlere malik türk cinsleri bulunduğunu,, söyleyen iranlı müellifin bu ifadesi, Türk ismi altında, muhtelif türk şübelerinden başka, “Moğol”ları, *Hotan*’lıları, *Tibet*’lileri,, de kasdettiğini anlatmaktadır. Bâzı Ortaçağ müslüman müellifleri tarafından, Türk kelimesinin, “asıl Türk’lerden ve Moğol’lardan başka, Tibet’lileri, hattâ bir kısım Slav’ları ve Fin-ugur kavimlerini de içine alan,, geniş bir mânâda kullanıldığını bildiğimiz için, *Ḳâbûs-Nâme* müellifinin de bunlara uyduğunu görüyoruz. Tarih ve etnoloji bakımlarından bizim için burada en mühim ceheet, XI. asrın ikinci yarısında *İraç* ve *İran* islâm ve türk saraylarında, bütün bu adı geçen Türk zümrelerine mensup kölelerle beraber *Ḳay*’ların da mevcudiyetinin sarıh bir surette ifade edilmiş olması, ve ayrıca, bunların şecaatlerinin tasrih edilmesidir. Bu suretle, XI-XII. asırlarda Gazneliler ve Selçuklular saraylarında yaşayan iranlı şairlerin *Ḳay* kabilesine mensup saray köleleri hakkındaki ifadeleri, artık kat’î bir mahiyet almış oluyor. Ferruḥî ve Beyhaḳ’ın XI. asrın ilk on yıllarına ait şehadetlerinden sonra, müellifimizin XI. asrın ikinci yarısına ait bu ifadesi, mevzuumuzun aydınlanması hususunda çok mühim bir yardımcıdır. *Ḳâbûs-Nâme* gibi garp ilim dünyasınca da uzun müddettenberi malûm bir kaynaktaki bu parçanın, şimdiye kadar göze çarpmamasına hiç hayret etmemelidir. Ne garip bir tesadüf-dür ki, bu eserin Sa‘îd Nefîsî tarafından yapılan son güzel neşrine ilâve edilen *indeks*’de de, bu kabille ismi, her nedense, unutulmuştur. Biz, bu tetkikimizi doğrudan doğruya bu *indeks* üzerinde yapmak kolaylığının cazibesine kapılmış olsaydık, bu çok mühim kaydı ihmâl etmiş olacaktık.

IV. XI. asrın sonlariyle XII. asrın ilk yıllarında Gazneliler sarayında hâlâ *Ḳay* kabilesine mensup kölelerin bulunduğunu gösteren diğer mühim bir vesîkayı, bu devrin büyük şairi Mes‘ûd Sa‘d Selmân (438-515 h.)’in büyük *Divân*’ında buluyoruz¹. Gaz-

pek tabiidir. Bu metnin sonunda *Tatar* ve *Yagma*’lardan evvel zikredilen جيات şeklindeki bozuk kelimenin de galiba قى *Ḳay* olması lâzım geldiği, Nefîsî neşri ile mukayese edilince, kendiliğinden meydana çıkıyor.

¹ Babası ve dedesi gibi kendisi de bütün hayatında Gazneliler devletinin hizmetinde bulunan ve zaman zaman büyük felâketler yahut büyük saadetler gören bu çok tanınmış şair, Gazneliler devrinin saray ve idare hayatını çok iyi bildiği için, *Divân*’ı, bu devir içtimâî hayatını öğrenmek hususunda birinci

neli ve Selçuklular devirlerine ait bütün dîvânlar gibi o devirlerin iç hayatını aksettiren bu büyük *Dîvân*'da, Gazneliler sülâlesinden Melik Arslan b. Mes'ûd b. İbrâhîm (saltanatı: 509-511 h.) hakkında söylenmiş bir kasîde vardır ki, orada, bu genç hükümdarın hassa kuvvetini teşkil eden saray köleleri (gulâ'm'lar) arasında *Yagma*, *Çay*, *Tatar* zümrelerine mensup kölelerin bulunduğu çok sarîh surette ifade ediliyor:¹

چون کوه متین باستواری	چون بادوزان به پیشدستی
باجله یلان کاروزاری	باطع مبارزان برزی
یغمائی و قایی و تئاری	بجییده بکرد رایت او
چانها زیرای جانسپاری	درطاعت بسته برمیانها
ای رخ توفیح را بساری	ای تیغ توملك را بیغی

Dîvân'ın Reşîd Yâsimî tarafından yapılan neşrinde, bu kabîle isimlerini zikreden mısra 'قایی و تئاری' şeklinde yazılmışsa da, bunun sadece bir yanlışlık eseri olduğu, ve buraradaki قایی *Kalî* kelimesinin قایی *Çayî* olacağı muhakkaktır. Türk kabîle isimleri hakkında kâfi bilgisi olmayan nâşirin bu kelimeyi anlamadığı, cildin sonuna ilâve ettiği has isimler *indeks*'inde bunu yine aynı şekilde yâni قایی *Kalî* şeklinde yazmasından da istidlâl olunabilir. Bu mısra'daki *Yagmaî* kelimesi nasıl "Yagma kabîlesine mensup,, *Taturî* kelimesi "Tatar kabîlesine mensup,, mânâsına geliyorsa, *Çayî* kelimesi de "Çay kabîlesine mensup,, mânâsına kullanılmaktadır; yâni, bu has isimlerin sonundaki ی (î), bir nisbet edatından başka bir şey değildir.

derecede mühim bir tarihî kaynak sayılabilir. 736 büyük sahifeden mürekkep olan bu mühim dîvân, İran'ın değerli genç ediplerinden Reşîd Yâsimî tarafından 66 sahifelik güzel bir mukaddime ile birlikte neşredilmiştir (*Dîvân-ı Mes'ûd Sa'd Selmân*, Tahran 1318). Her ne kadar tenkıydlı bir neşir değilse de oldukça itimada lâyık olan bu basımın sonuna nâşir tarafından ilâve edilen *has isimler cedveli*, tarihî araştırmaları kolaylaştıracak bir mahiyettedir.

¹ *Dîvân*, S. 528. Yine bu şairin bir kasîdesine göre 509 şevvalinin altıncı günü Gazneliler tahtına geçtiği anlaşılan (S. 317) Melik Arslan b. Mes'ûd III., 477 de doğmuştur. Tarihî kaynaklar, bunun kardeşi ve halefi Behramşah'ın Selçuklular imparatoru Melikşah'ın kızından doğduğu hâlde, Arslan'ın başka anadan olduğunu tasrih ederlerse de, şairimizin iki manzûmesinde, bunun annesinin de Dâvûd-ı Selçûkî neslinden olduğu kat'î serette anlatılmaktadır (S.113,611). Sultan Sanea'r'ın bu hükümdara karşı Behramşah'ı himaye

XI-XII. asırlardaki sair acem şairleri gibi, türk güzellerinden, saray kölelerinden, Gazneli ordularındaki Türkler'in ehemmiyetinden uzun uzun bahseden Mes'ûd'un *Divân*'ında, türk kabile adları hakkında hemen hiçbirşey bulunmadığı gibi, yukarıya naklettiğimiz mısra'ından başka "saray kölelerinin hangi türk zümrelerine mensup olduğunu anlatan,, bir parçası da mevcut değildir ; *Divân*'da sadece *Kırgız, Tibet, Sağsîn* adları, memleket ismi olarak, geçer. İşte bu bakımdan da, şairimizin, "Melik Arslan'ın bayrağı altında *Yagma, Kay, Tatar* zümrelerine mensup fedakâr ve cengâver kölelerin toplanmış olduğu,, hakkındaki ifadesi, tamamıyla tarihî bir *réalité*'yi aksettirmiş oluyor. Bu manzûmenin dikkate çok lâayık olan bir noktası da, *Kay* kabile isminin, burada, tıpkı *Kâbûs-Nâme*'de olduğu gibi, *Tatar*'lar ve *Yagma*'larla beraber zikredilmesi, ve bunlara mensup olan kölelerin şecaat ve cesaretleri hakkında yine aynı kaynaktan verilen malûmat ile tamamıyla tetabuk etmesidir. XII. asırda Selçuklular saraylarındaki *Kay* kâbilesine mensup türk kölelerinden bahseden *Küşkaکی* ile *Râzî*'nin şiirlerinde *Kay*'larla beraber *Yagma* ve *Tatar*'lardan bahsedilmiş olması da herhâlde dikkate lâayıktır : türlü kaynaklar arasındaki bu mütabakatları, sadece bir *tesadüf eseri* olarak izah etmek, bize pek doğru görünmüyor.

* * *

İşte, *Kay*'lar hakkında, bundan bir yıl evvel çıkan *Osmanlı imparatorluğu'nun etnik menşei mes'eleleri* adlı mekalemizin neşrinden beri elde edebildiğimiz yeni vesikalar, şimdilik, bunlardan ibarettir. Geçen yazımızda, *Kay* kâbflesine mensup kölelerin Selçuklular saray ve ordularında mevcudiyeti hakkında, ancak *Avfî*'nin *Lubâb al-Albâb*'ında mevcut XII. asıra ait iki vesikadan istifade ettiğimizi göz önüne alırsak, bu mekalemizde verilen bu yeni malûmatın ehemmiyet ve kıymetini daha iyi anlayabiliriz. Bu yeni vesfkaların, *Kay* mes'eleleri hakkındaki eski bilgilerimize ilâve ettiği ceheetler, kısaca, şunlardır :

ederek nihayet Gazneliler tahtına geçirmesi, belki de böyle bir yanlış telâkkının doğmasına sebep olmuştur. Melik Arslan'ın büyük lutuflarını gördüğü, hattâ onun yanında oldukça nüfuzu bulunduğu, bâzı manzûmelerinden açıkça anlaşılacak bu ihtiyar şairin, bu hususta yanlış olması imkânsızdır.

1. *Kay* kabilesine mensup köleler, daha XI. asrın başlarında, Gazneliler'in *saray gulâmları* arasında herhâlde mevcuttu. Bunların, daha Maḥmud devrinden evvel yâni Sebük - Teğîn zamanında da mevcut olduklarını, hattâ, daha önce Sâ mâ n-oğulları zamanında - belki de daha Şaffârîler'de, Tâhirîler'de, 'Abbâsîler'de - onların saray ve ordularındaki türk köleleri arasında bunların bulunduğunu tahmin etmek, yanlış bir iddia sayılamaz. Demek oluyor ki, hiç olmazsa X. asır sonlarındanberi yâni Gazneliler'in ilk zamanlarından başlayarak, bu kabîleyle mensup köleler saraylarda mevcuttu.

2. *Kay* kabilesine mensup köleler, yalnız güzellikleriyle değil, şecaat ve cesaretleriyle de şöhrat kazanmışlardı. Gerek edebî metinlerin zımnî şahadetleri, gerek *Ḳâbûs-Nâme*'nin açık ifadesi, bunu pek iyi göstermektedir.

3. Edebî ve tarihî kaynaklarda bunların daima *Tatar*'larla beraber zikredilmeleri, bu iki zümrenin etnik bakımından belki birbirine yakın oldukları tarzında fzah olunabilir.

4. Gazneliler hânedânına mensup prenslerin saray köleleri arasında, XII. asır başlarında bile *Kay*'ların mevcudiyeti bilindikten sonra, bir zamanlar bu devlet üzerinde yüksek hâkimiyetini tanıtmış olan Selçuklu imparatoru Sancar'ın¹ saray köleleri arasında *Kay*'ların mevcut olduğu, daha kolaylıkla anlaşılır. Geçen yazımızda fzah ettiğimiz gibi, Kûşkaki'nin *Horâsân Oğuzları*'nın ısyanı münasebetiyle yazmış olduğu manzûmede adı geçen *Kay*'ların, Sancar'ın saray kölelerine mensup olduğu, bu suretle tekrar te'yid edilmiş oluyor; ve Z. V. Togan'ın bu manzûmeyi tamamiyle ters anlıyarak² kurduğu *hayalî nazariye*'nin çürüklüğü - böyle yeni bir

¹ Sancar'ın, Behramşah'ı himaye ederek Gazneliler tahtına geçirmek hususundaki gayreti, daha ziyade, Melik Arslan'ın «Selçuklular'ın yüksek hâkimiyetini tanımamak» hususunda ısrarından, ve kardeşinin ise, «kendisine yardım edildiği taktirde Sancar'ı metbû tanıyacağını» vaat etmesinden ileri gelmiş olmalıdır. Hakikaten, Behramşah 512 de Gazneliler tahtına geçtikten sonra, Selçuklular'ın yâni Sancar'ın yüksek hâkimiyetini tanımış, ve bunun alâmeti olmak üzere, sikkeleri üzerine, halifenin isminden sonra onun ismini de bastırmıştır. Gazneliler, yalnız *Hindistan*'daki imparatorluklarında Selçuklu nüfuzundan uzak kaldıkları için, Behramşah'ın buranın başşehri olan *Lâhor*'da bastırduğu sikkeler üzerinde Sancar ismine tesadüf edilmez.

² Daha *Osmanlı imparatorluğu'nun etnik menşei meseleleri* adlı mekalemde (S. 260, not 2), V. Minor'sky'nin *Ṭabâ'i' al-Hayavân*'da Türk Kabîlelerine, Çin'e,

delile hiç ihtiyaç olmamakla beraber - bir defa daha bütün çıplaklığıyla meydana çıkıyor.

5. Bütün bu yeni vesikalarda *Kay* adının daima bu şekilde geçmesi, bu ismin *Kayığ* = *Kayı* oğuz kabilesinin ismi ile hiçbir münasebeti olmadığına yeni bir delildir.

6. XI. asrın ilk on yıllarında Gazne sarayında bulunan büyük âlim al-Bîrûnî'nin *Kay*'lar hakkında verdiği malûmatı, orada

Hind'e ait olan kısımların şerhli bir tercümesini hazırladığını söylemiştim. Bu eserin daha 1942 de neşredilmiş olduğunu Z. V. Togan'ın yeni bir mekalesinden (*Merû'li Şerefuzzeman'ın Türkler'e dair yazıları*, Do ğ u, Sayı 16-17, Şubat-Mart 1944, S. 10-12) öğrendim. James G. Forlong Fund serisinin XXII. cildi olarak çıkarılan bu eserin ismi şöyledir: *Sharaf al-Zamân al-Marvazî on China, the Turks and India*, ed. by V. Minorsky, London, S. 170+53. Bugünkü harp şartları içinde garp neşriyatını muntazam tâkip etmek imkânı kalmadığı için bu gibi bâzı mühim eserlerden habersiz kaldığımı, yahut, haber alsam bile tedarik edemediğimi teessürle itiraf edeyim. Ancak, Minorsky bu tetkiykin hülâsasını evvelce neşretmiş olduğu cehetle, *Tabô'i' al-Hayavân*'da *Kay*'lar hakkında verilmiş olan malûmattan, evvelki mekalemde tamamiyle istifade edilmişti.

Z. V. Togan, bu yeni mekalesinin sonuna ilâve ettiği 10-15 satırlık bir fıkra ile, benim «*Kay* = *Kayı* benzetmesi» hakkındaki uzun tenkiydlerime çok tuhaf bir cevap vermek istemiştir. «Kûşkaki'nin şiirini yanlış anladığı» hakkında ileri sürdüğüm bir yığın delillere karşı verilen cevap şudur: «*gûya ben değil de kendisinin doğru anlamış olduğunu zannettiği bir farsca şiir parçasında.*» Bir yığın tarihî ve filolojik delillere dayanılarak yapılmış bir tenkiyde karşı bu yolda cevap vermenin, ilim ve meslek ahlâkı bakımından mahiyetini, her okuyan kolayca takdir edebilir; bütün insanlar gibi ilim adamları da yanılabilirler; ve yanılmamak, benim bildiğime göre, ancak Tanrılara mahustur! Ben, bu son cevabını okuyuncaya kadar Z. V. Togan'ın kendisini «*Yanılmaz*» sandığını bilmiyordum; ve pek tabii bilemezdim de. Hâlbuki, yine bu son cevapta, benim *Kay*'ların «Moğol olduklarını iddia ettiğimi, lâkin bunların Türk olduklarını», yine hiçbir delile ihtiyaç görmiyerek, kat'iyetle söylüyor ki, bu da tamamiyle yanlışır. Çünkü ben *Kay*'ların moğolluğu hakkında hiçbir kat'î iddia ileri sürmüyerek, bunların gerek türklüğü gerek moğolluğu hakkındaki mutaleaların «*aynı mahiyet ve kuvvette birer tahminden ibaret olduğunu*» söylemiştim (S. 258); mekalemin sonunda da, bütün o tetkiyklere elde edilen müsbet neticeleri birer birer hülâsa ederken, bunların moğollukları hakkında hiçbir iddiada bulunmamıştım. Hakikat böyle olduğu hâlde bana böyle bir iddia isnat etmesi, Z. V. Togan'ın bu kadar basit ve sarîh şeylerde bile nasıl aldanabildiğine bir misâl değil midir? İlim ahlâkının ilk prensibi «*Yanılmazlık*» iddiasından tamamiyle uzak kalarak ilmi tenkiydlere memnurlukla karşılamaktır; bizim ilim adamlarımız arasında henüz bu prensibin bile anlaşılmadığını görmek, kafalarda ve ruhlarda henüz Ortaçağ dogmatizminin hâkim olduğuna hazin bir delil sayılmaz mı?

doğrudan doğruya temas ettiği bu kabîleye mensup kölelerden almış bulunduğu, yahut, bu hususta başka vasıtalarından faydalanmış olsa bile, o malûmatı bu suretle de tamamlamağa ve düzeltmeğe muvaffak olduğu, artık emniyetle söylenebilir.

İ L Â V E I.

XI. ASIRDA H^wÂRİZM'DE

GAZNELİLER'İN ASKERİ KİT'ALARI OLARAK

KÜCAT VE CUGRAK KABİLELERİ

Yukarıda (S. 426), XI. asırda Gazneliler imparatorluğu memleketlerinde yaşayan ve *tribal* teşkilâtlarını muhafaza eden bâzı türk kabîlelerinin isimlerini sayarken, H^wârizm'deki *Kücat* (Kücat) ve *Cugrak* kabîlelerinin de adlarını zikretmiştim. Orada adı geçen diğer kabîleler hakkında, meselâ V. Minorsky, W. Barthold gibi müsteşriklerin eserlerinde az çok malûmata tesadüf olduğu hâlde, *Cugrak* ve *Kücat*'lar hakkında hattâ en ufak bir kayda bile rast gelinemez. Türk etnolojisi hakkındaki tarihî tetkiklerin henüz yeni başlamış bulunduğu bu sıralarda, adı geçen bu iki kabîle hususunda türkoloji sâhasındaki bu boşluğu doldurmak için, bunlar hakkındaki bilgilerimizin bu mekaleye ilâvesini faydalı gördük. İster istemez çok eksik olan bu *ilk tecrübe*'nin, bundan sonra, ele geçeceğini umduğumuz yeni malzeme sayesinde, yavaş yavaş tamamlanıp düzeltileceği pek tabiidir.

Mahmud Kâşgarî, XI. asrın ikinci yarısında yazdığı eserinde, H^wârizm'de oturan bir türk kabilesi olarak, *Kücat* (Kücat)'lardan bahseder ise de¹, başkaca hiçbir malûmat vermez. Faḥreddin Mübârekşâh, XIII. asır başlarına ait olan küçük tarihinde, sair birtakım türk kabîleleriyle birlikte, bunların da ismini zikreder². *Cugrak*'lara gelince, bu gibi coğrafi ve edebî kaynaklarda bunların adına bile raslanmaz. Eğer, Gazneliler devrinin meşhur tarihçisi Beyhâkî'nin eserinde mevcut çok mühim bâzı kayıtlar

¹ *Dîvân-ü lugat-it-türk*, I., S. 298.

² *Ta'rih-i Fakhru'd-dîn Mubârekshâh*, London, 1927, S. 47, XIII.

olmasaydı, bu iki türk kabilesi hakkında hemen hemen hiçbir şey bilmeyecektik. Şimdiye kadar eski türk tarih ve etnolojisi ile uğraşan müsteşriklar tarafından, her nedense, tamamiyle ihmâl edilen bu kayıtları burada kısaca bildirelim ¹.

Beyhaķî, *H^wârizm* de, kendi reislerinin maiyyetinde yaşamakla beraber, *H^wârizmşahlar*'ın - yâni, Gazneliler imparatorluğu'nun buradaki yarı mustakil umumî valilerinin - emri altında hususî bir askerî kıt'a teşkil eden üç kabileden bahseder: *Cugraķ*'lar, *Kücat*'lar, *Ķıpçaķ*'lar. 421 H. yılına ait olan bu ilk kayıttan sonra, bir defa daha *Ķıpçaķlar*'ın adı geçer ². Diğer kayıtlara gelince, bunlar 423 H. yılına ait olup, burada da yalnız bir defa *Cugraķ* adı geçer; ve umumiyetle, sadece *Kücat*'lardan bahsolunur ³. Buna göre, *H^wârizm*'deki bu türk kabileleri arasında, *Kücat*'ların diğerlerinden sayıca daha üstün olup, siyasî bakımdan da daha mühim bir röl oynadıklarına hüküm olunabilir ki, Mahmud Kâşgarî'nin, bundan epeyce yıllar sonra, *H^wârizm*'de yaşayan bir türk kabilesi olarak sadece bunların adını zikretmesi de bu ihtimâlî kuvvetlendirir. Diğer taraftan, Beyhaķî'nin 423 H. de burada geçen bâzı ehemmiyetli hâdiselerden bahsederken zikrettiği *Muncuk* adlı kabile reisinin "*Kücat*'ların reisi,, olması da bunu daha ziyade te'yit eder ⁴.

¹ Tenkidyılı ve muntazam indeksli basımları olmayan kaynaklarda türk kabileleri hakkında mevcut kayıtlar, kimsenin gözüne çarpmamaktadır. Beyhaķî'nin tam bir tercümesi mevcut değildir. Esasen pek inanılmaya lâıyk olmayan ve zaten iyi te'sis edilmemiş metinlere dayanılarak yapılan bu gibi tercümelelerde ise, kabile isimleri çok defa yanlış olarak yazılmaktadır. Bütün bu gibi tercümelelerde ara sıra ne mühim hattâ ne umulmaz yanlışlıklar bulunduğunu, türlü vesiyeler ile, göstermiştim.

² *Târîh-i Beyhaķî*, Nefisî neşri, S. 88; 683.

³ *Aynı eser*, S. 387 de: از حشم کجات و جغرات. Başka yerlerde, yalnız *Kücat*'ların adı geçer: S. 379, 383, 401. Son olarak, 425 H. de, babası Altuntaş'dan sonra *H^wârizmşah* olan ve Sultan Mes'ûd'a karşı düşmanca bir vaziyet almış bulunan Hârûn ile, Gazneliler'in Cend Emiri Şahmelik arasında geçen hâdiseler esnasında, *Kücat*, *Cugraķ* ve *Ķıpçaķ*'lardan mürekkep mühim bir kuvvetin Hârûn'un yardımına geldiği zikredilir (*Târîh-i Beyhaķî*, Tahran, taş basması, 1307, S. 683).

⁴ *Aynı eser*, S. 383: قائد منجوق، سالار کجاتان. Daha müslümanlıktan evvelki türk isimleri arasında da bu ada rastlanır. Eski Türkler'de, kahramanların atlarının boynuna takılan ve şüphesiz sihrî bir te'siri olduğuna inanılan «kıymetli taş, aslân tırnağı, muska, v. s. gibi» şeylerden mürekkep alâmete *muncuk* veya *moncuk*

Ancak, Beyhaķî'de bu kabîleler ile alâkalı hâdiselerin küçük bir hülâsasını vermeden evvel, çok ehemmiyetli bir nokta üzerinde durmak mecburiyeti vardır: *Cugraķ* ismi, Beyhaķî'ye ait tarihin muhtelif basımlarında - ve tabii onlara esas olan yazmalarda - bâzan bu şekilde, bâzan da *Cugrat* şeklinde geçmektedir. Hattâ, mevcut basımların en sonuncusu ve şüphesiz en iyisi olan Sa'îd Nefîsî neşrinde, bu kabîle adına, bir yerde *Cugraķ* جنراق , diğer bir yerde de *Cugrat* جنرات şekillerinde tesadüf olunmaktadır¹. Biz bu ilk şekli neden tercih ettiğimizi biraz aşağıda izah edeceğimiz için, şimdi, Beyhaķî'nin bu kabîle isimlerini ne gibi hâdiseler münasebetiyle zikrettiğini kısaca anlatalım.

* * *

Gazneli Mahmud'un ölümünden sonra, kardeşi Mohammed'i mağlup ederek tahta geçen Sultan Mes'ûd'un, babasının devrinden kalan eski ve nüfuzlu devlet adamlarına karşı iyi niyetler beslemediği, daha ilk günlerdenberi, hissediliyordu. Onun şehzadelîği zamanındanberi yanında bulunan eski emniyetli adamları, her türlü telkinlere kapılmağa çok müstait olan bu saf tabiatlı hükümdarı, "eski ricâlin ve kumandanların kendisini istemediklerine ve ilk fırsatta kardeşi lehinde harekete geçeceklerine „ kolaylıkla inandırıyorlardı. Bu iddiada azçok bir hakikat hissesi olduğu inkâr edilemez. Lâkin, Mes'ûd'un adamlarını bu türlü telkinlerde bulunmağa sevkeden âmil, şahsî ihtiraslar'dan başka birşey değildi: büyük nüfuza ve servete malik olan bu eski ricâli - o zamanki tâbir ile *Mahmûdiyân* yâni "Mahmud devri adamları,, nı ortadan kaldırmadan, devlet idaresini ellerine alarak büyük nüfuz ve servet kazanmak kabil olmayacaktı. Babasının son zamanlarında fena muamelelere mâruz kalan ve *veliahdlik*'ten mahrum edilen

- kelimenin bugünkü şekliyle *boncuk* - derlerdi. Bu âdetin XI. asırda müslüman Türkler arasında da devam ettiği, Mahmud Kâşgari'nin ifadesinden anlaşılıyor (Besim Atalay, *Divân-ü lugat-it-türk Dizini*, 1943, S. 413). Daha Firdevsî'den başlayarak bütün İran şairlerinde tesadüf edilen منجوق *muncuk* kelimesi, onlar tarafından bayrak, perçem mânâsında kullanılmıştır (fazla tafsilât için, *İslâm Ansiklopedisi*'ne yazmış olduğum *Bayrak* maddesine bakınız).

¹ *Târîh-i Beyhaķî*, S. 88: *Cugraķ*; S. 387: *Cugrat*. Görülüyor ki bu ismin nasıl okunacağı hakkında nâşirin sarîh bir fikri yoktur.

Sultan Mes'ûd, bu ricâlden bâzılarına karşı şiddetli bir kin ve gazep beslemekte belki de mâzur idi. O zamanki tâbir ile *Mes'ûdiyân* yâni Mes'ûd'un adamları, hükümdarın bu hislerini kendi menfaatleri namına istismara çalışıyorlardı. Ancak, imparatorluğun iç ve dış vaziyeti henüz müşkül ve şüpheli bir durumda iken, birçok taraftarlara ve büyük maddî kuvvetlere malik olan eski ricâli kuşkulandırarak ısyana mecbur etmek, yalnız dahilî sarsıntıları değil, haricî ihtilâtları da mucip olabilirdi. Bunu, yavaş yavaş ve birer birer yapmak, fırsatlar kollamak lâzımdı.

İşte, *Gazneliler* imparatorluğu'nun en nüfuzlu ve kudretli ricâlinden olan ihtiyar ve tecrübeli *H'wârizmşah Altuntaş*, ordusuyla beraber *Gazne*'ye doğru ilerleyen yeni hükümdarın yanına geldikten sonra, vaziyeti derhâl anladı. Mes'ûd'un gösterdiği büyük hürmetlere ve iltifatlara rağmen, kendisini nasıl bir âkıbetin beklediğini açıkça gördü. Gerçi onun sadâkatinden şüphe etmek için ortada hiçbir sebep yoktu; lâkin, yeni hükümdarın adamları, bu hususta da Mes'ûd'u kolayca kandırabilirdi. Bu zeki ve tecrübeli türk kumandanı, genç hükümdar ile beraber *Fâriyâb*'a geldiği sırada, birdenbire, hiç kimseye haber vermeksizin, maiyetindeki adamlarıyla *H'wârizm* yolunu tuttu. Mes'ûd bu hâdiseyi haber aldığı zaman, iş işten geçmiş, onu ele geçirmek imkânı kalmamıştı. O, bu hareket tarzını meşrû göstermek için, hükümdar'ın evvelce "*Fâriyâb*'a geldikten sonra *H'wârizm*'e dönmesi hakkında,, kendisine emir verdiğini, ve bundan başka da, kendisinin bulunmamasından istifade eden *Kıpçak*, *Cugrak*, *Kücat* kabîlelerinin bir ısyan hareketi hazırladıklarına dair *H'wârizm*'deki vekili *H'wâce Ahamed Abd-üş-Şamed*'den acele bir mektup aldığını bildirdi. Hükümdarın, evvelce, onun şüphelerini gidermek için, kendisine böyle bir şey söylediği doğru idi; lâkin, bu ısyan teşebbüsü hakkındaki haberin ve mektubun aslı varmı idi? Bunu bilmeğe imkân yoktur. Fakat her ne olursa olsun, *Beyhaķî*'nin bu ifadesinden kat'iyetle anlaşılan birşey varsa, o da, *H'wârizm*'de bu türk kabîlelerinin mevcudiyeti, ve bunların, böyle bir ısyan teşebbüsünde bulunabilecek bir ehemmiyet ve kudrette olmalarıdır. İşte *Gazneliler* devrinde *H'wârizm*'de bu türk kabîleleri'nin mevcudiyeti hakkında elimizdeki ilk kayıt budur.

Sultan Mes'ûd, daha babası zamanında büyük nüfuz ve servet kazanmış bâzı devlet adamlarını ve bâzı ordu kumandanlarını, ilk

plânına göre, birer birer ortadan kaldırdıktan sonra, Altuntaş mes'alesiyle de meşğul olmak zamanı geldiğine karar verdi; ve kendisinin en yakın adamlarından olup, imparatorluğun *vezirlik*'ten sonra en büyük mevki olan *‘ârîz*'lik vazifesinde¹ bulunan - Mahmud devri mağdurlarından - Abû Sahl Zûzenî'nin teşviki ile bir plân tasarladı: doğrudan doğruya hükümdarın el yazısı ile *H^wârizm*'deki *Kücat*'ların reisi Muncuğ'a bir mektup yazılıp gönderildi ki, burada "münasip bir fırsat kollanarak Altuntaş'ın ve adamlarının ortadan kaldırılması,, emrediliyor, ve mükâfat olarak kendisine *h^wârizmşahlık* verileceği de ihsas olunuyordu. O sırada *H^wârizm*'de, doğrudan doğruya merkezî idare'ye bağlı üç bin kişilik bir askerî kuvvet bulunuyordu ki, bunlar, Muncuğ maiyetindeki kabîle kuvvetleriyle birleşince, Altuntaş'ın şahsına bağlı askerî kuvvete karşı koyabilecek bir vaziyette idiler².

Merkezî idare teşkilâtının yâni *vezîr*'in bile haberi olmadan gizlice sarayda hazırlanan bu tehlikeli plân, Beyhağfî'nin uzun uzun anlattığı veçhile, iflâs etti: Mes'ûd'un yakın adamları arasındaki şahsî düşmanlıklar neticesinde, iş meydana çıktı. Vaziyeti derhâl anlayan zeki ve tecrübeli Altuntaş ile veziri Abdü-Şamed, hiçbir gürültüye meydan verdirmeden, Muncuğ'u ortadan kaldırdılar; ve hükümdarın el yazısı ile yazılmış mektubu elde ettiler. Gizli casus teşkilâtı vasıtasıyla bu vaziyeti haber alan Mes'ûd ve merkezî idare, büyük bir telâş içinde kaldılar: Altuntaş, *Mâverâünnehir*'de fırsat gözetüp duran Karağanlılar'la birleşip ısyan ettiği takdirde, bu, iç durumu hâlâ sağlamlaşmamış olan imparatorluk için büyük bir tehlike teşkil edebilirdi. Lâkin, bir taraftan *H^wârizmşah*'ın temkin ve dirayeti ve velîfmeti Mahmud'a karşı beslediği sadâkat ve vatanperverliği, diğer taraftan Gaznelî *divânı*'nın başında bulunan vezîrin mahirane idaresi sayesinde, vaziyet düzeltilebildi; ve bu işin bütün mes'uliyeti Abû Sahl'e

¹ *‘Arz* ve *‘Arîz* ıstılahının mahiyeti ve mânâsı hakkında *İslâm Ansiklopedisi*'nin türkçe neşrinde çıkmış olan şu mekalemize bakınız: *‘Arz*. Muhtelif islâm ve türk devletlerinde bu teşkilâtın mahiyeti ve tarihî tekâmülü hakkında, ayrıca bir tetkik neşir edeceğim. *Gazneliler*'de *‘Arz Divânı* hakkında şu eserde verilen malûmat çok sathidir: M. Nâzım, *The Life and Times of Sulţân Mahmûd of Ghazna*, Cambridge 1931, S. 137-138.

² *Târih-i Beyhağfî*, S. 379. Bu askerî kumandanlardan her biri hakkında *haşam-dâr* tâbiri de kullanılmaktadır.

yükletilerek azil ve nefi olundu. Beyhaķı, tarihinde, bu mes'ele hakkında uzun uzun fzahat verirken, *H^wârizm*'de *Cugraķ* 'ların bulunduğunu bir defa daha tekrar etmektedir¹.

* * *

İşte, XI. asır başlarında *H^wârizm* sâhasında *Kıpçak*, *Cugraķ*, *Kücat* türk kabilelerinin mevcudiyeti hakkındaki ilk haber, bizim bildiğimize göre, *Beyhaķı*'nin bu kayıtlarından ibarettir. Bundan çıkarılabilecek neticeler ise, başlıca şunlardır:

I. Yukarıda zikredilen 421-425 H. yıllarından evvel, yâni daha Gazneli Mahmud'un saltanatı ve Altuntaş'ın *h^wârizm-şahlık*'ı esnasında, *H^wârizm* sâhasında bu üç türk kabilesine mensup askerî bir kuvvet bulunuyordu.

II. Bunların başında, *ķâ'id* ünvanı ile², *Kücat*'ların reisi *Muncuķ*'un bulunması, kemiyet bakımından, ve onun neticesi olarak

¹ Aynı eser, S. 378-401.

² *Beyhaķı Târihi*'nde *Muncuķ*'dan bahis edilirken, hemen daima bu unvan kullanılır. Bu gibi askerî âmirler hakkında yine aynı eserde *sâlâr*, *muķad-dem*, *serheng*, *haşam-dâr* gibi tâbirler kullanıldığı hâlde, *Muncuķ*'un daha çok *ķâ'id* diye zikredilmesi, bunun resmî bir unvan olduğunu anlatmaktadır.

Umumiyetle «sevk ve idare eden» mefhumunu ifade eyliyen *ķâ'id* kelimesi, bilhassa «askerî şef» mânâsında, arap memleketlerinde çok eskidenberi kullanılan bir kelimedir ki, bugün bile *Mağrib* sâhasında ve bilhassa *Fas*'da idarî bir tâbir olarak hâlâ kullanılır (tafsilât için: *Encyclopédie de l'İslâm*'da G. Kamppffmeyer tarafından yazılmış olan bu maddeye bakınız). *Emevîler* devrinde askerî teşkilâtta kullanılan ve daha sonra *Âbbâsîler* zamanında da ilk önce yüz kişilik sonra da bin kişilik bir askerî kıt'anın âmirine verilen bu unvanın (*Circi Zeydân*, *Medeniyet-i islâmiye tarihi*, türkçe tercümesi, C. I. S. 154), *Endülüs Emevîleri* zamanında da — *Abd-ür-Rahmân III.* devrinde — aynı mânâda kullanıldığını biliyoruz (*E. Lévi-Provençal*, *L'Espagne musulmane au X^{em}. siècle*, Paris. 1932, S. 141). İran ve türk an'anelerinin te'siri altında, Şark İslâm memleketlerinde bu tâbirin pek yayılmadığı görülüyor. Yalnız, *Beyhaķı*'nin yukarıda zikredilen ifadesinden, bu kelimenin *Gazneliler* devrinde, «askerî bir kuvvet sıfatıyla merkezî idarenin hizmetinde bulunan» kabile reislerine verildiğini öğreniyoruz. Bir zamanlar arapçayı divânlarında «resmî devlet dili» olarak kullanan *Gazneliler*'in idare tâbirleri arasında bu kelimenin bulunması, pek tabiidir. Bu devletin askerî kuvvetleri arasında *İran*'da yaşayan bâzı kuvvetli *Arap kabîleri* de mevcut olduğu cehetle, bunların reislerine verilen *ķâ'id* ünvanının, aynı askerî hizmetlerde bulunan Türk kabîleleri'nin reislerine de teşmil edilmiş olduğu görülüyor. Bununla beraber, gerek *Beyhaķı*' den gerek sair muasır

idarî ve siyast bakımlardan, bu kabîlenin diğ er iki kabîleden şüphesiz daha ehemmiyetli olduğunu gösterebilir. Yukarıda söylediğimiz gibi, Mahmud Kâşgarî'nin, diğ erlerinden değ il de yalnız *Kücat*'lardan bahis etmesi de, bunu azç ok te'yit etmektedir.

III. Bu kuvvetin başında bulunan Muncuğ, Gazneliler devletinin, askerî mahiyette, mühim bir me'muru sayılıyordu; ve maiyetinde, idarî ve malî işlere ve muhaberelelere bakan bir *kâtib*'i - veya kâtipleri - vardı. Bu *ka'id* yâni askerî âmir, *Hwârizm*'deki sair büyük idare âmirleri ve kumandanlar gibi, her cuma günü *Hwârizmşah*'ın vezirini ziyaret eyleyerek kendisine ait işler hakkında onunla görüşür, tâlimat alır, ve *Hwârizmşah* tarafından tertip edilen bütün merasime iştirak ederdi. Sultan Mes'ûd'un, Altuntaş'ın yerine bu büyük vazifeyi ona vâdetmesi, yalnız idare silsilesindeki mevkiinin yüksekliğine değ il, maddî kudretine ve servetine de bir delil olarak telâkkıy olunabilir.

IV. Bu kabîlelerin, bâzı ıçtâ'lar (*dotation foncière*) ve birtakım vergi muafiyetleri (*immunité*) mukabilinde, imparatorluğun askerî hizmetinde kullanıldıkları, kolayca tahmin edilebilir. Çoluk ve çocuklarıyla, hayvan sürüleriyle, *Hwârizm* sâhasında kendilerine verilmiş muayyen yaylâk ve kışlaklarda yaşayan bu kabîleler, harp zamanında, *Hwârizmşah* ordusuna katılıyorlardı. Bir taraftan bozkırlardaki göçebe türk kabîlelerinin mütamadı akın-

kaynaklardan, bu tâbirin tam bir müradifi olarak, daha ziyade *serheng*, *sâlâr* v.s. gibi ıstılâhların kullanıldığını öğreniyoruz. Netekim Beyhâkî, *ka'id* unvanıyla zikrettiği Muncuğ hakkında *sâlâr* kelimesini de kullanmaktadır. Bâzı türk ve arap kabîleleri gibi «reislerinin isimlerini kabîle ismi olarak alan» bâzı kürt kabîleleri arasında, bugün bile, *Ka'id Rahmet* adında bir kabîlenin mevcudiyeti, bu unvanın kabîle reislerine verildiğini göstermek bakımından, dikkate lâyıktır (Mes'ûd Keyhân, *Coğrafya - yı mufassal - ı İran*, Tarhan 1311, C. I, S. 67,69; H. L. Rabino, *Les Tribus du Louristan*, Paris 1916, S. 18), Moğammed Nâzım, Gazneliler ordusunda 100 süvariden mürekkep bir kıt'anın (*hayl*) âmirine galiba *ka'id* denildiğini, şüpheli bir tarzda, söylese de (*The Life and Times of Sultân Mahmûd of Ghazna*, Cambridge 1931, S. 140) doğru değ ildir. *Senâ'i Divânı*'nda *Ka'id 'Amîd Şeref-ül-Mülk 'Alî* adında biri hakkında bir kasîde mevcuttur ki, bundan, bu unvanın Gazneliler devleti'nde XII. asırda dahi devam ettiğini, ve büyük askerî şeflere dahi verildiğini anlamaktayız. Bu adamın aynı zamanda *'amîd* unvanını da taşıması, yüksek bir mevki sahibi olduğuna en kat'î bir delildir (*'amîd* kelimesi hakkında *İslâm Ansiklopedisi*'ne yazmış olduğumuz mekaleye bakınız).

larına mâruz olan, diğer taraftan *Mâverâünnehir*'deki Karahanlılar'ın tehdidi altında bulunan bu hudut eyaletinde, Gazneliler imparatorluğu'nun böyle bir askerî kuvvet vücutte getirmiş olması, pek tabii idi. Ortaçağ'da Yakın-Şark'ın birçok müslüman-türk devletlerinde, bilhassa uçlar'da yâni hudut eyaletleri'nde, buna benzer teşkilâtlara tesadüf edildiği malûmdur¹.

V. Bu kabîlelerin iptida Gazneli Mahmud tarafından mı buraya getirildiği, yoksa daha *H^wârizm*'in Gazneliler imparatorluğu'na ilhakından evvel de mi burada buldukları, malûm değildir. Yalnız, *Kücat*'ların Selçuklular devrinde, XI. asrın ikinci yarısında da hâla burada yaşadıklarını bildiğimiz gibi, *Çıpçağ*'ların da XII. asırda bu sâhalarda bulduklarını, Büyük *H^wârizm*-şahlar devrine ait tarihî kaynaklar sayesinde, öğreniyoruz².

VI. etnik bakımdan, *Cugrağ*'lar ile *Kücat*'ların, bu memlekete bitişik olup sonradan *Çıpçağ Çölü* adını alan eski *Oğuz Sahrâsı*'nda (coğrafi kaynaklarda مغازات الزبیه) yaşayan *Çanglı-Çıpçağ*'larla akraba olduklarını tahmin etmek pek yanlış değildir sanıyoruz. *H^wârizm*'de, sonradan, Büyük Selçuklular ve *H^wârizm*-şahlar devirlerinde de bu gibi birçok türk kabîlelerinin mevcudiyeti hakkındaki sarîh ve kat'î bilgilerimiz, bizi kolaylıkla böyle bir tahmine sevketmektedir³.

* * *

Kücat'tarın adına, XI. asırdan sonra, tarihî ve edebî kaynaklarda, artık hiç tesadüf etmiyoruz. Yalnız, bugün *İran*'da *Astarâbâd*'daki birtakım türk kabîleleri arasında, *Fandırask* kasabasının şimalinde, 100 çadırdan mürekkep *Kücat* isimli bir türk menkâblesi yaşamaktadır ki, bunların, *H^wârizm*'deki eski *Kücat*'ların son kalıntısı olduğu katîyetle söylenebilir⁴.

Cugrağ'lara gelince, bunlara dair - fakat tam üç asırlık bir fasıla ile - tesadüf ettiğimiz küçük bir kaydı buraya nakledelim:

¹ Ortaçağ'da Yakın-Şark türk-islâm devletlerinin *hudut teşkilâtı* hakkında hazırladığımız bir monoğrafide bu hususta etraflı malûmat vardır.

² Fuad Köprülü, *Uran Kabîlesi*, Belleken 26, 1943, S. 235-239.

³ *Bondâri, Râvendî, Nasavî* gibi belli başlı kaynaklara bakınız.

⁴ Mes'ûd Keyhân, *Coğrafya-yı mufassal-ı İran*, Tahran 1311, Cilt II. S. 102.

Bugünkü İran'ın değerli âlimlerinden 'Abbâs İkbâl, *Târîh-i mufassal-ı İran*, adlı eserinde, XIII. asır sonlarında, Kutlug-Hanlar diye de mâruf olan Kirman Kara-Hıtayları sülâlesine mensup Mahmudşah'ın, Gazan Han namına burayı idare eden Kâzî Fahreddin'i buradan kovmak ve şehri zaptetmek için, Selçuklu Türkmenleri'nden *Cugrat*'ları yardımına çağır-dığını ve böylece maksadına muvaffak olduğunu yazıyor¹. Hangi kaynaktan alındığı tasrih edilmemekle beraber galiba Şebankâref'nin *Mecma' al-Ansâb*'ından alındığını tahmin ettiğimiz² bu kaydın bizce başlıca ehemmiyeti, burada, *Kirman* civarında yaşayan *Cugrat*'lardan bahsedilmiş olmasındadır. Biz bu kabîle isminin, yukarıda da söylediğimiz gibi, bir defa Beyhaği'de de *Cugrat* şeklinde geçmiş olan, *Cugrak* isminin yanlış bir şekli'nden başka bir şey olmadığı fikrindeyiz.

XI. asır başlarında H^wârizm'de bulunan bu *Cugrak*'ların, XIII. asır sonlarında *Kirman* civarlarında yaşamaları, ve bunların, o devir tarihçileri tarafından Selçuklu Türkmenleri'nden sayılması, birdenbire biraz garip gibi görünür ise de, hakikatte, hiç de öyle değildir; ve tariht bakımdan, oldukça kolaylıkla fzah olunabilir: Büyük Selçuklu imparatorluğu'nun kuruluşundan sonra Yakın-Şark memleketlerinde vukua gelen birçok karışık ve büyük kabîle hareketleri esnasında, *Cugrak*'lar, sair bâzı Oğuz-Türkmen aşfretleri ile birlikte, Selçuklular'ın hizmetinde bulunmuş olabilirler. Bunların *Kirman*'a gelmeleri ise, belki de, Melik Dinar zamanında buraya vaki olan *Oğuz muhacereti* esnâsında olmuştur³. Mamafih, H^wârizmşahlar imparatorluğu'nun *Moğol istiylâsı* karşısında yıkılmasından sonraki birtakım kabîle

¹ 'Abbâs İkbâl, *Târîh-i mufassal-ı İran*, Cilt I, Tahran 1312 şemsî-hicrî, S. 408.

² Mohammed b. 'Alî Şebankâreî'nin 736 H. de tamamladığı bu tarih kitabı'nın ilk yazılan nüshası kaybolmuş, ve müellif eserini ikinci defa yeniden yazarak 743 H. de bitirmiş, ve bu yeni nüshaya Abû Sa'îd devrini de ilâve etmiştir. Eserin asıl ehemmiyetli kısımları, Ölçaytü ve Abû Sa'îd devrelerine ait olanlar ile, *Fars*, *Şebankâre* ve *Hürmüz* sâhaları hakkında malûmatı muhtevî parçalardır. Bu eserin yazmaları için, A. Storey'in *Persian litteratur: A bio-biographical Survey*, London 1927-1939.

³ Bakınız: Mohammed b. İbrâhîm, *Târîh-i Âl-i Selcûk* (Kirman Selçukluları tarihi), *Recueil de textes relatifs à l'histoire des Seljoukides*, Tome I, publié par Th. Houtsma, Leiden 1886.

hareketleri esnasında yâni XIII. asır başlarında *Kirman* sâhasına gelerek buradaki Kutlug-Hanlar'a tâbi olmaları da imkânsız değildir. XIV. asır başlarında birtakım ısyan hareketlerinden bahis olunan Kirman Türkmenleri arasında¹, *Cugrağ*'ların bulunduğu da kolayca tahmin edilebilir.

Bugünkü *Afganistan*'da yaşayan birtakım türk kabîleleri arasında *Curağ* adını taşıyan küçük zümrenin de, bu eski *Cugrağ*'ların son bir hâtırası olduğu düşünülebilir².

İ L Â V E II.

GAZNELİ SARAY VE ORDULARINDAKİ TÜRK KÖLELERİ'NİN ETNİK MENŞE'LERİ ve Selçuklu ıktâ^c sisteminin Gazneliler'e geçişi

Türk tarihi'nin hemen bütün devirleri gibi Gazneliler devri de, şimdiye kadar, çok az tetkik edilmiştir. Bu sülâlenin en büyük siyması olan Sultan Mahmud'un hayat ve şahsiyetine, askerî hareketlerine, ve bilhassa Hind seferleri'ne dâir oldukça mühim araştırmalar yapılmışsa da³, bu devletin *idari ve siyasi teşkilâtı*, ve umumiyetle bu devrin *içtimai ve iktisadi hayatı* hemen tamamıyla ihmâl edilmiştir. Hâlbuki, Ortaçağ tarihi'nin ve bilhassa Selçuklular tarihinin birçok mes'elelerini anlamak için, Sâ mân-oğulları ve Gazneliler devirlerinin aydınlanması, birinci şarttır; bu ise, Gazneliler tarihini sadece "Hind tarihinin bir bölümü", olarak tetkik etmekle, hiçbir zaman kabil olamayacaktır.

¹ Bunların 727 H. de te'dipleri hakkında bakınız: *Ravzat-uş-Şafâ*, IV. 188; ayrıca bakınız: *Habîb-üs-Siyer*, III, 2, S. 13. *Kirman* şehrinde yerleşen Türkler'in kurdukları mahalle, XIV. asırda, *Türk-Âbâd* adını taşıyordu. Bu sâhalar da hâlâ birtakım küçük türk kabîleleri yaşamaktadır (Mes'ûd Keyhân, *Gografya-yı-muffassal-ı İnan*, 1311, Cilt II, S. 92-101).

² Gunnar Jarring, *On the distribution of Tuk tribes in Afghanistan*, Lund 1939, S. 17, 18, 68.

³ Moğammed Nâzım'ın monoğrafisinde, bu mes'ele hakkında şark kaynaklarıyla garp tetkiklerinin bibliyografyası verilmiştir.

Ne XIX-XX. asırlarda hind tarihi ile uğraşan bâzı ingiliz müsteşriklarının araştırmaları, ne de bütün onlardan istifade etmek ve başlıca Şark kaynaklarına da dayanmak suretiyle Gazneli Mahmud hakkında oldukça geniş bir monografi neşreden Moḥammed Nâzım'ın bu eseri¹, Gazneliler imparatorluğu'nun değil, sadece Mahmud devri'nin içtimâî şartları hakkında bile bizi aydınlatmaktan uzaktır. Bu eserde o devrin idarî, malî, adlî, askerî müesseselerine ayrılan çok mahdut sahifeler² gözden geçirilecek olursa, müellifin, askerî ve diplomatik hâdiselerden başkasına pek ehemmiyet vermediği, ve imparatorluk müesseseleri hakkında yazdıklarının ise ne kadar sathî, iptidâî, ve çok defa da yanlış olduğu görülür. *Hikâyeci tarih* seviyesinden yukarı çıkamayan ve elindeki kaynakları çok sathî ve dikkatsiz bir şekilde kullanan müellifin, umumiyetle *Ortaçağ islâm tarihi* hakkında da pek mahdut malûmat sahibi olduğu derhâl anlaşılmaktadır.

“Gazneliler ordusunun ne gibi kuvvetlerden teşekkül ettiği, sulh ve harp zamanlarında ordunun idare tarzı, ordudaki muhtelif unsurlar, askerî rütbelere, v. s., gibi birtakım esasî mes'eleler hakkında Moḥammed Nâzım'ın kitabında verilen malûmat, oldukça eksik, vuzuhtan mahrum, ve kısmen de yanlış olmakla beraber, mevzuumuzun dışına çıkmamak için, bunların hiçbirinden bahsedecek değiliz. Burada, sadece, Gazneliler devri saraylarında ve ordularında mevcut türk köleleri (*gulâm*)nin, hangi kabîlelere mensup olduklarını toplu bir şekilde göstermek, ve böylece, asıl mekale içinde bu mes'ele hakkında verdiğimiz malûmatı tamamlamak istiyoruz. Moḥammed Nâzım'ın eserinde, bütün bu etnik mes'elelere hiç temas edilmediğini, Gazneliler imparatorluğu içindeki muhtelif unsurlar ve o arada muhtelif sâhalardaki göçebe Türk kabîleleri hakkında hiç malûmat verilmediğini, *gulâm sistemi* hakkında hiçbir şey bulunmadığını da söyledikten sonra, mevzuumuza geçelim.

Yukarıda verdiğimiz izahata göre, XI. asrın ilk yarısında Feruḥî ve Minûçihri gibi gaznevî şairlerinin bahsettikleri türk köleler, bilhassa *Çigil*, *Halluḥ* (Karluḥ), *Ḳay*, *Yağma*, *Tatar*, *Tuḥsi*

¹ *The Life and Times of Sultan Mahmūd of Ghazna*, Cambridge 1931.

² S. 126 - 151.

kabilelerine mensup olanlar ile *Hotan*'lılardır. Daha sonra, bu asrın ikinci yarısında yaşayan Abû'l - Farac Rûnî'nin *Divân*'ında, türk güzelleri'nden ve ordudaki Türkler'den bahsedilmekle beraber, bunların mensup oldukları kabilelerin adına tesadüf olunmaz¹. Onunla muasır olan Mes'ûd Sa'd Selmân' da ise, aynı suretle, türk güzelleri'nden, ordudaki Türkler'in ehemmiyetinden sık sık bahis olunursa da, yukarıda da söylediğimiz gibi, yalnız bir defa *Çay*, *Yağma*, *Tatar* isimleri zikrolunur; *Çirgiz*, *Bulgar*, *Tibet* adları ise sadece birer coğrafî isim olarak geçer².

Bu adı geçen şairlerin biraz daha genç muasır olan büyük şair Gazneli Hâkîm Senâ'i'nin 872 sahifelik büyük *Divân*'ında, o devir saray ve ordularındaki türk köleleri hakkında birçok mühim kayıtlar bulunduğu gibi, bunların mensup oldukları kabilelerin veya memleketlerin de isimlerine tesadüf olunmaktadır. İçtimai tarih bakımından çok zengin bir kaynak olduğu hâlde şimdiye kadar hiç istifade edilmeyen bu eserde, şairimizin, o devir büyüklerinden Hâce Abî Bekr Tâcî namına yazılmış *tercî-i-bend* şeklinde bir *kaşîde*'si vardır ki, bunun bir *bend*'inde,

¹ Bu *divân*, Tahran'da çıkan *Armagan* adlı mecmuanın altıncı cildine ilâve olarak 1345 hiçri'de 180 sahifelik bir cilt hâlinde basılmıştır. Yedi yazma nüshanın mukabelesi ile vücade getirilen bu basım, oldukça itimada lâyıktır. Gazneliler sülâlesinden muhtelif hükümdarlara ve onların birtakım büyük devlet adamlarına kasideler yazan, ve şair Mes'ûd Sa'd Selmân ile de münasebeti bulunan bu meşhur üstadın *divânı*, Gazneliler devri tarihi için mühim kaynaklardan biridir.

² Gazneliler tarihi ile alâkalı birçok mühim mes'eleleri aydınlatan bu *divânda*, bu devirdeki *gulâm sistemi* ve orduda türk unsurunun ehemmiyeti hakkında, dikkate lâyık kayıtlara tesadüf olunur. Ordu ve saraydaki kölelerin ve büyük kumandanların hemen tamamıyla Türkler'den mürekkep olduğu ve bunların *Türkistan*'dan yâni türk memleketlerinden getirildiği, birçok manzûmelerden anlaşılıyor, Şairimizin Arslan b. Mes'ûd'a takdim etmiş olduğu âdeti bir *nasihatnâme* mahiyetindeki kasidesindeki şu parçalar, bunu açıkça gösteriyor (S. 386) ki, bunları, *divândaki* sair birçok manzûmelerle de te'yit etmek kabildir :

بسنده باشد يك ترك تو بهندستان
برزم ياور تو هست بچۀ خاقان
نباید آورد ای شاه در خزینه زیان
دریست سخت کشاده رهبست نیک آسان
کشید باید لشکر بغزو ترکستان
بکنند باید بوم و بر نبیره خان
که بی گرانه سپاهی فرازت آید از آن

نداشت باید در طبع و دل عزیمت هند
ببزم ساقی تو هست زاده خاقون
تبی نباید کردن خزانه از زر و سیم
بزر و سیم نباید همی خریدن ترک
چو بشدگان همه ترکان چیره دستانند
چو کشت ویران بوم و بر نتیجه رای
بهر غنیمت چندان بدستت آرد ترک

Behrâ mşah devrinde Gazneliler ordusunda bulunan Türk-
le r'ine hemmîyetinden - hattâ sayılarından - bahis olunarak, bunların
hangi m e m l e k e t l e r'den geldikleri ve hangi k a b î l e l e r e
mensup oldukları tasrih edilir ¹:

وزنار باده چوکل و سرو ببارند	ترکان پریش بدورخ همچونکارند
پیرایه نازند چو در خدمت یارند	سرمایه عیشند چو بر جام بر آیند
حوران حصارى و کشاینده حصارند	ترکان سپاهی و فروزنده سپاهند
در آتش شمشیر بصف دود بر آرند	از چشمه پیکان بکمان آب بر آرند
ز آن تیروستان از مس و آهن بگذرانند	زنکار زمس بگذرد و زنک ز آهن
از تبت و یقما و زخرخیز و تازند	از چین وختا وختن و کاشغر آیند
در لشکر سلطان عجم بیست هزارند	المنته و تمالی که ازیشان
شاهان جهان باج ده و ساوکندارند	بهرامشه مسعود آتشاه که اورا
ایزد نکهش دارد ازهر بدو هر مکر	آن نیست مکرخواجه ما تاجی ابی بکر

Senâ'î'nin tarihf bakımından bu çok mühim parçasına göre,
Behrâ mşah'ın ordusunda, Çin, Hıta, Hotan ve Kâşgar mem-
leketlerinden gelmiş *Tibetli, Yagma, Kırgız, Tatar* cinslerine men-
sup 20.000 köle mevcut bulunduğu anlaşılıyor. Beyhaķî'deki bir
fıkranın, Mes'ûd I. devrinde G a z n e l i l e r ordusundaki türk kö-
lelerinin sayısını 4.000, diğer bâzı kayıtların da 6.000 kişi olarak gös-
terdiği düşünülürse ², Behrâ mşah devrinde bunun üç beş misli

¹ *Divân-ı Haktm Senâ'î-i Gaznevî*, nşr. Müderris Razavî, Tahran 1325, S. 568. Yedi nüshaya dayanılarak yapılan bu neşir, oldukça itimada lâyıktır; ve eserin başına, şair hakkında 80 sahifelik büyük bir tetkîyk ilâve olunmuştur.

² *Târîh-i Beyhaķî*. nşr. Morley, S. 652. Mamafih bu rakamın Gazneliler ordusundaki türk kölelerinin umumî sayısına değil, sadece, hükümdarın daimî surette maiyetinde bulunan *hasşa gulâmları*'na ait olduğu, hemen hemen kat'iyetle söylenebilir. C ü z e â n î, Sultan Mahmud'un genç 4.000 türk kölesi olup mera-
sim günlerinde tahtın sağında ve solunda durduklarını, bunlardan iki bininin başlarında dört dilimli külâh (کلاه چهاربر) ve ellerinde altın güzler, diğer iki bi-
ninin başlarında da iki dilimli külâh (کلاه دوبر) ve ellerinde gümüş güzler bulun-
duğunu söylüyor (*Tabakât-ı Nâşîrî*, Calcutta 1864, S. 10 - 11). Müverrihin bu gulâmlardan bahsederken وشاق *vuşak* yâni *uşak* tâbirini kullanması, bunların genç köleler olduğunu açıkça göstermektedir; XI. asır iran şairlerinin sık sık kullandıkları bu tâbirin mânâsı budur. Yaşları biraz ilerliyen gulâmlar, bu hasşa kuvvetinden çıkarılarak orduya gönderilirdi. S â m â n î l e r, Gazneliler ve Selçuklular devirlerindeki *gulâm sistemi* hakkında kâfi malûmat sahibi olmayan M. N â z ı m, Mahmud'un ordusunda yalnız 4.000 türk kölesi olduğunu söylemekle, şüphesiz, aldanmıştır. Esasen, Beyhaķî, tarihinin bir yerinde

fazlalaşmasının göze çarpmaması, kabil değildir. Senâ'î'nin ifadesinde biraz mübalâğa bulunduğunu kabûl etsek bile, böyle bir artış'ı reddetmek için ortada hiçbir kuvvetli sebep yoktur.

Senâ'î Divânı'nda XII. asır Gazneliler ordusunda türk kölelerinin ehemmiyeti'ne dair daha birtakım mühim kayıtlara tesadüf edildiği gibi¹, bunların mensup oldukları kabîle'lerden de bahsedilir ki, yukarıki kabîle adlarının dışında, bilhassa *Halluh* (Karluğ) kabîlesine mensup köleler zikre şayandır²; maamafih bunların, daha X. asırdan başlayarak Gaznevî köleleri arasında mühim bir kemmiyet teşkil ettiklerini, hattâ *Çigil*'ler ile *Tuhsî*'lerin de *Karluğ* kabîleleri olduğunu esasen biliyoruz.

Senâ'î'nin manzûmelerinde, bunlardan başka, *Hazar*, *Bulgar*, *Türkmen*, *Kıpçak* isimleri geçer ise de, bunlar ya bir memleket yahut kabîle ismi olarak zikredilmekte, ve Gazneliler'in ordu veya saraylarında bunların bulunduğu tasrih edilmemektedir. Meselâ bir manzûmesinde "*Kıpçak*'ların kendilerine mahsus bir nevi küllâhları,, olduğunu söyleyen şair, kolayca anlaşılıyor ki, kabîle teşkilâtlarını ve hattâ hususî kıyafetlerini muhafaza eden bir Kıp-

Mes'ûd devrindeki saray kölelerinin miktarını 4.000 olarak gösterdiği halde (*Tarih*, Tahran taş basması, 1307, S. 533), diğer birkaç yerde de bunların sayısını 6.000 olarak kaydetmiştir (*Aynı basım*, S. 567, 574). Bu fıkraları görmemiş olan M. Nâzım, esasen *Cüzcânî*'nin te'yit etmiş olduğu 4.000 sayısını tekrar ile iktifa etmiştir. Mamafih, onun asıl hatâsı bunda değil, Gazneliler ordusunun teşkilâtı ve gulâm sistemi hakkında etraflı ve sağlam bilgilerden tamamiyle mahrum olmasındadır. Doğrudan doğruya "*saray gulâmları sâlârı*" unvanını taşıyan ve sarayın en mühim erkânından olan bir türk kumandanı maiyetindeki bu hassa kuvveti, devletin bütün askerî işlerini idare eden *Arz Divânı*'na tâbi değildi; ve bunların isimleri *o dîvân*'ın resmî defterlerinde bulunmazdı. Bunlara ait idarî ve malî işler, diğer saray işleriyle beraber, *dabîr-i saray* (saray kâtibi) unvanlı sivil bir saray me'muru tarafından idare edilir, ve onun maiyetinde de hususî bir kalem bulunurdu; saray gulâmlarına ait defterlerin - o zamanki tâbir ile *certde*'lerin - tanzimi, bu teşkilâta aitti (*Târîh-i Beyhâkî*, Tahran taş basması, S. 649). Mamafih, yukarıda da söylediğimiz gibi, sonraki hükümdarlar zamanında sarayda ve orduda bu türk kölelerinin daha çoğalmış olduğu şüphesizdir. *Ortaçağ'da gulâm sistemi* hakkında yakında neşredilecek hususî bir tetkikimizde bu mes'eleden de uzun uzun bahsedilecektir.

¹ Meselâ S. 227 de, Hind seferlerinde büyük yararlığı görülen E m î r M o h a m m e d adlı bir kumandan hakkındaki kasidede.

² S. 584:

منہزم کردہ ختائیرا

زان دو زلفینِ خلجی درکوش

ç a k zümresinden bahsetmektedir ¹. Belki o, yukarıda (S. 442) XI. asır başlarında *Hwârizm'* de mevcudiyetlerini kat'î olarak gördüğümüz *Çıpçak* kabilesini kasdetmiştir. Çünkü, sarayda ve orduda hizmet eden türk köleleri (*gulâm'lar*), mensup oldukları kabilelerin hususî kostümlerini ve külâhlarını değil, Gazneliler imparatorluğu'nun resmî surette kabûl etmiş olduğu kıyafeti ve serpuşları taşıyorlardı ki, tarihî kaynaklarda bu hususta oldukça geniş tafsilâta tesadüf ediyoruz ².

* * *

Şimdi burada, Selçuklular devrindeki *askerî ıktâ'* sisteminin Gazneliler'e - ve onlardan da Gorkular'a ve *Hindistan'* daki Türk memlûk devleti'ne - nasıl geçtiği hakkında yepyeni bir faraziye ileri süreceğiz. Ancak, mevzua girmeden evvel şunu hemen söyleyelim ki, bu, sadece bir *ihimâl'*den ibaret olup, bu mes'ele hakkında yapılacak araştırmalar için şimdilik bir hareket noktası gibi telâkkıy olunabilir. İleride, bunun lehinde ve aleyhinde yapılacak tetkikler neticesinde, bu yeni faraziye ya bir *tarihî vâkıa* mahiyetini alacak, yahut, büsbütün ehemmiyetten düşerek yerini daha kuvvetli faraziyelere bırakacaktır; bu her iki ihtimâlde de bu mes'elenin aydınlanması hususunda mühim bir adım atılmış olacaktır. İşte bu bakımdan, bizim burada yaptığımız

¹ S. 140:

تا که تازیگان چوقچاقان کله داران شوند خواجهکان را بر سر از دستار افسر کرده اند

Muhtelif türk zümrelerinin kendilerine mahsus kostümleri ve külâhları (*börk'leri*) olduğunu, muhtelif tarihî ve coğrafi kaynaklardan biliyoruz. Meselâ *Çigil'*lere mahsus kıyafetin onlarla komşu birçok türk şubeleri tarafından taklit edildiği cehetle onlara da yanlış olarak bu ismin verildiğini, *Oğuz* kıyafetinin ise onlardan temamiyle ayrı olduğunu Mahmud Kâşgarî söyler (F u a d K ö p r ü l ü , *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*, S. 153). Yine bu devirlerde *Hwârizm'*lilerin, *Horâsân'*lilerin, v. s., kendilerine mahsus kostümleri ve külâhları olduğunu da biliyoruz. Şairimizin yukarıki beyti, bize *Çıpçak'*ların da hususî külâhları olduğunu anlatıyor.

² Yukarıda (S. 447, Not 2 de) verilen izahata bakınız. Beyhakî, Mes'ûd I. devrinde bunların kıyafeti hakkında çok mühim malûmat vermektedir: merasim günlerinde bunlar çok süslü ve kıymetli kumaşlardan elbiseler giyerler, ellerinde altın ve gümüş amudlar, ok ve yay bulunurdu (Nefisî neşri, S. 337). Bu hususta etraflı malûmat, *gulâm sistemi* hakkındaki mekalemizdedir.

mız şey, bu karışık mes'eleyi *halletmek* değil, daha ziyade, mühim bir tetkîyık mevzuu olarak *ortaya koymak*'tır.

Şairimiz, zamanındaki fenalıklardan şikâyet tarzında yazmış olduğu muhtelif manzûmelerinden birinde, halka ait mülklerin haksız yere Türklere verildiğini söylemektedir ki¹, onun bu acı şikâyeti, orduda büyük bir ehemmiyet ve nüfuz kazandığını şairimizin muhtelif parçalarından da anladığımız Türkler'e, Gazneliler devleti tarafından birtakım *tımar*'lar ve *ıktâ'*lar verildiğine bir delil olabilir. Bu *ıktâ'* veya *tımar*'ların Hindistan'da ve hindlilere ait topraklardan değil, imparatorluğun müslüman memleketlerinde ve müslüman mallarından yapıldığı, şairimizin bu husustaki şikâyetinden anlaşılıyor. Gazneliler ordusunun Mo h a m m e d ve M e s^c ü d I. zamanlarında *bîstgâni* yâni maaş aldığını, ve bilhassa saray kölelerine *tımar* verilmediğini, pek kat'î olarak biliyoruz²; acaba sonradan, Büyük Selçuklular tarafından geniş

¹ S. 138:

از سر بی حرمتی معروف منکر کرده اند
چشم عبرت کور و کوش زیری کر کرده اند
زانکه اهل فسق از هر گوشه سر بر کرده اند
مرکز درگاه را سد سکندر کرده اند
خون چشم بیوکان را نقش منظر کرده اند
قول بطله بوس و جالینوس باور کرده اند
خویشاں را سخنة اصحاب لشکر کرده اند
با عمر در عدل ظالم را برابر کرده اند

ای مسلمانان خلایق حال دیگر کرده اند
در سیل و بند اندر دیدن آیات حق
کار و جاه سروران شرع دریای اوقتاد
پادشاهان قوی بر داد خواهان ضعیف
ملک عمر وزید را جمله بترکان داده اند
شرع را یکسو نهادستند اندر خیر و شر
عالمان بی عمل از نایت حرص و امل
گاه وصافی برای وقف و ادرار عمل

Acaba şairimizin bu şikâyeti, *askerî ıktâ'* usûlünün tatbıkine değil de, bâzı türk askerî ricaline zulüm ve musâdere yoluyla birtakım emlâk verildiğine mi işarettir? Eger Dehli Sultanlığı'nda, daha İl-Tutmuş zamanında, Selçuklu sisteminin tatbik edildiğini görmüş olmasaydık, biz de bu birinci ihtimâli kabûl ederdik. İl-Tutmuş'ın tatbik ettiği usûl, bizim fikrimize göre, daha ondan evvel de G o r l u l a r tarafından kabûl edilmiş olmak iyecap eder. Onların ise, bu sistemi, sair birçok idarî ve siyasî müesseseler gibi, Gazneliler'den aldıkları, yâni daha açık ifade ile, esasen Gazneliler devrinde mevcut olan bir sistemi devam ettirdikleri kolaylıkla tahmin olunabilir. Gaznelilere gelince, onların bu Selçuklu sistemini Behrâmsah devrinde iktibas etmiş olmaları, tarihî şartlara çok uygun geliyor.

² Beyhakî ve Utbî başta olarak bütün o devir kaynakları, bunu açık-tan açığa göstermektedirler; ve bu hususta en ufak bir şüpheye bile yer yoktur. Mamafî *hassa gulâmları*'na yâni doğrudan doğruya hükûmdarın muhafazası hizmetinde bulunan gulâmlara, -*ıktâ'* usulünün en geniş bir şekilde tatbik olduğu - Selçuklular devrinde bile «toprak verilmediği» Nîzâm al-Mülk'ün

bir surette ve muvaffakiyetle tatbik edilmiş olan *ıktâ*^c (timar) sistemi, Behrâmşâh devrinde Gazneliler devleti tarafından da taklit ve tatbik mi edildi? Senâ'î'nin bu şikâyeti, Gazneliler sâhasında o zamana kadar alışılmamış olan bu yeni sistemin tatbiki dolayısıyla mi olmuştur ?.

Bu ihtimâl bize oldukça kuvvetli görünüyor : Behrâmşâh, uzun mücadelelerden sonra Selçuklular imparatoru Sancar'ın yardımıyla Gazneliler tahtına oturduktan sonra, memleketteki malî ve iktisadî buhran karşısında, hem ordusuna lâzım gelen parayı elde etmek hem de Sancar'a karşı maddî taahhütlerini yerine getirebilmek için, Selçuklular'ın muvaffakiyetle kullandıkları, *ıktâ*^c sistemini tatbik mecburiyetinde kalmış olabilir. XII. asırda Gazneliler'in yerine geçen Gurlular'da ve Hindistan'da *gazneli - gorlu* idare an'anelerini tâkip eden XIII. asır Türk memlûk devleti (*Dehli Sultanlığı*) nde, iptida Büyük Selçuklular tarafından bütün Yakın-Şark'a yayılan - *askerî ıktâ*^c sistemi'nin tatbik edilmekte olduğu malûmdur. Bu bakımdan, bu sistemin, iptida Behrâmşâh tarafından Gazneliler devleti sâhasında tatbik olunduğunu düşünmek pek de yanlış olmaz.

Şimdiye kadar hiçbir tariht kaynakta tasrih edilmeyen bu çok mühim tarihî mes'eleyi, sadece Senâ'î'nin bir beyti ile halletmeğe kalkışmak, belki de biraz cür'etli ve tehlikeli görülebilir ; ve hiç şüphe yok ki Senâ'î'nin bu beytini büsbütün başka bir şekilde tefsir etmek ve bundan başka türlü istidlâllerde bulunmak, hiç imkânsız değildir ; lâkin, o devrin bütün *siyasî, içtimâî, iktisadî* şartları göz önüne alınınca, ileri sürdüğümüz nazariyenin aleyhine bir delil bulmak pek kolay olmuyor; ve böylece, Gurlular'da ve bilhassa Dehli türk memlûk sultanlığı'nda mevcut *askerî ıktâ*^c sisteminin¹, doğrudan doğruya Selçuklular'dan

sarih ve kat'î ifadesi sayesinde, pek iyi anlaşılıyor (*Siyâset-Nâme*, Bab XXIII). Onlardan sonra *askerî ıktâ*^c sistemini devam ettiren bütün türk devletlerinde, Osmanlı imparatorluğu da dahil olmak üzere, hükümdar maiyetindeki hassa kuvvetine mensup askerlere *timar* verilmediği malûmdur.

¹ Gurlular devrinde *askerî ıktâ*^c sisteminin mevcut olup olmadığı hakkında, şimdiye kadar, en basit bir tetkik bile yapılmamıştır. Dehli Sultanlığı'na gelince, tarihî kaynaklar, iptida Sultan İl-Tutmış'ın, sonra da Balaban'ın bu hususta tâkip etmiş oldukları siyaset hakkında biraz malûmat verirler (buna dair tafsilât almak için, *İslâm Ansiklopedisi*'ne yazmış olduğumuz Balaban

değil fakat Gazneliler'den alınmış olduğu, şimdilik bir nazariye halinde olsa bile, ilk defa olarak ortaya atılmış bulunuyor.

* * *

İşte, Gazneliler devri saray ve ordularındaki türk köleleri'nin hangi kabilelere mensup olduğunu anlamak hususunda elimizdeki edebî kaynaklardan çıkardığımız neticeler, şimdilik, bundan ibaret bulunuyor. Ancak, bu neticeleri bu küçük mekalede tesbit ederken, Selçuklular'daki *askerî ıktâ'* sisteminin Gazneliler'e ve onlardan Gırlular'a ve Dehli Sultanlığı'na nasıl geçtiği hakkında -*Senâ'i Divânı*'nın tetkiki sırasında tesadüf ettiğimiz bir beyitten ilham alarak -kurmuş olduğumuz faraziyeyi de, alâkalı ilim adamlarına bildirmekten kendimizi alamadık; Hind müslüman devletleri tarihi ile ve bilhassa buradaki *toprak* ve *askerî ıktâ'* mes'eleleri ile uğraşanlar için şimdiye kadar hemen bir muammâ mahiyetinde kalmış olan bir *menşe' mes'alesi*'nin bu suretle aydınlatılmasına doğru bir adım atılması, herhâlde ehemmiyetsiz değildir sanırız. Bu, aynı zamanda, edebî kaynakların içtimaî tarih mes'elelerini aydınlatmağa ne kadar yarayacağını anlatmak bakımından da, faydasız değildir kanaatindeyiz.

İleride, bu devre ait sair edebî kaynakların tetkiki neticesinde, türk etnolojisi'ne ait daha birtakım yeni malûmat elde edileceğinde şüphe edilemez. Selçuklular ve Hı'ârizmşahlar saraylarında ve ordularında bulunan türk köleleri'nin "hangi kabilelere mensup oldukları,, hakkında birçok edebî ve tarihî kaynaklardan çıkarabildiğimiz malûmatı, ayrıca neşir edeceğiz.

Ankara, 1 Temmuz 1944

maddesine bakınız). Mamafih, bu sistemin bu türk memlûk devletine nasıl ve ne zaman intikal ettiği, Gırlular devleti'nin bu hususta bir rölü olup olmadığı, Gazneliler'in son zamanlarında bu usûlün tatbik edilip edilmediği gibi mes'eleler, bugüne kadar hiç düşünülmemiştir! W. A. Moreland'ın *The Agrarian System of Moslem India* adlı güzel kitabında, bu menşe' mes'eleleri hakkında hiçbir şey yoktur. Ortaçağ'da türk—islâm feodalizmi hakkındaki eserimizde, bu hususta daha geniş izahat vermek ümidindeyiz. Bu hususta bakınız: Fuad Köprülü, *Ortazaman türk—islâm feodalizmi*, Belleten, No. 19, S. 319-334.

ONGUTLAR'IN MENŞEİ MESELESİ¹

Prof. ABDÜLKADİR İNAN

Reşid-ed-Din'in "Cami'üt-Tevarih,, inde adı geçen bir çok kabilelerin etnik menşeleri epeyce münakaşa edilen tarih ve etnoloji meselelerinden biridir. Bilhassa *Nayman*, *Kereyit* ve *Ongut* kabilelerinin menşei meselesi tarihçi ve etnolog bilgileri halâ meşgul etmektedir.

Malûm olduğu vechile Reşid-ed-Din Moğol devrindeki kabilelerden bahsederken "...bugün Moğol adıyla malûm olan kabileler *Celayır*, *Tatar*, *Oyrat*, *Merkit* ve başkalarıdır; Moğol'a benzeyen ve kendi padişahları bulunan kabileler *Kereyit*, *Nayman*, *Ongut* ve başkalarıdır,, diyor (TWO, V, sahife 4, tercümede 114).

Reşid-ed-Din'in verdiği bu malûmata göre Kereyit, Nayman ve Ongutları Moğollardan ayırmak icab ediyor. Şayanı dikkattir ki Moğol imparatorluğuna dahil kavimleri *Yuan-şi'nin* tasnifi de Reşid-ed-Din'in tasnifini hatırlatıyor. *Yuan-şi'ye* göre Moğolların idaresi altındaki kavimler dört gruba ayrılır: 1 - Moğollar ve onlara yakın göçebe kavimler, 2 - Nayman, Tangut, Ongut, Ar-hun, Kıpçak, Kanklı ve başkalar, 3 - Şimalî Çinliler ve 4 - Cenubî Çinliler².

Yuan-şi'nin bu malûmatına göre Nayman, Tankut, Ongut kabileleri Kıpçak ve Kanklı gibi Türk boyları ile bir grup teşkil ediyorlar.

Biz bu notumuzda Doktor K. Groenbech'in "*İç Moğolistan'da Türk yazıtları,,* makalesi münasebetiyle mezkûr kabilelerden *Ongut*ları bahis konusu etmek istiyoruz.

Ongut kabilesinin adı bu şekliyle ilk olarak "*Moğolların gizli tarihi,,*nde görülür. Bu kaynağa göre Ongut'ların başbuğu Alakuş

¹ Doktor Groenbech'in «Belleten» in bu sayısında basılan makalesi münasebetiyle.

² Palladius'den (Journal of the China Branch of Royal Asiatic Society Shangay, 1875, X, p. 24) naklen Aristov, *Zametki* 363.

Tegit idi³. Reşid-ed-Din'de ve Ebul-Gazi'de Alakuş Tegin'dir. Ebul-Gazi Ongut'ların Türk olduğunu tasrih ediyor⁴.

Ongut'lar Cengiz'in zuhuru devrinde Sarı Irmak civarından geçen Çin Seddi yakınlarında, Kin devleti sınırında bulunuyorlardı. Bu kabile Kin hükûmetinin hudut bekçiliğini yapardı... Ongut beyi Alakuş Tegin "Moğolların gizli tarihi,"nde *Alakuş-tegit kuri* yazılmıştır ki buradaki "kuri," koruyucu-muhafız demek olsa gerek. K. Groenbech'in "İç Moğolistan'da Türk Yazıtları" makalesinde verdiği malûmata göre türkçe yazılı Ongut nesturî mezar taşları Pailingmiao civarında bulunmuştur. Pailingmiao Sarı Irmağın Ordos çevresinde teşkil ettiği kavisin kuzey batısı üzerindedir. Sarı Irmak kıyılarına tahminen 270, Çin seddinin en yakın noktasına 250 kilometre mesafede bulunur. Moğol istilâsı devrinde Ongut'ların bir kısmı Moğol ordularıyla beraber Batıya hareket etmiş olduklarını bugünkü Orta Asya, Volga havzası, Ural dağları, Kırım ve Kafkasya'da yaşayan Türk zümreleri arasında gördüğümüz küçük küçük *Ongut* oymakları, bu adı taşıyan köy ve kasaba adları ispat eder. Bu adlardan bazılarını zikredelim :

1 - Ongut - Kırım'da Ak Mesçit kazasında bir köy (Osman Akçokraklı, "Kırım'da Tatar damgaları,,", Bahçesaray, 1926 S, 7.)

2 - Ongut - Kırım'da Küzlev kazasında bir köy (İsmail Celâl, "Eski Kırım haritası,,", 1918)

3 - اونگوت Oñut - *Nesepname-i Özbekiye*'de 42 inci boy (Xanikov. "Opisaniye Buharskago Hanstva,,", SPb. 1843 S. 58.)

4 - Ongut - Şeybanî Han devrinde adı geçen bir Özbek boyu (Berezin. "Şeybaniada,,", S. 45).

5 — Ongut - Kuzey Kafkasya'da Kara Noğay'larda Orjonikitze kazasına bağlı bir kasaba ve bir boy (N. A. Baskakov. "Nogay dili ve dialekleri ,, , Moskova, 1940, S. 142).

Bugünkü Türk zümreleri içinde *Ongut*'lar hiç bir yerde büyük bir boy teşkil etmiyor, çok dağınık olarak küçük oymaklar halinde bulunurlar.

Moğolistanda kalan Ongut'ların mukadderatı da Batıya yayılan Ongut'larınkine benzediğini kabul edebiliriz. Muhtelif Moğol

³ Yuan-Chao-pi-shi (§182, 190, 202).

⁴ Şecere-i Türk (Desmaison yayını) S. 47. Ongut'lar ve Alakuş Tegin hakkında bk. P. Pelliot. *Chrétiens d'Asie Centrale et d'Exirème-Orient* (T'ong-pao 1914, 630-631).

boyları içinde de küçük oymaklardan bazıları *Onhut* adını taşımaktadır. Meselâ Hoto-Goytu'ya tabi Bisirilti sancağında (hoşun) *Onhut* oymağı vardır⁵. İç Moğolistanın Mançu sınırına yakın mın-takasında, Şara Müren ırmağıyla Lao-he ırmağı arasında *Oniyut* oymağı vardır⁶.

Moğol devrinde adları meydana çıkan Nayman, Kereyit, Ongut v. b. boyların etnik menşelerine dair münakaşalardan en önemlisi Ongut'ların menşei meselesi olmuştur. Bu boyun etnik bakımdan Türk olduğuna ilk defa işaret eden Batı bilgini, bizim bildiğimize göre, Deguignes olmuştur (bk. Hüseyin Cahit tercümesi, 5. c. 41. s. not, 1). Rus bilginlerinden N. A. Aristov Ongutların Türk olduğunu kat'i olarak iddia etmiştir. Onun mütalâasına göre, Şara Müren ırmağı civarında, Kidanlarla sınırdaş olarak, bir kavim yaşıyordu. Orhun yazıtlarının *Tatabi*'leri bu kavimdir. Çin kaynaklarında bu kavim *Kumo-hi* yahut *hi* tesmiye edilir. Orhun yazıtlarında Kıtay ve Tatabi beraber zikredildiği gibi Çin kaynaklarında da Kidan ve *hi* beraber geçer. Vasilyev'in tetkiklerine göre *hi*'ler (yani Kumo-hi'ler) tukyu'ların bir kabilesi idi (Doğu Asya'nın tarihi ve asarı atikası, SPb. 1859, S. 34 ve sonrası). Cengiz devrinde bunlara Çinliler "Ak Tata,, Moğollar da Ongut demişlerdir⁷.

Meşhur tarihçi W. Barthold Ongut, Nayman ve Kereyit kabilelerinin Türk menşeli olduklarını bir türlü kabul edemiyordu. Aristov'un kitabı münasebetiyle yazdığı tenkitte Ongut'lara dair mütaleasını şöyle tenkit etmişti: "Asrımızın (19. asrın) başlarında yazan müsteşriklerin çoğu XIII. asır Moğolistan'ının etnografik durumu bugünkü durumundan farksız olduğunu, Cengiz'den önce de bütün Moğolistan'ın Moğol menşeli kavimlerle meskûn bulunduğunu zannederlerdi. Sonra bazı etnoğraflar bu kavimlerden bir çoğunun Türk ırkına mensup olduğunu ispata çalıştılar; bu mese-

⁵ Potanin. OSZM, II, 25. B. Vladimirtsov bu oymağın adını «Onnüt» yazmıştır. (Sravnitilnaya Grammatika Mongolskoğo pismennogo yazıka i Halhaskogo nareçiya, Leningrad 1929, S. 9).

⁶ Otçetnaya Karta Gansuyskoy Ekspeditsii v godax 1884-1886.

⁷ N. A. Aristov. Zametki (Jivaya Starina, 1896, S. 294-295). Aristov'un Fikrine göre Ongutların moğollaşması XIII. asırda olmuştur. (S. 306). Profesör Saeki'nin bir mezar taşı için tahmin ettiği 1305 tarihi (Groenbech'in ilâve ettiği nota bakınız) kabul edilirse Ongutların XIV. asırda Türkçe konuştukları anlaşılmış olur.

lede Howorth herkesten ileri giderek Moğolistan'ın kudretli kavimlerini, bilhassa Kereyit, Nayman, Merkit boylarının Türk olduğunu kabul etti. Aristov ise daha ileri giderek Howorth'un Moğol veya Tonguz saydığı Tatar ve Ongut kavimlerini bile Türk saymaktadır., (ZWO, XI, 349).

Ongut'ların menşei meselesi hâlâ kat'i olarak halledilmiş değildir. Son yıllarda yayınladığı eserde Fransız muharriri Regené Grousset Ongut'ları Türk olarak gösterdiği halde (L'Empire des Steppes, p. p. 190, 269) sinolog Profesör W. Eberhard'ın Ongutları Moğol zümresinden saymakta ısrar ettiği anlaşılmaktadır⁸.

İç Moğolistan'da, Ongut diyarında bulunan mezar taşları yazıtlarının dili Ongutlar'ın menşei meselesini halletmek yolunda kesin bir adım olacağı şüphesizdir. Salâhiyet sahibi olan türkolog K. Groenbech'in bu yazıtlar üzerindeki mesailerini merakla beklenmektedir.

⁸ Prof. Dr. W. Eberhard. *Çin'in Şimal Komşuları*. Ankara 1942, s. 18, endeks'te S. 275.

TERCÜMELER:

İÇ MOĞOLİSTAN'DAKİ TÜRK YAZITLARI*

K. GROENBECH

Son senelerde İç Moğolistan'daki orta çağa ait bir çok ziraat sitelerinin keşfi büyük bir alâka uyandırmıştır. Bunlar ilk defa olarak 1934 de Pailingmiao veya *Batu Khalgha*'ya yakın harap bir şehir olan *Olan sūmein tor* hakkında bir makale yazan Bay O. Lattimore'ın dikkat nazarını çekmiştir¹. 1936 da bir kaç site, bu seyahat hakkında bir rapor neşreden Bay Desmond Martin ve ertesi sene de Danimarkalı kâşif bay Henning Haslund-Christensen tarafından ziyaret edilmiştir².

Ekilmiş bir sahayı tam manasiyle tayin etmek için bir teşebbüste bulunmak tabiatıyla yersiz olur, ancak siteler Pailingmiao'ın civarındaki mıntakalarda pek sık olarak görülmektedir ve dış Moğolistan'ın şimdiki hududuna yaklaşacak kadar şimale yayılmıştır. Halbuki cenuptaki yayılış sahalarının izleri Çin kolonilerinin daimi ilerlemeleriyle silindiği için bunları tespit etmek güç olacaktır.

Bu sitelerin bariz hususiyeti, şimdiye kadar Nesturi mezarlarının üzerinde görülen, içinde en esaslı kısmını teşkil eden bir haçı havi tezyinatın bulunmuş olmasıdır. Buna benzer taşlar bir çok yerlerde bulunmuştur. Fakat hiç bir yerde bu kadar fazla değildir. Bu mıntakadaki harap şehirleri Ongutlar'a atfederler. Bunlar bütün güvenilebilir tarihî menbalara göre, hıristiyandı ve Marco Polo'nun *Tenduc*'unda yaşamışlardır.

Bu Ongutlar eski Moğol tarihinde mühim bir rol oynarlar, muhtelif telâkkiler onların hakiki Moğol değil de menşe'i Türk olan bir kavim olduğunu gösterir. Bizim en hakiki delillerle bu muhtelif

* Monumenta Serica, cilt IV, 1939-40, S. 305-308 de Dr. K. Groenbech'in *Turkish Inscription from Inner Mongolia* başlıklı makalesinden Türkçeye Dr. Muhaddere N. Özerdim tarafından çevrilmiştir.

¹ The Geographical Journal, LXXXIV, 1934, PP, 481-97

² Monumenta Serica III, PP, 232-256.

telakkilere müzaheret etmek vaziyetinde olduğumuzu bilmek tarihçileri ilgilendirebilir.

Muhtelif Ongut sitelerine ait olan defin yerlerinde bulunan bu mezar taşları arasında bir kaç Süryani harflerle yazılmıştır. Bu Hıristiyan olan *Ongut*'ların diline dair bir ip ucu verir.

Bay H. Haslund - Christensen tarafından lütfen verilen iki muhtelif fotoğraf hariç olmak üzere emrimdeki malzeme pek azdır. Ben yalnız bu yazıtları Desmond Martin'in makalesindeki resimlerden tanıyorum. Şimdi bu yazıtların metnini neşre teşebbüs etmiyeceğim. Fakat lisanları üzerinde umumî bir mütâlâa beyan edeceğim.

Bütün yazılar Süryani harflerle yazılmış tek bir hattan ibarettir. Her vaziyette aynı formül kullanılmıştır. En iyi bir nümunesi Bay Martin tarafından levha VIII, b de gösterilmiştir.

Yazıtın okunuşu :

Bu quwra,.. ning'ol

Yani: Bu mezar (filan) ... nındır.

Burada nokta ile gösterilen yer ölenin ismidir.

Aynı förmül Haslund- Christensen tarafından fotoğrafı alınan iki taş üzerinde de tekerrür ediyor. Aynı zamanda Bay Martin'in diğer fotoğraflarında (bilhassa levha Va, b de) ve el ile çizilen bazı taşlar üzerinde de görülür (pp. 246-48).

İmlâ Semireçye (Yedi Su) deki Türk - Süryani yazıtlarının aynı idi³. *p* harfi *b* sesini gösterir, pu, bu olarak yazılır. Orijinal *b* harfi yalnız *w* sesi olarak kullanılır, *quwra*, *qbra* olarak yazılır. Süryanice borç manasına gelen *quwra*'daki birinci hecenin sesli harfi bazen dolu olarak yazılır, u vav olur ; *quwra* ; burada olduğu gibi edebi şekilde *gwra* olarak yazılır.

Burada isimlerin okunuşunu söylemeyeceğim. Ongut mezarlarının epigraphic hususiyetlerini tamamiyle tanımak için kâfi miktarda kitabeye sahip oluncaya kadar bekliyeceğim. Lisana gelince bu metin genitifi şekli sonunda "ning,, eki, "bu,, ve "ol,, kelimelelerinden müteşekkildir. Bu aynı zamanda muntazam Türk kelimelerini gösterir. Bu küçük vaka bize lisanın Türkçe olduğunu ispat eder, fakat *Ongut*'ların her hangi bir Türk lehçesiyle karabetini

³ D. Chwolson : Syrische-nestorianische Grabinschriften aus Semirjetsche. St. Petersburg, 1890. The same, Neue Folge, 1897.

göstermek için kâfi değildir. Tabii 13 ve 14 üncü asırda Türk lehçeleri, Çuvaş ve Bulgar lehçeleri müstesna olmak üzere, birbirlerinden çok az farklı idi. Bu kitabelerin tamamıyla aydınlanmamış olduğuna esef etmeliyiz. Bununla beraber, *ol* bir rabıt (copula) olarak kullanılmasına dikkat etmeliyiz, Semireçye (Yedi Su) kitabelerinde bu "ol," rabıt edatı daima *turur* ile yerini değiştirmiştir⁴. Bu garp Türk dillerinde umumî bir kaide olarak *Ol*'ın *turur*'ın (veya *tur*) yerine kaim olması garp Türk dillerinden ziyade Uygurlarda olduğu gibi şark lehçeleriyle bir rabıtası olduğunu ispat ediyor.

Bu yazıtların başlıca ehemmiyeti kat'i delillere dayanarak hıristiyan Ongut'ların veya en aşağı onlar arasında hâkim (önemli) bir unsurun garpteki Nesturi cemiyetlerinden âyini bir ithal olmıyan Türk lehçesini konuştuklarını göstermiş oluyor. Eğer türkçe onların yerli (ana) dili olmasaydı, Semireçye Nesturilerinde olduğu gibi mukaddes bir dil olarak ihtimal Süryaniceyi kabul edeceklerdi.

Biz, çok uzak olmıyan bir gelecekte Avrupa ilminin önüne daha fazla kitabe ve malzemelerin getirilmesini ümit edelim. Hatta çok miktarda yazıt olmasa bile, iç Moğolistan'daki Nesturi yazıtlarının tam bir tab'ı hıristiyan sahası dahilindeki şahıs isimleri üzerinde bir tetkik yapmağa sevkederdi, ve böylece enteresan bir kavim olan Ongutlar'ın kültürel münasebetleri aydınlanmış olurdu.

Kalğan Mart 1939.

Muharririn notu : Toho Gakuho (Tokyo), no 9 (1939), bunu neşredebileceğimiz esnada gelmiştir. Bu nushada Pr. Saeki Nesturi mezarları hakkında bir makale neşrediyor ve onlardan 3 kadar yazıtın okunuşunu veriyor. Bunlardan bir tanesi bay Martin tarafından kopye edilerek levha VII b de gösterilmiştir. Pr. Saeki'nin makalesinin bu kısmı, benim istifadem için lütfen Bay Achilles Fang tarafından hazırlanan bir ingilizce hülâsadan anlaşıldığı için, burada Pr. Saeki'nin transkripsiyonunu ve onun tercümesini vereceğim. O şöyle okuyor: Pu Khabira Surta Koshtanz si, Amen;

Tercümesi : Bu, Surta Koshtanz'ın mezarıdır, Amin;

Si burada bir türkçe genitiv süffikisi olarak ve ayrı bir şekilde ifade ediliyor, aynı zamanda çincece genitiv eki olarak

⁴ Chwolson nos, 21, I. 28. Neue Folge nos 69. 7t. 78. 243.

kullanılan Chih'yı ima ederek ifade edilmiştir. Bundan başka Pr. Saeki Surta Koshtanz'ın Çin menbalarında tanılan bir adamla aynı olduğunu ve böylece bahis mevzuu olan yazıtların takribi bir tarih olarak 1305 M. S. senesine tesadüf edeceği imkân dahilinde bulunduğunu zannediyor.

Ben burada mufassal bir tenkide girişmeyeceğim, fakat ilerdeki mütelâları bildirmekle kendimi tatmin etmeliyim. İkinci kelimenin Quwra olarak okunduğu yukarda bildirilmiştir. Ölenin ismine gelince, Surta kat'i olarak yanlış olduğu halde Koshtanz kelimesi doğrudur. Şu da kaydedilmelidir ki, Semireçye yazıtlarındaki Koshtanz kelimesi yalnız bir dişi ismi olarak kullanılmıştır. Bundan sonra gelen ismi ning'ol'dan başka türlü okumanın imkânı yoktur, bununla beraber Amin kelimesi de tarihçileri memnun eder.

BİBLİYOGRAFYA

Max Freiherr von Oppenheim, *Tell Halaf*. Erster Band: Die prähistorischen Funde. Bearbeitet von Hubert Schmidt. Mit einer Einleitung zum Gesamtwerk von Frh. v. Oppenheim. Berlin, Walter de Gruyter und Co. 1943-140 sayfa metin, 6 plân ve 114 levha.

Tell Halaf Yukarı Mezopotamya'da, Habur ırmağının kaynak bölgesinde ve Re'sülayn civarında, bugünkü Türk hududunun ancak 2 km. güneyinde bir hüyükdür¹. Bu hüyükü keşfetmiş olmak şerefi baron M. v. Oppenheim'e aittir. Fasta Hindistana kadar uzanan ülkelerde birçok seyahatler yapmış ve Mısır'da Alman sefaret heyetinde bulunduğu esnalarıda kuzey Arabistan, Suriye ve Mezopotamya'da coğrafi ve arkeolojik mahiyette geziler yapmış ve bilhassa bedeviler üzerinde tetkiklerde bulunmuş olan M. v. Oppenheim 1899 senesinde, o zamana kadar hiç bir Avrupalının girmediği Yukarı Mezopotamya bölgelerinde dolaştığı esnada, Habur üzerinde Tell Halaf hüyükünü bulmuş, bu tepenin önemini takdir etmiş, diplomatlık mesleğinden ayrılarak bütün faaliyet ve servetini bu tepenin araştırılmasına hasretmiştir. Tell Halaf'ta ilk araştırmalar 1911 de başlamış ve büyük bir mu-

vaffakiyetle 1913 senesine kadar devam etmiştir. Fakat birinci cihan harbinin araya girmesi ve bu harbin sonunda Yukarı Fırat bölgelerinin Türkiye'den ayrılıp Suriye'ye katılması gibi olaylar yüzünden hüyükün kazılmasında uzun bir fasıla olmuş ve v. Oppenheim ancak 1927 senesinde tekrar iş başına dönebilmiş, fakat ancak 1929 da büyük çapta bir kazı yapabilmıştır. Bundan sonra araya tekrar bir fasıla girmiş, v. Oppenheim 1939 senesinde tekrar Suriye'ye gitmiş ise de ikinci cihan harbi arifesindeki gergin siyasal durum yüzünden işe başlamadan geri dönmek zorunda kalmıştır. Berlindeki talebelik çağından beri kendisini tanıdığım baronla, bu seyahatinden avdet ettiği esnada, İstanbul'da görüşmek fırsatına nail olmuş ve o zamanlar 80 yaşında olan baronun, uzun ve meşakkatli seyahatı esnasında geçirdiği mühimce bir hastalığa rağmen, eski enerji ve cevvaliyetinden hiç bir şey kaybetmemiş olduğunu görmüştüm. Bugün 85 yaşında olan v. Oppenheim çalışmaya devam etmekte ve pek az hâfire nasib olan bir şansın kendisine bahşettiği hafriyat semerelerinin nihaî publikasyonunu hazırlamakla meşgul olmaktadır.

1911-1913 seneleri kazılarında meydana çıkarılmış olan pek önemli eserlerin, bilhassa M. ö. 1000 senelerine doğru *Kapara* adında bir hükümdarın sarayını süslemiş olan

1) 1 : 800.000 mikyasındaki Türkiye haritasında, Malatya paftasında, "Til Halef" olarak gösterilmiştir.

heykel ve kabartmaların İstanbul'a getirilememiş olmalarına cidden esef etmek lâzımdır. Oppenheim 1927 senesinde, Suriye'deki manda hükûmetiyle anlaşarak bu eserlerden bazılarını Halep'te bırakmış, büyük bir kısmını ise Berlin'e götürerek Franklinstrasse'de tesis ettiği özel bir müzede teşhir eylemiştir ².

Tell Halaf kazıları ve buluntularına dair son zamanlara kadar pek az neşriyat yapılmıştı. 1929 senesine kadar elde edilen neticelere dair v. Oppenheim'in E. Herzfeld, F. Langenegger, K. Müller, H. Schmidt, Br. Meissner gibi tanınmış âlimlerle birlikte Almanca olarak neşrettiği «*Der Tell Halaf. Eine neue Kultur im ältesten Mesopotamien*» (Leipzig 1931) kitap hafriyatın daha ziyade bir ön raporu mahiyetinde idi. Sonraki senelerde bazı kısımları değiştirilmiş ve genişletilmiş bir şekilde İngilizce ve Fransızca olarak ta çıkan bu ön rapordan başka ³ von Oppenheim'in gerek Habur bölgelerindeki tetkik seyahatleri, gerek kazılarda bulunmuş olan bazı önemli eserlere dair monografi mahiyetinde yazıları da inışar etmişti ⁴. Tell Halaf kazısı esas publikasyonunun beş cild üzerine tertib edilmiş olduğunu biliyoruz. Birinci cild, aralarında keramiklerin büyük bir yer aldığı tarih öncesi buluntularını, ikinci cild

Tell Halaf yapılarının mimarî tarihini, üçüncü cild Tell Halaf ve Cebel-el-Beida da bulunan taş heykeltraşlık eserlerini, dördüncü cild tarih öncesi devirlerinden sonraki küçük eserleri, en nihayet beşinci cild Tell Halaf kültürünün yayılış sahasını tesbit etmek üzere bu tepenin çevresinde yapılan tetkik seyahatleri ve küçük sondajlarda elde edilen neticeleri ihtiva edecekti.

İşte bugün üzerinde durmak istediğimiz eser nihaî publikasyonun birinci cildir. Abidevî bir şekilde inışar mevkiine vaz edilmiş olan bu eserin ilk kısmı bizzat v. Oppenheim tarafından yazılmış olup şu bahisleri ihtiva etmektedir: I-Tell Halaf'ın keşfinin tarihçesi; II-ilk hafriyat ekspediyonu; III-1911-1913 kazılarının neticeleri; IV-cihan harbinden sonraki kazılar; V-eserlerin hıfz edildikleri yerler; VI-kazı neticelerine dair neşredilmiş eserler; VII-Tell Halaf kazılarının esas publikasyonu; VIII-Habur kaynak bölgesinin tarihçesi; IX-Yukarı Mezopotamya'da yapılmış olan tetkik seyahatleri, sondajlar ve kazılar. Eserin en önemli olan ikinci kısmı ise vakitsiz ölümü ile ilim sahasında büyük bir boşluk bırakmış olan Berlin Üniversitesi preistüvar profesörü Herbert Schmidt tarafından yazılmış olup Tell Halaf'ta yapılmış olan tarih öncesi buluntularını metodik surette tetkikten geçirmektedir. Bu buluntular arasında I-Keramikler ön safta gelmekte, bunlardan sonra II-toprak insan ve hayvan heykelcikleri, III-taş heykeltraşlık eserleri, IV-taş alât ve edevat, V-muhtelif maddelerden yapılmış süs eşyası, VI-muhtelif işlerde kullanılan gündelik eşya, VII-mühür endüstrisi ile ilgili

2) Bu müzein rehberi: *Führer durch das Tell Halaf-Museum*, Berlin, Franklinstrasse 6 (Berlin 1934).

3) Tell Halaf. A new culture in oldest Mesopotamia. Translated by G. Wheeler London-New York 1933. - Tell Halaf. Une civilisation retrouvée en Mésopotamie. Traduction de J. Mart y. Paris 1939.

4) Bu neşriyatın tam bir listesi sah. 11-12 de vardır.

eserler, VIII-düz, yahut istampa şeklinde en eski mühürler, IX-boy-nuz ve kemikten yapılmış türlü eserler, X-bakır eserler, ve en nihayet XI-taş vazolar birer birer gözden geçirilmekte, bu, daha ziyade tarifî mahiyette olan fasıllardan sonra, Tell Halaf kültürünün Mezopotamya'nın tarih öncesi kültürleri arasında yerini ve tarihini tesbit eden önemli bir fasıl gelmektedir.

Tell Halaf hüyükü etrafı surla çevrilmiş hemen hemen muntazam dik dörtgen şeklinde bir şehir ve bu şehrin bir tarafında Habur üzerinde bulunan bir şato tepesinden ibaret-tir⁵. Bu şato M. Ö. 1000 senesinden belki biraz önce, belki de biraz sonra, Asur'un hâkimiyeti altında, *Kapara* adını taşıyan mahallî bir hükümdar tarafından saraylar ve tapınaklarla süslenmiş, alt şehir dahi aynı devirde büyük çapta bir imar faaliyetine sahne olmuştur. Fakat Tell Halaf'ın *Kapara* zamanından çok daha eski devirlerde meskûn olduğunu 1911-1913 ve bilhassa 1929 senelerinde, şato tepesinin muayyen yerlerinde yapılan ve ana toprağa kadar inen sondajlar isbat etmişlerdir. Hâfir tarafından «ma-bed-saray» olarak gösterilen binanın kuzey-batısında (plân 2 de D-II) ve tepenin ortasında kuzey-güney istikametinde açılan tranşelerde (plân 2 de D-IV) birçok preistorik eserlere ve bilhassa boyalı ve nakışlı keramiklere raslamak mümkün olmuştur. Bu iki sondajın kesimleri hakkında plân 3 ve 4 teki resimler bir fikir vermekte, bunlar aynı zamanda önemli bir noktayı ortaya koymaktadırlar; dördüncü bine ait

nakışlı keramik tabakasıyla aşağı yukarı 1000 senesine ait olan *Kapara* devri binaları arasında, bu binalara inşa zemini temin etmek üzere vücade getirildiği anlaşılan bir enkaz tabakası bulunmakta, binaenaleyh tepenin 4 üncü bin ile 1 inci bin arasında gayrı meskûn kaldığı anlaşılmaktadır.

Preistorik Tell Halaf kültürünün en karakteristik eserleri hiç şüphesiz keramikleridir. Esasen bahis mevzuu ettiğimiz kitabın büyük bir kısmı bu keramiklerin tetkikine hasredilmiştir. H. Schmidt bu keramikleri iki esas gruba ayırmaktadır: A) monokrom keramikler; B) boyalı ve nakışlı keramikler; C) harfiyle gösterilen üçüncü grup ise inhitat devresine giren boyalı keramikleri ihtiva etmektedir.

Monokrom keramikler içinde fazla miktarda kum ve kalker taşı ihtiva eden iyi temizlenmemiş bir kilden elde yapılmışlardır. Kapların cidarları fazla kalın olduğundan şekilleri de kabadır. Vazoların üzeri ekser hallerde iyi perdahlanmış ve ince bir astarla örtülmüştür. Renkler gümüşî, siyah, sarımtırak kahve rengi yahut kırmızıdır. Pişirme tekniği daha henüz pek iptidaidir. Bu yüzden kapların içinde ve dışında birçok lekeler görülmektedir. Kap şekilleri, boyalı keramiklerinkine nazaran, çok daha kaba olup pek az tenevvü göstermekte ve üzerlerindeki süslerin fakirliği ile temayüz etmektedirler. Bu gruba giren kaplar büyük küpler, zahire küpleri ve tabaklardan ibarettirler. Bunlardan daha iptidai olarak yapılmış birtakım kaplar da vardır ki bunların günlük ev ihtiyacını karşıladığı anlaşıyor.

5) Krs. Tell Halaf I, plân 1.

Tell Halaf kültürünün en karakteristik eserleri olan boyalı ve nakışlı keramikler ise kilin temizliği ve pişirme tekniği bakımından pek mükemmel bir seviyede bulunmaktadırlar. Kil pek güzel temişlenmiş olup fırının sıcaklığına göre sarı, kırmızımtırak sarı ve nadiren kırmızı bir renk iktisab etmiştir. H. Schmidt çömlekçi çarkının daha henüz kullanılmadığını yazmakta ise de, vazo biçimlerinin intizamı yavaş dönen iptidai bir çarkın kullanılmış olmasını muhtemel kılmaktadır. Vazo şekilleri büyük bir tenevvü gösterir. Bununla beraber üç ana şekil tesbit etmek mümkündür : 1 - Kenarları huni şeklinde açılan muhtelif derinlikte kâseler ve tabaklar; 2 - boynu alçak, gövdesi gayet geniş ve yuvarlak küpler; 3 - yüksek boyunlu, testi şeklinde büyük vazolar ⁶. Bazı kapların üzerinde beyaz yahut açık sarı bir astar görülmektedir. Fakat ekser hallerde nakışlar doğrudan doğruya açık vazo zemini üzerine oturtulmuştur.

Bu vazolarda kullanılan boya, kap fırında pişirildikten sonra, parlak bir renk almaktadır. Tell Halaf keramiklerinden başka Ege bölgesi ve Yunanistanın preistorik ve istorik keramikleri, meselâ en karakteristik birkaç misal zikretmek için, Girit-Miken vazoları yahut siyah kırmızı figürlü Yunan vazoları üzerinde de görülen bu parlak boya şimdye kadar arkeolojik eserlerde «vernikli» yahut «sırlı» bir boya olarak gösterilmekteydi. Fakat son zamanlarda Yunan vazoları üzerinde

yapılan lâboratuvar araştırmaları bu vazolarda vernikli boyanın bahis mevzuu olamayacağını, çünkü verniğin özü olan yağın fırında yanıp gideceğini, sırlı boyanın haiz olduğu eriyip kabın üzerine yayılma hassasının da bu boyalar için varid olmayacağını göstermiştir ⁷. Tell Halaf keramikleri de dahil olmak üzere parlak bir boya ihtiva eden Önasya ve Ege bölgesi keramiklerinde bu boyanın potaslı suda eritildikten sonra içine koruyucu bir kolloid ilâve olunan, fazla miktarda demiri muhtevi bir kil mahlûlünden başka bir şey olmadığı, icaba göre sulu yahut koyu bir mayi halinde yapılan bu mahlûl ile vazoların üzerinde nakışlar yapıldığı, bunların muhtelif şekillerde fırında pişirilmesi sonunda, bir takım kimyevi teamüller yüzünden, parlak kırmızı yahut parlak siyah bir renk iktisab ettiği artık anlaşılmış bulunmaktadır. Meselâ vazolar, içinde kuvvetli bir hava cereyanı bulunan bir fırında pişirildikte oksijenin boya olarak kullanılan kil mahlûlü içindeki demirle birleşmesi sonunda nakışlar kırmızı bir renk almakta, fırının içindeki hava cereyanı kesildikte odun ateşinin neşrettiği hamızı karbonun tesiriyle kırmızı nakışlar siyaha inkılâp etmektedirler; aynı vazo üzerindeki hem kırmızı, hem de siyah nakışlar ise kil mahlûlünün vazonun üzerine kalın yahut ince tabakalar halinde sürülmesi ve bu tabakaların oksijen yahut hamızı karbondan muhtelif derecelerde müteesir olması sonunda elde edil-

6) Bu şekilleri toplu bir halde *Tell Halaf. Une civilisation retrouvée en Mésopotamie* sah. 333, res. 9 da bulmak mümkündür.

7) C. Weichert, *Zur Technik der griechischen Vasenmalerei*. Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts. Archäologischer Anzeiger 1942, Sah. 512 v. d.

mektedir. Yunanlılarda pek müte-kâmil bir şekil alan bu tekniğin Tell Halaf keramiklerinde de tatbik edilmiş olduğunu üzerlerinde parlak siyah yahut kırmızı veyahut hem kırmızı, hem de siyah nakışlar ihtiva eden vazolar açığa vurmaktadırlar⁸. Vakıa Tell Halaf nakışlarında fazla bir parlaklık elde edilememiştir, fakat boya olarak kullanılan kil mahlûlüne muhtelif oxydationlarla muhtelif renkler verme tekniğinin esas itibarile o zamanlar bilinmiş olması Yukarı Mezopotamya'nın bu preistorik kültürünün ihraz etmiş olduğu yüksek seviyeyi, zannımıza göre, göstermeğe kâfidir.

Tell Halaf vazoları üzerinde bulunan nakışların büyük bir kısmı hendesîdir. H. Schmidt nokta ve hattan ibaret olan ana dekorasyon elemanlarının ne suretle düz hat, kırılmış hat, araları kesik hatlar, yahut kıvrılmış ve yuvarlak hatlardan müteşekkil ana motifleri meydana getirdiğini, bu motiflerin ne suretle frizler yahut metoplar halinde tertiplendirildiğini bir çok misallerle göstermiştir⁹. Bu hendesî motifler arasında örgü tekniğinden alınmış motifler de vardır. Fakat asıl enteresan nokta, bu sırf hendesî motiflerin yanında üslûplaştırılmış bitki, hayvan ve insan tasvirlerinin de bulunmasıdır. Nisbeten az olan bitki ve bilhassa ağaç motifine karşılık¹⁰ hayvan motiflerine sık

sık raslanıyor¹¹. Bu motifler arasında atlar önemli bir yer almakta, fakat bunların uzun kulaklı olmaları bazı müdekkikleri (meselâ zooloji mütehassısı Hilzheim'er'i) bunların eşek olduğunu iddiaya sevkettmektedir. Attan başka geyik, karaca ve yaban keçisi tasvirleri de vardır. Bunlardan bazıları başları arkaya dönük ve oturur bir vaziyette gösterilmiştir. Fakat en çok tasvir olunan hayvan, öküz yahut boğadır. Bazan bütün hayvan, bazan ise cepheden olarak yalnız boynuzlu başı tasvir edilmekte, bu başlar yan yana dizilmek suretile frizler meydana getirilmekte ve bu frizler bazı hallerde esas mahiyetlerini kaybederek dekoratif bir şekil almaktadırlar. Öküz yahut boğanın bu kadar sık tasvir edilmesi sebepsiz olmasa gerekir ve Tell Halaf'ta boğa şeklinde bir ilâha ibadet edilmiş olduğunu muhtemel kılmaktadır.

Kuş tasvirleri de bu vazolar üzerinde sık sık görülen motifler arasındadır. Ayakta durur yahut uçar vaziyette gösterilen bu kuşların cinsini tesbit etmek güçtür. Hilzheim'er'e göre uzun ayaklı ve uzun boyunlu kuşların bir kısmı leylek, uçar vaziyette gösterilenler ise turna kuşlarıdır. Bunlardan başka yaban ördekleri, kuğu kuşları ve hatta deve kuşları da vardır. Bazı münferid yılan resimlerine de raslanmaktadır.

Bu vazoların üzerinde insan tasvirleri de mevcuttur. En önemlileri lezha LX da toplanmış olan bu resimlerde oturan, ayakta duran, yahut ince uzun külâhlar giymiş

8) C. Weichert, adı geçen makale, sah. 526 v. d.

9) *Tell Halaf I.* sah. 34 v. d.- *Tell Halaf. Une civilisation retrouvée en Mésopotamie*'de (sah. 331. res. 8) bu geometri motiflerinin başlıcalarını toplu olarak bulmak kâbidir.

10) *Tell Halaf I.* sah. 43-44, levha 61.

11) *Tell Halaf I.* sah. 39 v. d., levha 56 v. d.

olarak biri birinin arkasından koşan veyahut ellerini yukarı doğru kaldırmış olarak herhalde dans eden insanlar üslûplaştırılmış ve birçok hallerde hendesileştirilmiş bir şekilde gösterilmişlerdir.

Şimdiye kadar gözdan geçirdiğimiz bu vazolar resimleri tek renkli bir boya ile (kırmızı yahut siyah) yapılmışlardır. Bu vazoların daha mütakâmil bir safhasında (C gurupu) ise vazoların dış satırlarının beyaz bir astarla örtüldüğü ve bu astarın üzerinde kırmızı-siyah nakışlar meydana getirildiği görülüyor (sah. 71 v. d.). Bu nakışların da büyük bir kısmı hendesidir.

Fakat zaman ile bu nakışlı vazolarda bir inhitat baş göstermekte, insan yahut hayvan tasvirleri tamamen ortadan kalkmakta, geometri motifleri ise itinasız bir şekil almakta, hatta bazı hallerde vazoların üzerlerinin sadece kırmızı, sarı yahut kahve rengi bir boya ile örtüldüğü görülmektedir (sah. 85 v. d.). Şekiller dahi, levha 30-32 de görüldüğü gibi, kabalaşmakta ve birçok hususlarda itilâ devri vazolarıninkilerden ayrılmaktadırlar. Bu muahhar vazolardan bazılarının çömlekçi çarkında yapılmış olduğu da anlaşılmaktadır.

A grupu'nun monokrom keramikleri ile B-C gurupunun boyalı keramikleri arasındaki iligiler yalnız birkaç yerinde dar tranşeler halinde ana toprağa kadar inilmiş olduğundan, daha henüz lâyıkile aydınlatılamamıştır¹². Monokrom vazoların boyalı vazolardan daha eski olduklarına dair elimizde katî bir delil

12) *Tel Halaf I*, sah. 67 v. d., krş. sah. 121.

yoktur. Fakat bunların bazı yerlerde boyalı keramiklerin altında bulunmuş olmalarından H. Schmidt bu keramikleri Tell Halaf'ın ilk sakinlerine atfetmektedir. Sonraları daha mütakâmil vazolar yapmasını bilen insanlar buraya geldikte, bazı hususlarda bu ilk sakinlerin tesiri altında kalmakla beraber, monokrom keramikler üzerinde tesir icra etmişler, bunların teknik ve dekorasyon sahasında bazı yenilikler kaydetmelerinde âmil olmuşlardır. Fakat bu mütakâbil tesirlere rağmen A ve B grupları vazoları arasında teknik, şekil ve dekorasyonda tezahür eden esaslı bazı farklar bulunması ve bu farkların hiçbir zaman tamamen kaldırılamamış olması bu iki grubun menşelerinin başka başka olduğunu gösterecek mahiyettedir. Bununla beraber bu iki keramik grubu hâmillerinin birleşmesiyle Tell Halaf preistorik kültürünün meydana geldiği söylenebilir.

Bu preistorik kültür hakkında tam bir fikir edinebilmek için keramiklerden başka diğer kültür eserlerini gözden geçirmek lâzımdır. Bilhassa 1929 senesinde yapılan sondajlarda boyalı keramiklerle birlikte çakmak taşı ve obsidiyan taşından yapılmış birçok alât ve edevatın bulunmuş olması dikkate değer. Bu eserleri de pek esaslı bir surette tetkik etmiş olan H. Schmidt (sah. 105 v. d.) Tell Halaf obsidiyan ve çakmak taşı endüstrisinin neolitik kültür çerçevesi içine girdiğini ve bilhassa bıçak, çakı ve bizlerle temayüz ettiğini göstermiştir. (krş. sah. 221-22) Bunların yanında kaya taşından yapılmış ve üzerleri cilâlanmış muhtelif şekilde

taş baltalar da vardır. Bakır ise daha henüz pek enderdir (sah. 119-120, levha 114). Madenî eserler arasında yassı bir balta, bir kargı ucu, bir hançer parçası ve bir ok ucu gösterilebilir. Bu kültür tabakasında bulunan taş vazolar ise lüks eşya olarak telâkki olunabilir. Bunlar su kirecinden yapılmış bir kaç parçaya inhisar etmektedirler (sah. 120). Şu halde Tell Halaf kültürünü neolitik, yahut henüz pek az sayıda bulunmuş olan bakır âletleri nazarı itibare almak suretile kalkolitik bir kültür olarak kabul edebiliriz.

Tetiklerinin sonunda H. S c h m i d t bir çok hafriyat püblikasyonlarında unutilan bir hususu, yani Tell Halaf kültürü eserlerinin ve bilhassa boyalı keramiklerinin Ön Asya'nın diğer boyalı keramik kültürleri arasında işgal ettiği mevkii, aynı zamanda bu eserlerin tarihini tesbite çalışmaktadır (sah. 121 v. d.). Maalesef değerli âlim 1932 de ölmüş olduğundan o tarihten sonra Yukarı Mezopotamya'da yapılan pek önemli kazıları nazarı itibare alamamıştır. H. S c h m i d t Tell Halaf keramiklerini Elâm'ın merkezi Sus'un en alt tabakalarında bulunmuş olan keramiklerle (Sus I keramikleri) uzun uzadıya mukayese etmekte, bu iki grup arasındaki benzerlik ve farkları tebarüz ettirmekte, bu gruplar arasında bulduğu bazı genetik rabitalardan Sus I ile Tell Halaf kültürlerinin aşağı yukarı aynı devreye ait olduğunu istidlâl etmektedir. Bundan sonra H. S c h m i d t Aşağı Mezopotamya'nın üç büyük kültürü olan El Übeyid, Uruk ve Cemdet Nasır kültürlerini gözden geçirmekte, El Übeyid nakışlı vazolarının ancak Sus I vazoları vası-

tasile Tell Halaf vazolarıyla mukayese olunabileceğini yazmakta, gerek El Übeyid, gerek Uruk kültürlerinin köklerinin yabancı olduğunu ve Mezopotamya'ya Proto-Sumerler tarafından getirilmiş olduğunu söylemekte, bununla beraber El Übeyid vazo nakışlarının Sus I geleneğini devam ettirdiklerini beyan ederek çağdaş olan Sus II ile Cemdet Nasır vazolarını boyalı keramik gruplarının son merhalesi olarak telâkki eylemektedir. Bu bahsin sonunda ise H. S c h m i d t Tell Halaf'ta bulunmuş olan mat boyalı Samarra keramikleri üzerinde durmakta ve bunların Tell Halaf keramikleriyle çağdaş olmaları lâzımgeldiği kanaatini izhar etmektedir.

Bugün ise, 1932 den beri yukarı Mezopotamya'nın çeşitli yerlerinde yapılan kazılar sayesinde, Tell Halaf kültürüne dair daha esaslı bir fikir edinebilecek, bu kültürün yayılış sahasını ve devrini aşağı yukarı tesbit edebilecek bir durumda bulunuyoruz. Bu kültürün esas merkezinin Habur bölgesinde olduğu anlaşılıyor. Bu kültüre Tell Halaf'tan başka Tell Şagar Pazar, Tell Bırak, Tell Abu Heye de Re'sülayn'da raslanmış, bu kültürün bu merkezden gerek doğuya, gerek batıya yayılmış olduğu anlaşılmıştır. Doğuda Cebel Sincar, Ninuva, Arpaçiy ve Tepe Gavra, batıda ise Göktepe, Sakçagözü, Tell-el-Cudeyde ve Ras-Şamra bu kültürün hâmilleri olarak karşımıza çıkmakta, Fırat üzerindeki Karkemiş'te yahut Mersin yöresindeki Yümüktepe'de ise Tell Halaf keramikleri ithalat eşyası olarak bulunmaktadırlar. Aynı hali Orta Dicle'de Samarra'da veyahut daha güneyde Şat-es-Se-

bil'de görüyoruz ¹³. Kuzeyde ise Tell Halaf keramiklerine Van yöresinde Tilkipede raslanmıştır ^{13 a}. Şu halde Tell Halaf kültürünün Akdeniz kıyılarından, Yukarı Suriye ve Yukarı Mezopotamya'yı içine almak suretile, geniş bir yarım ay şeklinde İran dağlarına kadar uzandığı, yani esas itibarile dağlık bölgeler ile Mezopotamya çukur ovası arasındaki ülkelere ait olduğu söylenebilir.

Bu kazılar yalnız Tell Halaf kültürünün yayılış sahasını göstermekle kalmamış, aynı zamanda bu kültür hakkında daha sarih bir fikir edinmemizi de mümkün kılmıştır. Tell Halaf'ta, plân 2 deki kesimde gösterilen iri taşlardan yapılmış bir sur bakiyesinden başka mimarî hiçbir eser bulunmamıştır. Buna karşılık Tell Arpaçiy'e de kaldırımli sokakları ihtiva eden bir iskân bölgesine ve bu bölgenin içinde birtakım yuvarlak binalara raslanmıştır. Üzerlerinin arı kovanı şeklinde kerpiç kubbelerle örtülü olduğu anlaşılan bu binalara sonraları kare yahut dik dörtgen şeklinde delhizler ilâve olunmuştur. Aynı yerde polikrom Tell Halaf keramiklerinin en güzel nümunelerini de bulmak mümkün olmuştur ¹⁴. Yuvarlak binalara Arpaçiy'e'den başka Tepe Gavra'nın XVII inci tabakasında ¹⁵, yahut

13) Mezkûr yerlerdeki kazılara dair bibliyografya için krş. W. Otto, *Handbuch der Archæologie*, sah 648 v. d. (Andrae).

13a) Reilly, Türk Tarih, Arkeologya ve Etnoğrafya Dergisi 4, 1940, sah. 145 v. d.

14) M. E. L. Mallowan - J. C. Rose., *Prehistoric Assyria. The excavations at Tell Arpachiyah 1933*. (Oxford 1935), sah 43 v. d. Kit bın başındaki renkli levhayı da karşılaştırınız.

15) E. Speiser, *Asia*, Sept. 1938, sah. 536 v. d.

Karkemiş yöresinde Yunus mevkiinde raslanmıştır ¹⁶. Fakat bununla Tell Halaf kültürüne ait karakteristik ev şeklinin yuvarlak olduğu sanılmamalıdır. Çünkü Tepe Gavra kazıları daha alt tabakalarda dik dörtgen şeklinde iç avluların etrafını çeviren birtakım oda ve koridorlardan müteşekkil bir bina tipinin de mevcudiyetini göstermiştir, ki bu plânı havi binalar büyük bir ihtimale göre mabeddirler. Aynı yerde bulunan bir kadın heykeliği belki böyle bir mabedde ibadet gören bir ilâhaye aittir.

Bütün bu kazılarda madene hemen hemen hiç raslanmamıştır. Bununla beraber Tell Halaf kültürünün keramikleri, taş endüstrisi, boğa yahut insan şeklindeki ilâhları, istampa mühürleri ve müttekâmil mimarisıyla yüksek bir kültür olduğunda şüphe yoktur. Bu kültür yukarıda hududlarını çizdiğimiz sahada otokton mudur yoksa buraya başka bir yerden mi gelmiştir? Tell Halaf keramiklerini tetkik ettiğimizde boyalı keramiklerin gerek teknik, gerek dekorasyon bakımından pek müttekâmil bir surette ortaya çıktığı ve bir müddet sonra inhitata yüz tuttuğu göz önünde bulundurulacak olursa, bu kültürün bu havaliye başka bir yerden gelmiş olduğu kabul olunabilir. Aynı kültüre Van yöresinde raslanmış olması, Tell Halaf kültürünün doğu Anadolu'dan gümene inmiş olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde 1944 senesinde verdiği konferanslarda bu enteresan meseleleri ele almış olan

16) C. L. Woolley, *Iraq* 1, 1934, sah. 146 v. d.

tanmış Alman preitsuvar âlimlerinden K. Bittel Tell Halaf keramiklerinden başka 3 üncü binde «Kapadokya keramikleri» nde ve birinci binde Frig keramiğinde hemen hemen aynı geometri motiflerin raslanmasını doğu Anadolu'da, tesbit edilmesi icabeden bir yerde, binlerce sene yaşamış bir geleneğe atfetmektedir¹⁷. Bu geleneğin öz bölgesini bulabilmek için Van havasından başka Urfa, Mardin, Diyarbakır ve Samsat'tan Maraş'a kadar uzanan bölgelerin araştırılması lâzımdır. Türk Tarih Kurumu'nun bu bölgeleri kazı programına ithal etmesi şayanı temennidir.

Kitabının son faslında H. Schmidt'in Tell Halaf kültürü ile Sus I, El Übeyid ve Samarra kültürleri arasında tesbite çalıştığı münasebetleri yukarıda saydığımız tabaka kazıları sonunda daha vazih bir surette kavrayabilecek bir durumda bulunuyoruz. En eski devirlerden ilk sülâleler zamanına kadar gelen bütün kültür tabakalarını ihtiva eden Tepe Gavra'da¹⁸ siyah yahut turuncu renkte monokrom bir keramik ihtiva eden ve neolitik olduğunda şüphe olmayan en alt tabakanın üstünde (tabaka XXVI), XXV-XVI. tabakalarda, Tell Halaf keramiklerinin mevcudiyeti tesbit edilmiş, XIX. tabakadan XVI. tabakaya kadar Samarra'nın mat boyalı keramikleri bulunmuş, XVII. tabakada ise ilk Sus I vazolarına raslanmıştır. Aynı hüyükte, Tell Halaf kültür tabakalarının üzerinde, El Übeyid

kültürüne ait dört tabaka (XV-XII) bulunmuş, aynı zamanda XVI. tabaka ile XV. tabaka, yani Tell Halaf tabakası ile El Übeyid tabakaları arasında vazih bir hudud bulunmadığı, Tell Halaf ve Samarra keramiklerinin bir müddet El Übeyid keramikleriyle yanyana gittikleri görülmüştür. Tell Şagar Pazar'da en alttaki 15 inci tabakadan itibaren yanyana devam eden Samarra ve Tell Halaf keramiklerinden Samarra keramiğinin 14.12. tabakalarda, Tell Halaf keramiğinin ise 11.6. tabakalarda birden bire çoklaştığı görülmekte, bunların yanında en fazla 15. tabakada bulunan monokrom keramiğin üst tabakalara doğru tedrici surette azaldığı göze çarpmaktadır. Tell Halaf kültürü devrinden sonra bu hüyük uzun müddet gayrı meskûn kalmış, 4. 5. tabakaların ise ilk sülâleler zamanına ait olduğu anlaşılmıştır¹⁹. Tell Brak'ta kalkolitik olarak gösterilen en alttaki 6. tabakada Tell Halaf ve Samarra keramiklerinin bir müddet yanyana devam ettikleri, fakat bunların aynı tabaka içinde, bir müddet sonra, El Übeyid keramikleri tarafından istihlâf edildikleri tesbit olunmaktadır²⁰. Ninuva'da ise en alttaki 1 ve 2 a tabakalarda boyalı ve monokrom keramikler bulunduğu, 2 b tabakasına monokrom keramiklerle birlikte Samarra ve Tell Halaf, daha üstteki 2 c tabakasına ise yalnız Tell Halaf keramiklerinin hâkim olduğu görülmekte-

17) Krş. K. Bittel, *Kleinasiasche Studien* (Istanbul Mitteilungen, Heft 5), Istanbul 1942, sah, 113.

18) Not 15 te gösterilen muhtasar rapora bakınız.

19) Iraq 3, 1936, sah. 1 v. d. Bilhassa res. 2 deki kesimi karşılaştırmız.

20) Illustrated London News, 15 Oct. 1938.-Bilhassa sah. 698-99 daki kesime bakınız.

dir ²¹. Bütün bu tafsilâttan çıkaracağımız netice, Yukarı Mezopotamya'nın preistorik iskân yerlerinde muayyen bir tabaka teselsülü mevcut olmadığı, Samarra keramikleriyle Tell Halaf keramiklerinin ekser hallerde yanyana gittikleri ve monokrom bir keramik nev'iyle temayüz eden bir kültür tabakasının üzerinde yer aldıklarıdır. Samarra keramiklerine yukarıda zikrettiğimiz Tepe Gavra, Tell Şağar Pazar, Tell Bırak ve Ninuva'dan başka Arpaçiyeye ve Tell Halaf'ta da raslanmıştır ²². Mat hoyalı keramikleriyle temayüz eden Samarra kültürü doğu, yani İran yüksek yaylası ile bir takım rabıtalara göstermekte, binaenaleyh Yukarı Mezopotamya'ya doğudan gelmiş gibi görünmektedir. Şu halde Yukarı Mezopotamya kuzeyden ve doğudan gelen kültürlerin birbirile karşılaştığı ve kaynaştığı bir ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla beraber bütün bu ülkeye hâkim olan başlıca kültür hiç şüphesiz Tell Halaf kültürüdür.

Tell Halaf ile El Übeyid kültürleri arasındaki münasebetlere dair en vazıh olarak Tepe Gavra kazısı bir fikir vermekte, El Übeyid tabakasının Tell Halaf tabakası üzerinde bulunduğunu göstermekte, yani bu tabakanın daha muahhar bir zamana ait olduğu hissini uyardırmaktadır. Fakat gerek Ur'da,

hâfir Woolley tarafından «flood level» yani «tufan tabakası» olarak gösterilen ham bir tabaka tarafından ikiye ayrılmış olan en alt tabakada ²³, gerek Uruk'ta XVIII. - XIV. tabakalar ile XII. - X. tabakalarda Übeyid I ve Übeyid II olarak gösterilen iki keramik nev'i buluyoruz ²⁴). Yukarı Mezopotamya'da ise, Tell Halaf tabakasının üzerinde bulunan keramikler El Übeyid keramiklerinin muahhar ve yabancı elemanlarla karışmış bir safhasını teşkil eden Übeyid II keramikleridir. Şu halde aşağı yukarı dördüncü binin ilk yarısında kuzeyde Tell Halaf, güneyde ise El Übeyid I kültürlerini buluyoruz. Fakat üstünlük kuzeydedir. Dördüncü bininin ikinci yarısında ise durum değişmekte, güney üstünlüğü ele almakta, El Übeyid II kültürü kuzeye yayılarak Tell Halaf kültürü sahasını kaplamakta ve tesirlerini Akdeniz kıyılarına kadar teşmil eylemektedir.

Bütün bu enteresan meselelerin halinde Tell Halaf kültürünün oynadığı rol, görüldüğü gibi, çok büyüktür. Fikrimize göre güney Anadolu ve kuzey Suriye ve Mezopotamya'nın tarih öncesi kültürleri meselesinde Tell Halaf daima ön safta gelecek ve bu kültürü bize tanıtan H. Schmidt'in eseri ana eserlerden biri olarak kalacaktır. Bu eser yalnız Anadolu ile pek yakından ilgili bir kültürü tanıttığından dolayı değil, aynı zamanda preistorik bir tabaka kazısına dair nümune olabilecek bir nihai publikasyon teşkil ettiğinden dolayı da

21) University of Liverpool Annals of Archaeology and Anthropology 20, 1933, sah. 127 v. d. Bil-hassa levha 73.

22) Samarra keramiklerine dair: E. Herzfeld, *Die vorgeschichtlichen Töpferien von Samarra* (Berlin 1930). - Tell Halaf'ta bulunmuş olan samarra keramiklerine dair: Tell Halaf I, sah. 128, metin res. 52-54, levha, 90, no. 12, 13.

23) C. L. Woolley. *Antiquaries Journal* 10, 1930, sah. 327 v. d.

24) A. Nöldke, *Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften* (Berlin), 1932, Abhandlung Nr. 6.

bizler için hususî bir ehemmiyet taşımaktadır. Ön Asya'nın preistorik meseleleriyle uğraşan bilginlerimize nefis bir surette basılmış ve renkli ve renksiz yüzlerce levha ile süslenmiş olan bu abidevî eseri hararetle tavsiye ederiz.

Trudi Otdela İstorii Kulturi İ İskusstva Vostoka (*Şark kültür ve sanat tarihi bölümünün mesaieleri*) Devlet Ermitaj Müzesi yayınlarından II. cilt, Leningrad 1940 (rusça)

Dünyanın en zengin müzelerinden biri sayılan Leningrad Ermitaj Müzesi son yıllarda Orta Asya kültür tarihine ait çok önemli mesailer yayınlamıştır. Sovyetler Cumhuriyeti ilim kurumlarıyla Türkiye ilim kurumları arasında kültür münasebetlerinin bir türlü yola konulamamasından Sovyet bilginlerinin bir çok önemli mesaieleri Türk bilginlerine meçhul kalmaktadır. Burada münderecatını kısaca bildirmek istediğimiz «Şark bölümü mesaieleri II» de Türk tarih ve arkeolojisini doğrudan doğruya ilgilendiren çok önemli meseleleri ihtiva eden eserlerden biridir. 337 sahife tutan bu eserde meşhur ve salâhiyet sahibi Sovyet bilginleri tarafından yazılan 14 etüd vardır. Orta Asya Türk Tarihi ve arkeolojisi sahasındaki çok kıymetli mesealleriyle tanılan A. Yakubovskî'nin «*Ermitaj müzesindeki Orta Asya sanat eserleri koleksiyonu ve bunların XVI. asra kadar Orta Asya'nın kültür ve sanat tarihini tetkik için önemi*» (s. 7-24), «*Zerafşan arkeoloji heyet-i seferiyesinin*

çalışmalarına dair rapor» (s. 51 - 70) ve «*Arkeoloji bakımından Semerkand'ı öğrenme tarihi*» (s. 285 - 337) başlıklı makaleleri Türkistan kültür tarihine ait çok önemli yeni malûmatı ihtiva etmektedir.

A. Yakubovskî'nin verdiği malûmata göre, son yıllarda Türkistanın muhtelif mintakalarında bir çok kazılar ve arkeolojik keşifler yapılmıştır. Ezcümle Suğnak harabesinde (1927), Ürgenç'de (1928-1929), eski Merv harabesinde (1929), Soğd-Muğkale de (1933) ¹, Zerafşan havzasında (1934), Termez'de (1936), Yedi Su (Semireçye) mintakusundaki Taraz harabesinde (1937-1939), Varahşi de (1937-1938), Horezm'de (1938), Samarkend-Talibarzu'da (1939) yapılan hafriyat Türkistan tarihi için yepyeni bir devir açmaktadır. İslâm devrinin en meşhur şehirlerinden olan Peykend harabesinde Prof. A. Yakubovskî'nin idaresi altında mühim keşifler yapılmıştır.

Prof. A. Yakubovskî'nin birinci makalesinde verilen malûmatı şöyle hülâsa edebiliriz :

Bütün Orta Asya'da yapılan kazılarda elde edilen kıymetli eserler Ermitaj Müzesinde toplanmaktadır. Ermitaj'ın Orta Asya koleksiyonunda aşağı yukarı 26 asırlık asarı atıka mevcuttur. Bunlar arasında islâmdan önceki kültür ve san'at eserleri bilhassa önemlidir. Merv vahasında, Termez civarında, Semerkant-Afrasyap harabesinde, eski Soğdun muhtelif yerlerinde, Harzemde, başka birçok yerlerde yapılan kazılarda elde edilen Grek-baktra sikkeleri, frizler, heykeller, lâhitler, çömlerler gibi eserler arasında dünyanın

¹ Muğkale hafriyatında elde edilen bazı önemli materyeller hakkında *Belleten, in 27. sayısında malûmat verilmiştir. (s. 615-619).

hiçbir müzesinde eşi bulunmıyanları da vardır. Pişmiş topraktan yapılmış (terrakota) insan başları ve kabartma resimler çıkarılmıştır. Soğd çok eski devirlerdenberi muhtelif kavimlerin iltisak sahası olduğundan bu heykelciklerde ve resimlerde Saka, Kuşan, Soğd, Eftalit, Türk ve diğer kavimlerin simalarını görmek mümkündür.

Orta Asya'nın islâmdan önceki kültür tarihi için Greko-Baktrien meselesi çetin problemlerden biridir. Baktira hükümdarı Dmitri'nin Hind seferinden önce (M. Ö. 175) Helen kültürünün Orta Asya'da iki yuvası vardı: 1) Balh-Termez, 2) Semerkant. Helen eserlerinin en çok bulunduğu yerler de bu iki mintakadır. Semerkant yanındaki Tali-Barzu hafriyatının III. tabakası tamamiyle Helen kültürü tabakasıdır. Termez çevresindeki Ayırtam'dan çıkarılan eserlerde helenistik üslup daha açıktır. Bununla beraber Orta Asya'da bulunan bu helenistik eserlerde yerli kültürün tesiri görülür. Kuşan kültürü meselesi Greko-Baktrien meselesinden de mudildir; buna rağmen K. Trever birçok Kuşan eserlerini başka kültür materyellerinden ayırt etmeğe muvaffak olmuştur.

İslâm fütuhâtı eski Orta Asya kültür ve san'atının inkişafını tamamiyle durdurmuştur: Samaniler devrinde eski geleneklerden faydalanarak inkişaf ettirilen kültür ve san'at büsbütün başka bir çehre arz etmektedir.

Yakubovskî'nin ikinci makalesinde (S. 51 - 70) meşhur Peykent harabesinde henüz yapılmışa başlıyan hafriyatın neticelerine dair kısaca malûmat verilmektedir. Burada bulunan Kuşan, Sasanî, Soğd, Samanî, Karahanî ve başka sikkelerden anlaşıldığına göre

Peykent'in Kuşanlar devrinde de mühim ticaret şehri olduğu ve bu şehrin en parlak zamanını X. asırda yaşadığı görülmektedir.

Yakubovskî üçüncü makalesinde (S. 285-337) Semerkant'ın arkeoloji bakımından tetkikinin tarihini yazmıştır. Bu makalede Semerkant'taki Ulug Bey medresesinin bir tarafa meyletmiş olan ve yıkılmasından korkulan minaresinin pek büyük masraflarla doğrultulduğu haber verilmektedir. Büyük bir san'at abidesi olan bu minare ilim adamlarının himmeti ve ısrarı, Özbekistan hükümetinin fedakârlığı ile yıkılmaktan kurtarılmıştır. Bundan başka Timur ve Özbek'ler devrine ait birçok abidelerin tamiri için çalışılmakta olduğu haber verilmektedir.

Semerkant şehrinde altı kilometre mesafede bulunan Tali-Barzu harabesinde yapılan hafriyatın neticelerine dair yazdığı makalesinde (S. 87-104) G. V. Grigoriev burada altı kültür tabakası göstermektedir:

I — M. Ö. Birinci binin ilk yarısı (ilk Ahemenid devri)

II — M. Ö. V—IV asırlar (Ahemenid devri)

III — M. Ö. III—II asırlar (Helen devri)

IV — M. Ö. I—M.S. II as. (Kuşanlar devri)

V — M. S. V—VII as. (Son Samaniler devri)

VI — VII. asrın sonu VIII. asrın başı (İslâm devri)

Birinci tabaka kültürü bir taraftan Anau, Tepehisar, Damgan kültürleriyle diğer taraftan Taşkent civarındaki hafriyatlarda bulunan Saka kültürüyle analojiktir. Anau III. tabaka kültürü, Schmidt'e göre, M. Ö. III. asra ait sayıldığına göre Tali-Barzu birinci tabakasındaki kültür bunun ka-

lıntılarını yaşatmış olacaktır.

Çok kıymetli kültür ve san'at eserleri bulunan bu hafriyatta yazı ihtiva eden materyaller ancak Kuşan kültürü tabakasından çıkarılan bazı sikkelerde ve millâttan önce birinci asra ait olduğu muhakkak sayılan bir küp (pifos) da görülmüştür. Kuşan sikkelerindeki yazı Soğd-Aramî harfleriyle yazılmıştır. Küpteki yazı da Soğd-ça bir kelimedir. Bu yazıyı Prof. F r e i m a n n «v'm'(t)» diye okumuş ve «her zaman» manasına geldiğini tayin etmiştir.

Tali-Barzu şehrinin Kuşanlardan sonra iki asır kadar (III-IV. asırlar) harabe halinde kaldığı, Sasanîler devrinde tekrar canlandığı görülmektedir. En son bırakıldığı devir ise islâm fütuhatının ilk zamanlarına tesadüf ettiği tahmin edilmektedir.

Sasanî devrine ait olduğu tayin edilen bazı eserler üzerindeki resimlerde Türk simaları müşahede edildiği kaydedilmektedir.

G. G r i g o r i e v'in tahminine göre Tali-Barzu harabesi eski Maymurg mın-takasındaki Rivdad merkezlerinden biri olmuştur. X. asra kadar Rivdad'da Soğd işhidlerinin sarayları muhafaza edilmişti. Tali-Barzu da onlardan biri olsa gerektir.

Bu dergide A. N. B e r n s t a m'ın «Türk sikkeleri» (s. 105-115) ve «Taraz hamamı ve onun tarihini tayin» (s. 177-184) başlıklı iki mühim etüdü vardır.

Birinci makalede 1938 de B e r n s t a m'ın kendi idaresi altında yapılan Taraz hafriyatında bulduğu Türgeş sikkeleri tetkik edilmiştir. Bu sikkeler VIII. asra ait kültür tabakasından çıkarılmıştır. Türgeş sikkelerinden birini Turfan ilmî seferi esnasında von L e C o q da bulmuş ve üzerindeki uygurca yazıyı

«Türgeş kağan bay bay» diye okumuştur. Taraz'da bulunan sikkelerin bir kısmında da aynı ibare açık olarak okunmuştur. Bir kısmındaki yazıyı B e r n s t a m «Kuz boş ordun» olacak diye tahmin etmektedir. Bu sikkelerde uygurca yazı yanında «r» işareti olan Orhun harfi de görülmektedir.

B e r n s t a m'ın ikinci makalesinde Taraz hafriyatında bulunan hamam tavsif edilmiştir. Makalede bu hamamın Karahaniler devrine (X-XI. asırlara) ait olduğu ispat edilmektedir. Hamamın bulunduğu tabakada Karahanilere ait birçok sikkeler ve hamamın duvarlarından kopmuş nefis çiniler bulunmuştur.

N. N. P o p p e Kazakistanın Uluğtağ civarındaki Karsakbay denilen yerde bulunan Timur kitabesi hakkında malûmat vermektedir. (s. 185-188). Timur'un bu kitabesi hakkında Nizamettin Şami'nin «Zafer-Name» sinde de kayıt vardır. Timur 1291 de Toktamış üzerine yaptığı seferde Uluğtağ üzerine çıktığı zaman burada bir «oba» (höyük) yapmış ve kayaya Uygur harfleriyle bir kitabe yazdırmıştır¹.

Kitabenin metni şudur :

1 بسم الله الرحمن الرحيم

2 (Arap harfleriyle yazılmış satır.

Okunmuyor)

3 (Arap harfleriyle ; okunmuyor)

Uygur harfleriyle :

1 — qara yeti yüz toqmaq oran-

da qoi

2 — yıl yaz-ning ara ai turan-ning

sultan-ı

3 — temur beg iki yüz ming çerig

1 XVIII. asırda Sibirya'da bulunan İsvetç subayı S t r a l l e n b e r g'in bahsettiği "Kırgız bozkırlarındaki bir dağda üzerinde kitabe bulunan bir eham", bu höyük ve Timur kitabesi olsa gerektir (Bk. W. R a d l o f f, *Sibirskiya drevnost* 1891, t. I. fas. 1, s. 40), N. P o p p e bu kayda dikkat etmemiştir.

bil-e ism-i üçün toqtamış qan (?)-nıng(?)

4 — qanıya yorıdı bu yer-ge yetip bel-gü bolsun tep

5 — bu oba-nı qopardı

6 — tngri nısfat bergei inşall-a

7 — tngri il kişi-ge raxmat qılğai biz-ni duu-a bil-e

8 — yad qılğai

Bu metni Prof. N. N. P o p p e şöyle tercüme ediyor :

«Yedi yüz Kara Tokmak (= Kıpçak) ülkesine koyun yılı baharın orta ayında Turan'ın sultanı Timur beg ikiyüz bin askeriyle, adı için, Toktamış hanın kanına yürüdü. Bu yere gelip alamet olsun diye bu höyüğü yaptı. Tanrı adaletini vere inşallah. Tanrı halka, ile rahmet eyleye, bizi dua ile yadedeler».

Oryantalist M. M. D i a k o n o v «*Ismail Samani adı yazılan bir bronz dirhem* (ağırlık ölçüsü)» başlıklı etüdünde (s. 165-176) eski islâm dünyasında kullanılan ağırlık ölçülerini tetkik etmektedir. Bu güne kadar bu konu üzerinde yapılan mesailer hakkında malûmat verdikten sonra Samaniler devrinde kullanılan dirhemleri (ağırlık ölçülerini) incelemektedir.

Tetkik konusu olan iki tane Samani bronz dirhem 1893 yılındanberi kadeh zannedilerek Ermitaj müzesinde muhafaza edilmiştir. Bunların ağırlık ölçüleri olduğunu M. D i a k o n o v 1934 de keşfetmiş ve birinin üzerindeki üç satırlık yazıyı şöyle okumuştur.

عیار الامیر اسمعیل بن احمد معیار...
غیر معقوب وای محمد بن علی وای

Bu bronz dirhemlerden büyüğü 690 gr., küçüğü (kısmen zedelenmiş ve delinmiş olduğundan ağırlığından kaybetmiş) 67,4 gr. ağırlığındadır. D i a k o n o v her iki dirhemın ağırlıklarından kaybettiklerini hesap ederek büyük dirhemın eski islâm dirhemıyla 240 dirhem,

küçüğünün de 24 dirhem ağırlığında olduğunu kabul ediyor. Onun tahminine göre büyük dirhem X-XI. asırlarda «men» denilen ağırlık ölçüsü olsa gerektir.

Münderecatına kısaca temas ettigimiz bu etüdlerden başka A. B o r i s o v'un «*Biyanayman hafriyatında bulunan ossuari'lerdeki resimlerin izahına dair*» (s. 25-50); K. T r e v e r'in «*Gopatşahçoban hükümdar*» (s. 71-88) adlı makalesi, A. M. B e l e n i t s k i'nin *XIV-XV. asırlarda şehir bayramlarına Orta Asya esnafının iştirakleri tarihinden*» (s. 189-202)adlı etüdü ve A. N. B o l d i r o v'un «*Zeyn-ed-din Vasifi hatıralarının XIV-XV. asır Orta Asya ve Horasan tarihi için ehemmiyeti*» (s. 203-274) adlı makalesi ve G. V. P t i t s i n'nın «*XII. asır Buhara şairlerinden Saydo'nun şiirlerinin tarihî ehemmiyeti*» hakkındaki etüdü (s. 275-284) vardır. Orta Asya kültür ve sanat tarihiyle meşgul olanlar için bu dergideki bütün makale ve etüdleri görmek her halde faydalı olacaktır.

Abdülkadir İNAN

Materialipo İstorii Türkmeni Türkmenii (Türkmenler ve Türkmenistan tarihine ait materyeller), I-II, 1938-1939 (rusça).

Sovyetler Cumhuriyeti İlimler Akademisi yanındaki Şarkı Öğrenme Enstitüsü mesailerinin VIII. ve XXIX. ciltlerini teşkil eden bu kıymetli eserlerden 700 sahife tutan ikinci cildi, B.B. S t r u v e, A. R o m a s k e v i ç, A. K. B o r o v k o v ve P. P. İ v a n o v'ların idaresi altında, 1938 de, 612 sahife tutan İnci cildi ise, S. L. V o l i n, A. A. R o m a s k e v i ç ve A. Y a k u b o v s k i'lerin idaresi altında, 1939 da neşredildi. Bu iki ciltte Türk-

menlerin ve Türkmenista'nın tarihine ait şark kaynaklarında bulunan materyeller toplanmıştır. Birinci cildin başında (S. 1-61) bu mesaiden maksat ve çalışma pılânı izah edilmiş ve VIII. asırdan XV. asra kadar bir zaman çerçevesi içindeki vuku'attan bahseden arapça ve farsça ana kaynakların tam tavsifi verilmiştir. Bunlardan 21 arapça kitabın tavsifi V. İ. B e l y a y e v tarafından (S. 12-40), farsça 17 kitabın tavsifi de A. A. R o m a s k e v i ç (S. 40-61) tarafından yazılmıştır.

Birinci ciltte toplanan materyeller dört kısma ayrılmıştır: I- «VII-VIII. asırlarda Arap hâkimiyeti altında Türkmenistan». Bu kısımdaki materyeller Belâzûrî'nin «*Kitab-ül-fütûh ül-büldan*»'ından, Yakubi'nin «*Kitab-ül-büldan*»'ından ve Tabari tarihinden alınan metinlerin tercümeleridir (S. 62-143); Yezdecerd'in katlinden Abu Müslim'in zaferine kadar Türkistanda cereyan eden olaylardan bahseden parçalar alınmıştır.

II. kısım «IX-X. asırlarda Türkmenistana ve Oğuz-Türkmenlere dair en eski Arap haberleri». Bu kısımda İbn Rüste, İbn-ül-Fakih, İbn Fadlan, Kudame, Mas'udî, İstahri, İbn Havkal, Makdisî, Hudud-ül-âlem, Abu Abdullah al-Horezmî, Birûni ve İdrisi'lerin eserlerinden Türkmenistanın tarihine ve coğrafyasına ait bütün materyellerin tercümeleri verilmiştir. (S. 144-222).

III. kısım «XI-XII. asırlarda Türkmenler ve Türkmenistan». Bu kısım birinci cildin esas bölümünü teşkil ediyor. Selçukluların Sır-Derya kıyılarından cenuba doğru hareketlerini ve Oğuz-Türkmen boylarının cihan tarihindeki büyük siyasi rollerini tetkik için gerekli olan materyeller bu bölümde toplanmıştır. Bütün bu materyeller 'Utbi, Beyhakî, Mahmut Kâşgari, İmam

- ed - din Asfahanî, Sam'anî, Fahr - ed - din ar-Razî, Mûhammed Necib Bekran, Ravandî, İbn ül-Asir, Cuveynî ve Mirhond'ların eserlerinden, Sencer ve Harzemşahlar devrine ait «İnşa» kitabından alınmıştır. Bu materyeller birinci cildin 223 inci sahifesinden 468 inci sahifesine kadar kısmını işgal ediyor.

IV. Kısım. «XIII-XV. asırlarda Türkmenistan ve Türkmenler. Moğol istilâsı ve hâkimiyeti. Timuriler». Bu kısımdaki materyeller Nesevi, Cuveyni, Reşid-ed-din, Hamdullah Kazvini (Nûzhat al-Kulub), Nizam-ad-din Şami, Hafız Abru, Abdurrazzak Semerkândi Mirhond'lardan alınmıştır. Bu materyeller bu cildin 459 ıncı sahifesinden 546 ıncı sahifesine kadar olan kısmını tutmaktadır.

Bu ciltteki materyellerden bir kısmı dünya kütüphanelerinde pek ender bulunan yazma eserlerden alınmıştır. Meselâ Sencer ve Harzemşahlar devrine ait «İnşa» kitabı ve Harzemşah Muhammet (1200-1220) namına Muhammet İbn Necib Bekran'ın yazdığı «Cihanname» bu ender yazmalardandır.

«*Türkmenler ve Tükmenistan tarihine ait materyeller*» in II. cildi I. cildinden önce hazırlanmış ve basılmıştı. Bu cilt Türkmenistan tarihine ait İran, Buhara ve Hive kaynaklarından alınan metinlerin tercümelerini ihtiva ediyor.

A. A. R o m a s k e v i ç tarafından yazılan *Methal*'de Türkmenlerin XVI-XIX. asırlar tarihine ait İran kaynaklarının umumî tavsifi ile bu ciltte istifade edilen her eser hakkında bibliyografik malûmat verilmiştir (s. 7-22). Aynı methal'de İ v a n o v tarafından da Hive kaynakları (Munis ve Agâhi eserleri) ve Türkmenlerin son devir tarihlerine ait bütün kaynaklar hakkında incelemeler yapılmıştır (s. 23-38).

Bu ciltte verilen materyeller beş kısma ayrılmıştır. 1 «XVI-XVII. asırlara ait materyeller». Bu kısımda Şibani Han'ın Horasan'ı fethini, Özbeklerle İranlıların Horasan için yaptıkları mücadeleye Türkmenlerin iştirakini hikâye eden metinlerin tercüme ve toplandırmıştır. İstifade edilen kaynaklar şunlardır: Hondemir, *Habib-üs-siyer*, Hasan beğ Rumlu «*Ahsan-üt-tevarih*» (Leningrad Devlet kütüphanesi yazmasından), İskender Münşi «*Tarih Alem Ara-i Abbasi*» Muhammed Emin «*Muhi-üt-tevarih*» (yazma nüshadan). Bu kısım 39 ıncı sahifeden 116 ıncı sahifeye kadar yer tutmaktadır.

II. Kısım. «İran kaynaklarına göre XVIII. asır tarihine ait materyeller». Bu kısım Nadir Şah'ın fütuhâtı ve Türkmenlerin bu fütuhattaki rolleri tavsif edilen metinlerin tercümelerini ihtiva ediyor. İstifade edilen kaynaklar şunlardır: Mehdi Han «*Tarih-i Nadir*» Muhammed Kâzım «*Nadir Name*» yahut «*Ktab-ı Nadiri*» (yazma nüsha), Muhammed Vefa «*Tarih-i Rahim Hanı*» (yazma nüsha), Mir Abdülkerim Buhari «*Orta Asya tarihi*» (s. 117-224).

III. Kısım. XIX. asır tarihine ait materyeller, Bu kısma dahil materyeller İran'da basılmış olan «*Muasir-i Sultaniye*», «*Nasih-üt-tevarih*» «*Tarih-i Muntazam*» «*Matla-uş-şems*», «*Sefaretname-i Horezm*», «*Ruzname-i Hakim-ül-memalik*» gibi eserlerden alınmıştır (s. 205-222).

IV. Kısım. «Hive kaynaklarına göre XVI-XVIII. asırlar Türkmen tarihine ait materyeller». Bu kısımda Munisin «*Firdevs ül-ıkbâl*» adlı tarihinde Türkmenler hakkında verilen bütün malûmat seçilmiştir. (s. 323-354)

V. Kısım. Hive kaynaklarına göre XIX. asır Türkmenler tarihine ait materyeller». Bu kısımda Hive Hanlarının Türkmenlere karşı seferlerine dair

«*Firdevs ül-ıkbâl*» den ve Muhammed Rıza Agâhi'nin «*Riyaz üd-devle*» ve «*Zübdet-üt-tevarih*» ından alınan materyeller verilmiştir (s. 255-610).

Her iki ciltteki materyeller 60 kadar kaynaktan alınan parça parça metinlerin aynen tercümelerinden ibarettir. Mütercimler, mümkün olduğu kadar, metne sadık kalmaya çalışmışlardır. Matbu kaynakların sahifeleri, yazma kaynakların buldukları kütüphaneler, numaraları ve alınan materyelleri ihtiva eden varakları birer birer gösterilmiştir. Bir kaç sahife müstesna olmak üzere her sahifede mütercimlerin notları vardır. Bu notlarda, kısa olmakla beraber, çok kıymetli ve faydalı malûmat verilmektedir.

Bu eser yalnız Türkmenler ve Türkmenistan tarihi bakımından değil, ortazaman bütün Türk tarihi için de çok kıymetli materyelleri ihtiva etmektedir. Selçukiler devletinin ilk kuruluş devrinde Oğuz - Türkmenlerin Samaniler, Gazneliler, Harzemliler ve kuzeydeki Kıpçaklar gibi muhtelif Türk devletleri ve boylarıyla olan münasebetleri dolayısıyla bunların tarihine ait birçok materyeller de bu esere girmiştir. Bu cihet I. cildin önsözünde şöyle tebarüz ettirilmiştir: «*Türkmenlerin ve Türkmenistanın tarihini yaşadıkları çevreden tecrit ederek öğrenmek ve tetkik etmek mümkün değildir. Türkmenistanı Horezm, Maverâünnehir, Gurgân ve Horasan ülkelerinden ayırmak imkânsızdır, bilhassa Horasanın ortazaman tarihinin büyük bir kısmı Orta Asya ile bağlıdır*» (önsöz, s. 4).

Her iki cildin sonuna has isimler, kabile adları, coğrafi isimler, terimler, tercüme edilmiyen kelimeler indeksi ve notlarda istifade edilen kitapların cetveli ilâve edilmiştir.

Abdülkadir İNAN

HABERLER

ÜÇÜNCÜ TÜRK TARİH KONGRESİ ¹ ANKARA'DA MÜHİM BİR TARİH SERGİSİ

Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin muhteşem bir tarzda inşa edilmiş, geniş binasında, 15 Senteşrinden 20 Senteşrine kadar Üçüncü Türk Tarih Kongresi toplanmıştır. Bu kongrenin organizasyonu ile gerçekleştirilmesi tıpkı bundan evvelkiler gibi, yani 1932 ve 1937 yıllarında vukubulan kongrelerde olduğu gibi, Türk Tarih Kurumu'nun elinde bulunuyordu. Cumhurreisi İsmet İnönü'nün şereflendirdiği açılış töreni, Fakültenin en büyük dersanesinde vukubulmuştur. Dersane son sıralarına kadar hincahıç dolu idi. Meslek yahut zevk sebeplerile memleketin tarih yahut arkeoloji araştırmalarına alâkalı olan, bütün şahsiyetleri, bunlar arasında da Üniversite profesörleri, şehir ve taşra müzeleri memurları, yabancı Enstitüler üyeleri, davete icabetmişti. Kongrenin himayesini, Türk Tarih Kurumu Başkanı Profesör Şemseddin Günaltay'ın teklifi üzerine Maarif Vekili Hasan-Âli Yücel üzerine almıştır. Türk Dil Kurumu'nun mümessilleri kongreye selâmlar okumuşlardır. Bunun üzerine Türk Tarih Kurumu Genel Sekreteri Muzaffer Göker, 1937 denberi çıkan neşriyat, Bayan Âfet de son altı yıl esnasında yapılan Türk hafriyatı hakkında mufassal bir rapor vermişlerdir.

Konferanslar 15 Senteşrin öğleden sonra başlamış ve kongrenin sonuna kadar, seri bir seyir ile sabahları ve öğleden sonraları devam etmiştir. Konular arasında, kültürün ilk zamanlarından 19 uncu asrın içlerine kadar tarihin bütün devreleri temsil olunmakta idi ve konferansçıların tebliğleri yalnız Anadolu'ya inhisar etmeyip, Mısır'a olduğu kadar Hind'e ve Mezopotamya'ya, aynı zamanda Balkanlara da şâmildi. Tebliğlerin, Fakültenin konferans salonunda büyük bir kütleye hitap eden konferanslarla, üç seksiyonda verilen daha dar manada tebliğlere ayrılması, ko-

¹ İstanbul'da münteşir Almanca Türkische Post gazetesinin 1-12-943 tarihli sayısında K. B. imzasiyle çıkan makalenin tercümesidir.

nuların âfakî bir tarzda taksimini bir dereceye kadar mümkün kılmakta idi. Birtakım mütehasşisların bir araya toplanmasına sahne olan seksiyon toplantıları, birçok kere, ele alınan konular etrafında esaslı münakaşaları mümkün kılmıştır; öyle ki, bu teşebbüsler, iştirak edenler için ilmi bir kazanç olmuştur; şunun üzerinde de ısrarla durmak gerektir ki, konferansların hemen hemen hepsi ciddi bir ilmi seviye arz etmekte idi. Aynı zamanda, Fakülte binasının alt katında bir sergi tertip edilmiştir. Bu sergi Cumhurreisi tarafından açılmıştır. Maarif Vekilliği Müzeler Umum Müdürlüğü, bu sergi sayesinde, seyirciye Anadolu'nun kültür tarihi hakkında mükemmel bir kuş bakışı görüş vermiye muvaffak olmuştur. Bundan başka, orijinal buluntular, planlar, modeller ve resimler sayesinde vuzuhlu bir tasvir halini almış olan serginin tertibindeki güzel zevk, her türlü methe sezadır. Bilhassa, Alaca Höyük'ün 3 üncü binyıl prens mezarlarından çıkmış olan göz kamaştırıcı, zengin altın buluntuları, Trakya höyüklerinden gelme, kıymetli gümüş edevat ve Ankara'daki hamamla İzmir'deki Agora'nın temsil ettiği muhteşem mimari eserleri göze çarpmaktadır. Fakat dikkatli müşahid, Ankara'nın yakın ve uzak civarında Ahlatlıbel, Etiyokuşu, Bitik, Karaoğlan gibi yerlerde, Samsun, Konya ve Erzurum'la Kars gibi Türkiyenin Şark havalisinde elde edilmiş buluntuları da aynı alâka ve istifade ile ele alacaktır. En iyi kaliteden fotoğraflerle temiz çizilmiş, açık planlar, Selçuk ve Osmanlı devirlerine ait İslâm yapı anıtlarını göstermektedir; bunlar arasında büyük Sinan'ın şaheserleri en ön plândadır. Sergi, bir bütün olarak son senelerde Türkiyede yapılan ilmi araştırmalarla hafriyatın büyük ve katı muvaffakiyetleri hakkında belîğ bir şahadet vermektedir. Bunlar Anadolu'nun kültür tarihi hakkındaki bilgilerimizi yalnız büyük mikyasta fazlalaştırmakla kalmamış, aynı zamanda bunu aşarak bize yepyeni ve katı görüş zaviyeleri de bahşetmiştir.

Kongrenin kapanma gününde, âza, selâhiyetli bir idare altında, Çankırıkapı civarındaki büyük Roma Hamamı ile Palestra'yı, Ogüst tapınağını ve son senelerde bedestende toplanmış olan Eti anıtlarını ziyaret ettiler. Ankara şehiri içinde yapılan bu cevelan herkesin hatırasında menkuş kalacağı gibi, Türk misafirperverliğini güzelce tatmış olan misafirler, kongreyi daima anacaklardır.

ANKARA'DA III. TÜRK TARİH KONGRESİ¹

BU KERE ANADOLU'DA YAPILMIŞ OLAN HAFRİYATIN NETİCELERİ

Büyük Türk Tarihi Kongresine iştirak etmiş olan bir zattan aşağıdaki raporu aldık; bu raporda kongrenin arkeoloji cephesi ayrıca ön plân alınmıştır.

Evvelce haber verdiğimiz gibi, Üçüncü Türk Tarih Kongresi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi binasında 15 Sonteshrinden 20 Sonteshrine kadar devam etmiştir. "Türk Tarih Kurumu,, bütün mütehassısları ve Tarih araştırmaları meraklılarını kongreye iştirake davet etmişti. Denebilir ki, en büyük alâkayı uyandırmış olan arkeoloji konferansları, son yıllarda Türk hafriyatından bahsedener olmuştur.

Muhteşem bir sergi

Kongre riyaseti, aynı zamanda, Fakültenin zemin katında bir sergi tertip etmek gibi çok iyi bir fikri tahakkuk ettirmiştir; bu sergide, en iyi ve tarih ve kültür bakımından en değerli parçaları hayranlıkla seyretmek mümkündür. Bu sergi, bütün planlarile, modellerile ve fotoğraflarile, o kadar ustaca kurulmuştu ki, her ziyaretçi, onun sayesinde Anadolu'nun en geri zamanlardan ortaçağa kadar kültür hareketleri hakkında mükemmel bir fikir edinebilmiştir. Kongreye iştirak edenler bu suretle, muhtelif hafriyat direktörleri tarafından verilmiş olan konferansların dışında, meydana çıkarılan orijinal buluntuları tetkik etmekten başka, bilhassa meslektaşlarile bunlar üzerinde konuşmak fırsatını bulmuşlardır. Bu nokta, kongreye hususî bir eda vermiş ve ona gerçek bir başarı sağlamıştır.

Birinci derece ehemmiyette keşifler

Biz burada Çorum vilâyetine bağlı Alaca civarındaki höyükte yapılan keşifleri ayrı bir ehemmiyetle kayıt ediyorsak, yalnız, bunlar arasında altından, gümüştten ilh. yapılmış edevatın akla sığmaz zenginliği, en alışık ziyaretçiyi heyecanlandıracağından değil, fakat aynı zamanda bunlar, Anadolu'nun ehemmiyetsiz belgelerine sahip olduğumuz bir mazisine ait olduğundandır. Bilhassa bu havalinin insan kültürüne dair belgeleri pek ehemmiyetsiz olup, medeniyetin vüs'atı hakkında doğru bir fikir vermekten uzaktır.

¹ İstanbul'da münteşir Fransızca Beyoğlu gazetesinde B. K. imzasıyla çıkan makalenin tercümesi.

Esasen kimin aklına gelebilirdi ki Dr. Hâmit Zübeyir Koşay'ın 1935 de başladığı ve başlangıçta başka gayeler takip eden hafriyatta, milâttan önce Üçüncü binyılın ikinci yarısına ait prens mezarları keşfolunacak? Bunlar, üslûp, bezekler, madenleri işlemek sanatı ve maddî kültürün zenginliği bakımlarından Nil ve Mezopotamya medeniyetlerinin en eskileri yanında yer tutmuştur. Tabiidir ki bu keşifler hakkında, alâkalı arkeolog tarafından kongrede verilmiş olan konferans, en önemli yeri işgal ediyordu. Bunların, daha uzun zamanlar arkeologları, tarihçileri, din müte-hassıslarını, etnologları, işgal edeceğinde şüphe yoktur.

Bununla beraber, bin sene kadar daha muahhar bir zamana ait ve tarih ve kültür bakımlarından bunlar kadar mühim bir keşif de, gayet mücessem bir demir külçesinin keşfi olmuştur; bu külçe iptidai bir maden fırını ile birlikte bulunmuştur. Filhaka, Eti kaynakları, bundan aşağı yukarı 30 yıldır Anadolu demir madenlerinin epey eski bir zamandan beri işletildiğini ve memleketin cenup ve cenubu garbi ülkelerine demir verdiğini bize bildirmişlerdi. Fakat bugüne kadar eski atelyeleri bulmağa muvaffakiyet elvermemiştir. Bu keşif, o zaman kullanılan usulün tasvirinden büsbütün başka bir fikir vermektedir. Bu umulmadık butuntulardan dolayı Türk Tarih Kurumu'nu ve arkeolog Hâmit Zübeyir Koşay'ı hararetle tebrik etmek lâzımdır.

Bizans mimarisi hakkında yeni mu'talar

İstanbul Müzeleri Umum Müdürü Bay Aziz Ogan'ın vermiş olduğu konferans, dinleyicileri büsbütün başka bir sahaya, büsbütün başka bir kültür çevresine götürmüştür. Konferansçı, son yıllarda Küçükçekmece civarında, yani İstanbul'un ta yanında yapmış olduğu hafriyattan bahsetmiştir. Türk Tarih Kurumu'nun emrile, mesai arkadaşı Dr. Arif Müfit Mansel ile birlikte birtakım hafriyat yapmıştır ki neticede İmparator Justin'in zamanına yani milâttan sonra beşinci yüzyıla ait pek geniş binalar keşfetmiştir.

Bu binalar, kısmen çok iyi muhafaza olmuş halde olup daha eski Bizans mimarisi hakkında bir fikir vermektedir. Bunlar birtakım hamamlar, kiliseler, avlular, mozaikle süslü salonlardan ibarettir ve bir imparator sarayının varlığına bürhandır. Saray, duvarlarla çevrili küçük bir şehirde kâin idi. Bu şehir de hükümdarların sayfiye olarak seçmiş oldukları ve Bizans'a götüren Via

Egnatia yolu üzerinde son durak yerini teşkil etmek itibarile ayrıca bir ehemmiyete sahipti. Sarayın sergide gösterilen tafsilâtlı plânı ile büyük formada resimleri, çok beğenilmiş ve mütehasşisların takdirini çekmiştir.

Bizansın monümantal mimarisinin bir krokisini, Küçükçekmece'de elde edildiği miyasta tam olarak elde etmek İstanbul'da hiçbir zaman mümkün olamayacaktır; çünkü İstanbul'da o eski eserler üzerinde mütemadiyen yenileri yapılmaktadır. Bay Aziz Oga'nın verimli çalışmaları, eski başşehrin ihtimal ebediyete kadar mahrum kılacağı anıtları bahşetmiştir. İşte bu sebepledir ki başşehrin bu zamana ait mimarisinin tetkiki bakımından birinci derece ehemmiyettedir.

Eski Anadolu'nun yeni bir zaviyeden mütalâası

Bu iki konferansın mevzuu ile hafriyatın neticeleri üzerinde ayrıca durmakla, kongrenin diğer tasavvur ve tebliğlerinin güzel taraflarını küçültmek istemek gibi bir intibai uyandırmayı hiç istemeyiz. Höyük ile Regium, bütün öteki şeyleri içine alan en eski ve en yeni dış çerçeveyi teşkil eder. Ankara civarında Karaoğlan ve Bitik hafriyatı, ve Karadeniz'de Samsun civarı hafriyatı neticeleri, Kars ve Erzurum havalisinde bulunan kültür bakiyeleri, Friky ve Konya eserleri, Ankara, Mudanya, İzmir, Trakya Hellenistik devri eserlerinin de aynı derecede ehemmiyeti vardır; çünkü bunlar bilgilerimizi kati bir şekilde genişletmiş ve konferansçılar, tarihî ve kültürel bağları iyice tebarüz ettirebilmişlerdir.

Türk arkeolog ve tarihçilerine borçlu olduğumuz bütün bu keşifler Anadolu'yu bize yepyeni bir zaviyeden mütalâa ettirmektedirler. Bu da, bu kongrede olduğundan daha iyi meydana çıkamazdı. Filhakika, son altı yılda yapılan araştırmaların bütün neticeleri-münferit neşriyatın ve konferansların zıddına olarak-kongre âzalarına sunulmuştur.

Kongreye davet edilmek şerefine nail olmuş olan bilginler, Türk Tarih Kurumu'na en samimi teşekkürlerini sunmakta tamamen haklıdırlar.

TÜRKİYE'DE TARİH ARAŞTIRMALARI HAKKINDA ¹

1943 yılının Sonteşrininde Ankara'da Üçüncü Türk Tarih Kongresi toplandı. Bu kongrenin vazifesi, Türk tarih araştırmalarının durumu hakkında hesap vermektir. Bu ilmî kongreye yüzden fazla Türk ve yabancı bilgin iştirak etti. Tarih kongresi, toplantılarını, Türk başşehrinin Üniversitesi, daha doğrusu, oluş kalinde bulunan Üniversitesi manevi ilimler Fakültesinin büyük yeni binasında yaptı. Fakültenin Atatürk bulvarı üzerinde büyük ve modern bir binası vardır ki, üniversite binası olarak her Avrupa şehrine şeref ve süs verecek mahiyettedir. Burada, Atatürk'ün zamanından beri manevi ilimlerin, ve bilhassa tarih araştırmaları ile, henüz genç olan Türkoloji ilminin yeni bir merkezi vücuda gelmiştir. Ve Türk tarihinin araştırılması için hiç bir yer, yeni Türkiye'nin, yenileşme iradesi ve Türk milletinin en eski mazisine bakışını mümkün kılan kaynakların bulunduğu yer kadar uygun değildir. Memleketin yalnız maddî bakımdan kalkımını ve gelişimini, hayat istandardının yükselmesini, devlet mekanizmasının sağlam temellere konmasını düşünmekle iktifa edilmeyip halkın zihni bakımdan yenileşmesi, halk terbiyesi ve Üniversiteler, tiyatro, güzel sanatlar ve kültürün de düşünülmüş olması, Atatürk'ün yenileşme iradesinin bürhanıdır. Bu zihni gelişme işine, İsmet İnönü tarafından, Atatürk'ün anladığı ruh ve manada devam edilmekte, hatta bilhassa tiyatro, opera, musiki, plastik sanatlar alanında yirmi yıl kadar ekilen ilk mahsulü biçilmektedir. Türk milletini Avrupa'nın en iyi Humanizma geleneğine uygun bir şekilde terbiye etmek, İsmet İnönü'nün düşüncesidir.

Milletine kendi tarihini araştırmak hususunda büyük bir hamle veren, Türk mazisini Osmanlı devrinden de çok gerilere ve ilk başlangıçlara kadar araştırmak vazifesini veren bizzat Atatürk olmuştur. Böylece, ilk defa olarak, "Türk milletinin tam bir tarihi,-ni yazmak gibi büyük bir işe başlanmıştır. Bu işe, şimdi, yirmi yıldanberi, yorulmak bilmiyen bir say ile çalışılmaktadır. Umumi tarih araştırması ile türkoloji gibi hususi bir disiplin, bu sahada geniş mikyasta el ele gitmektedir. Bu düşünce sayesinde, Türk

¹ Bu yazı, Alman haberler servisine bağlı gazeteler için yazılmış ve kitap halinde (Berkalp Kitapevi, Ankara 1944) toplanmış makalelerden biridir.

ırkından yahut akraba ırktan büyük kavimleri ve Timur, Cengiz-Han ve Atilâ gibi şahsiyetleri Türk tarihi zaviyesinden mütalaa etmeye muvaffakiyet elvermiştir. Bu görüşle düşünceler Osmanlı tarihinin sınırlarını hayli aşmış ve böylece Türklerin İslâmî devri umumî Türk tarihi çerçevesi içinde bir "epizod,, mesabesine inmiştir. Bununla beraber, bu tarih telâkkisi içine milliyetçi fikirler de katılmış, bu fikirlerin verdiği hamle ile Türk bilginleri, Türk'lerin geçmiş asırlarda yalnız binici, asker ve fatih olmakla kalmayıp, kültürel, medeni ve sosyal başarıları da ortaya attıklarına işaret etmişlerdir. Atatürk, Türk tarihini heyecanla dolu bir şekilde yaşardı, Türk tarih telâkisine temel olan tezleri ortaya koyan, Atatürk olmuştur. Bu tezlere göre Türk'ün mazisini protohistorik çağlara kadar geriye doğru takip etmek mümkündür. Böylece, orta Asya sahası, Türk kavimlerinin anavatanı olmak haysiyetiyle tarihçilerin mütalaa sahası içine girmiş ve Türk ırkından birer millet olduklarına inanılan Eti'lerle Sümer'ler, araştırmaların konuları arasında yer almışlardır.

Türk tarih görüşünün bu yeni tezi galebe çalıp Kemalist Türkiye'nin entelektüel hayatı içinde heyecanlı bir hüsnü kabule mazhar olur olmaz, 2 Temmuz 1932 de Birinci Türk Tarihi Kongresi Ankara'da toplanmıştır. Bu kongrede yeni tez Türk ve ecnebi bilginleri tarafından münakaşa edilmiştir. Bununla Türk tezi aynı zamanda milletlerarası entelektüel âlemi önünde müdafaa ve kabul edilmiş oluyordu. Sonra, bu yoldaki çalışmalara devam edilmiş ve 20 Eylül 1937 de İstanbul'da, Dolmabahçe sarayında ikinci Türk Tarih Kongresini toplamağa imkân hasıl olmuştu. Ankarada Sontesrin 1943 te toplanan son Türk Tarih Kongresinde, bütün bu çalışmalara yeniden, milletler önünde devam edilmiştir. Kongreler, Atatürk'ün aşağı yukarı yirmi yıl kadar önce kurmuş olduğu Türk Tarih Kurumu tarafından tertip olunmaktadır. Bu cemiyet Avrupa üslûbunda ilmi bir devlet akademisi karakterini haizdir; yirmi yıllık hayatı içinde büyük ve verimli bir faaliyet göstermiştir. Türk'lerin, Şarkın ve Asyanın tarihini bir araya toplıyan, içinde, dünyanın her dilinden en mühim kitaplar ve bu arada birtakım pek kıymetli eserler bulunan kırk binden fazla cildi havi kütüphanesi Ankara Üniversitesi binasının bir kanadına yerleşmiş olup, güzel okuma salonile, ziyaretçilere açıktır. Kütüphanede, Atatürk'ün büyük hususi kütüphanesi de bulunmaktadır. Kurum, içinde şim-

diye kadar ilmî bakımdan incelenmemiş milyonlarca vesika bulunan Türk arşivleri ile de meşgul olmaktadır. Kurumun başka bir vazifesi de eski yazı ve eserleri, yeni lâtin harfleriyle ve tercümelemlerle çıkarmaktır. Üçüncü vazifesi de arkeoloji ile meşgul olmaktadır, zira, Türk toprağının altında geçmiş zaman ve kültürlerle ait hafrolunmayı bekliyen binlerce eski kalıntılar yatmaktadır. Böylece son sekiz yıl içinde Anadolu'da ve Trakya'da ehemmiyetli ve başarılı kazılar yapılmış, bunlarda klasik İlkçağa, Eti'lere ve başka devirlere ait buluntular meydana çıkmıştır; bunlar arasında hakikî hazine değerinde şeyler vardır. Türk arkeologlarının, son tarih kongresi münasebetile Ankara'da tertip ettikleri sergide, Ankara'ya pek yakın yerlerde meydana çıkmış prehistorik buluntular görülmüştür. Buluntular arasında en ehemmiyetlilerden ve kıymetlilerden bir ikisini zikredelim: Proto-Eti devrine ait (Millâttan aşağı yukarı 2500 yıl önce) Orta Anadolu'da Alaca Höyükte bulunan kiral mezarının büyük altın hazinesi ; -bu hazine, ihtişam bakımından ancak Mikena altın buluntuları ile mukayese edilebilir-sonra, Roma devrinden kalma, Trakyadan, iyi muhafaza olmuş bir kiral mezarı Türk Tarih Kurumu, Anadolu ve Trakya'nın 21 yerinde mühim kazılar yaptırmış, 66 ilmî eser çıkartmış, 400 adet eski bina plânı çıkartmış ve 11772 eski kitabe toplamıştır.

Bu kadar kısa bir zaman için bu, üstelik de ta baştan başlandığı düşünülürse, muhteşem bir başarıdır.

Genç Türk Tarih ilmine canlı bir millî hamle kuvvet vermekle beraber, o, milletlerarası bilginler huzurunda tezlerini açmaya da hazırdır. Umumî tarih ilmi, artık Türk araştırmacılarının elde ettikleri neticelere karşı bigâne kalamaz ve şu tezi benimsemeğe mecburdur ki, Türk Tarihi, Osmanlı çağı ile olup bitmiş değildir. Ve Avrupa Üniveristelerinde işlenen Türkoloji ilmi, genç "Türk Türkolojisi,"nden şüphesiz birçok ilhamlar alacaktır. Ankara'da merkezi kurulmuş olan bu ilim, bugün şekil almıştır. Yirmi yıllık çalışmaların ilk meyvaları meydandadır, - fakat istikbal da geniş ve zengin bir saha arz ediyor. Cumhurreisi İsmet İnönü, Atatürk'ün başladığı işi bizzat himaye etmektedir.

Dr. Richard Peters

Ankara : Sonkânun 1944

1941-1942 ve 1943 YILINDA TÜRK TARİH KURUMU
KÜTÜPHANESİNE GELEN KİTAPLAR

A

- 4361-3 Abdi, 1730 Patrona ihtilâli hakkında bir eser, Abdi Tarihi.
Yayan: *Faik Reşit Unat*, Ankara 1943 8°
- 2455 Abdülhak Adnan, La duplication de l'autel (Platon
et le problème de Dèlos; Henry Corbin) Paris 1940. 8°
- 3682 Abdurrahman bin el-Hac İbrahim, Hayat ül-Hayvan
İstanbul. 1272 8°
- 4331 Acatay, Abdulgafur, İstanbul çevresi ve bilhassa
Belgrat Ormanındaki zararlı orman böcekleri, mücadeleleri
ve işletme üzerine tesirleri, Ankara. 1943 8°
- 4202 Adıvar, Halide Edip İngiliz edebiyatı Tarihi, Elisa-
beth ve Shakespeare cilt II. İstanbul 1943 8°
- 3195 Adıvar, H. E. ve Turhan V: Hamlet. İst. 1941 8°
- 4103-4 Agakay, Dr. Mehmet Ali, Türkçe felsefe terimlerinin
dil bakımından açıklanması dolayısıyla bazı kelime yapı yol-
ları İstanbul. 1943 8°
- 3397 Ağaoğlu Ahmet, 1500 ile 1900 arasında İran, Ankara
Başvekâlet. (Türk Tarihinin Ana Hatları-No. 13). 8°
- 3398-9 Ağaoğlu Ahmet, İran inkılâbı. İstanbul: Akşam (Türk
Tarihinin Ana Hatları No. 13/a) Mükerrer, Bak 3399 8°
- 3470 Ağaoğlu Ahmet, 1500 ile 1900 arasında İran. Ankara:
Başvekâlet (Türk Tarihinin ana Hatları. Seri: II, No. 13) 8°
- 2820 Ağaoğlu Samed, Küçük sanat davası. İstanbul: Gü-
neş. 1940
- 3421-2 Ahmet Cevat, Türkçe ve Hint-Avrupa dilleri. İstan-
bul: Akşam (Türk Tarihinin Ana Hatları. No. 25). Mük-
rer, Bak: 3422 8°
- 3851 Ahmet Muhtar, Riyazülmuhtar miratülmikat veledvar
ma'mecmua - tüleşkâl. Kahire: 1303. Bulak 387 S. 4°

- 3852 Ahmet Muhtar, Mecmuai eşkâl Riyazülmuhhtar miratülmi-
kat veledvar Mısır: 1303. Hasan Sabri matbaası. 34. Lev. 4°
- 3853 Ahmet Muhtar, İslâhüttakvim Mısır: 1307 Ahmet Efendi
matbaası. 72+2. s. 43. cetvel 5°
- 3383 Ahmet Refik, Devşirme usulü. İstanbul: Akşam No. 3
(Türk Tarihinin Ana Hatları).
- 4306 Ahmet Refik, Fransız İnkilâbı İstanbul: 1929 8°
- 4317 Ahmet Refik, Osman Oğulları. İstanbul: Akşam No: 1
(Türk Tarihinin Ana Hatları.) 8°
- 3437-8 Akçura Yusuf, Osmanlı İmparatorluğunun dağılma dev-
ri. İstanbul: Akşam. (Türk Tarihinin Ana Hatları No: 35).
Mükerrer Bak: 3438 8°
- 3222 Akçura Yusuf, Osmanlı devletinin dağılma devri. İstan-
bul: Maarif 1940. Mükerrer. Bak. 3889, 3790 8°
- 3464 Akıncı İhsan Abidin, Rıza Erten, Hâmit Dik-
men Şarkta ziraat inkişaf tarihi ve âmilleri, İstanbul: Akşam.-
(Türk Tarihinin Ana Hatları. Seri: III, No: 10). 8°
- 3458 Akkaya Şükrü Dr., Etrüsk kültürü ve Roma kültürüne
tesiri. İstanbul: Akşam. (Türk Tarihinin Ana Hatları. Seri:
II, No: 4). 8°
- 4199 Akkaya (Bernheim), Tarih ilmine giriş metodu ve felse-
fesi. Yazan E. Bernheim Çeviren Dr. M. Şükrü Akkaya
İstanbul: 1936. 8°
- 3393 Ataç Galip Dr., Hintlilerin hekimliğe hizmetleri. Ankara :
Başvekâlet Matbaası (Türk Tarihinin Ana Hatları No 10) 8°
- 2845 Akman Arif, Orta Anadolu ve bilhassa Ankara mıntıkası
şarapları üzerinde araştırmalar. Ankara: Y. Ziraat. 8°
- 2907 Aksoy Lemi, Modern Türkiyede ölçü inkilâbı. İstanbul:
Güneş 1941. 8°
- 4375 Akurgal Ekrem Dr., Sanat Tarihi bakımından Sinan.
Ankara: 1944 4°
- 3683 Akurgal Ekrem, Griechische Reliefs des VI. Jahrhunderts
aus Lykien Berlin; 1942 8°
- 3841 Akurgal, Ekrem, Pazarlı'da çıkan eserler üzerinde yeni
araştırmalar. Ankara: 1943 T. T. K. Basımevi 22+21 S. 10

- lev. Türkçe, Almanca Mükerrer : Bak 3842 (25 sayılı Belleten'den ayrı basım). 8°
- 3951 Akün Reşat, Ş. Dr., Ankara ve civarındaki atların otopsislerinde raslanan *Gastrophilus* sürfelerinden mütevellit mide hastalıklarının neticeleri. Ankara: 1943. 45 S. 8°
- 3959 Akverdi Hamdi, Felsefe meselelerinin bugünkü durumu. Ankara: 1943. 69 S. 8° (*B. Russell*'den tercüme)
- 3939 Akyürek Ahmet Remzi, Bak: *Mevlâna*, Mevlâna'nın yedi öğüdü 8°
- 3926 Akyürek Ahmet Remzi, Bak: *Mevlânâ* Mevlânâ'nın mektupları. Düzelten *Ahmet Remzi Akyürek*. İstanbul: 1937. 27+174. S. I. Pl. (*Veled İzbudak*'ın mukaddimesi ve *Nafiz Uzluk*'un önsozû ile). 8°
- 3168 Albüm, 1935 genel nüfus sayımı albümü. İstanbul: Devlet 1938 8°
- 3738 Albüm, Türkistan Mustafa Çokay albümü. İstanbul: Nüme-ne Matbaası. 24. S. 8°
- 3912 Alexandrescu Marie-Mathilde, Campagne de Timur en Anatolie (1402) Bucureşti: 1942. VIII+180 S. 9. Pl. 5. Hr. 8°
- 4188 Ali Haydar, Bulgaristan maarifi. İstanbul. 1931. 8°
- 3413-5 Ali Haydar Emir, Fevzi Türklerin deniz harp sanatına hizmetleri, kürek devleti. İstanbul: Akşam. (Türk Tarihinin Ana Hatları No. 21). Mükerrer, Bak: 3415 8°
- 4319 Ali Naci, Cengiz Han. Yazan *Harold Lamb*. İstanbul: 1931 8°
- 4053 Ali Reis Seydi, Hindelinden İstanbul'a. Türkçeye çevirenler: *Mustafa Nihat Özön ve Hayrullah Örs*. Ankara: 1943 8°
- 3451- Ali Rıza, Türklerde ziraat ve hayvancılık. İstanbul: Akşam
- 3452 Hamdi İhsan Abidin (Türk Tarihinin Ana Hatları No. 42). Ankara 3452. 8°
- 3985 Ali Rıza Seyfi Bak: *Slade S. Adulphus* Türkiye ve Kırım harbi İstanbul: 1943. 263. S. 3°
- 3489 Ali Şir Nevaî, Muhakemet-ül-lûgateyn. Çeviren: *İshak Refet İşıtman* Ankara: Recep Ulusoglu. 1941. 8°
- 2586-7 Köprülü Fuat Mir Ali Şir Nevaî beşyüzüncü doğum hatırası 1941. 8°

- 4309 Ali Zühtü, Müçteba Selâhattin Tarih utandı. Millî destan. İstanbul 1933. 8°
- 3589 Alkım U., Bahadır Eski ve yeni çağlarda Akdeniz havzasında doğum ve vasıtaları. Türkçeye çeviren U. Bahadır Alkım İstanbul: 1938 8°
- 2561 Alp Tekin, Kemalizm. İstanbul: Cumhuriyet. 1936 8°
Al-Shahrastani Bak: *Guillaume, Alfred.* 8°
- 4379 Altundağ Şinasi Dr., Türk'lerde disiplin ve adâlete dair bir kaç örnek. Ankara: 1944. 8°
- 3745-6 Altundağ Şinasi, Kavalalı Mehmet Ali paşa isyanı esnasında. 1942 T. T. K. Basımevi. 22. S. Bak: Mükerrer 3476. (23-34 sayılı Belleten'den ayrı basım). 8°
- 2901 Andrae Walter, Alte Feststrassen im Nahen Osten. Leipzig: 1941 8°
- 4197 Andre Louis, Ekonomik tarih, eski zamanlardan genel harbin sonuna kadar. Çeviren: *Ziya Karamursal* İstanbul 1938. 8°
- 2939 Annuaire de L'Uninversité de Sofia Sofia: 1940. 8°
- 3919 Andriesescu, Arkeoloji ışığında Bukovina ve Besarabya. Manastır: 33. S. Mükerrer: Bak 3920 8°
- 3651-2 Ankara istasyonunda bulunan Bizans devri mezarının nakli, İstanbul 1941
- 3757 Ankara Sait Ali, Mahallî hava nakliyetinin ölçülmesiyle hava istidlâli. Ankara: 1943. Y. Ziraat E. Matbaası. 84. S. 4 lev. 8°
- 4108-9 Ar Mustafa Selçuk, Etilerde bahar bayramı törenleri, Ankara: 1943 8°
- 4349-51 Arapyan Kalost, Rusçuk ayarı Mustafa Paşanın hayatı ve kahramanlıkları Çeviren *Esat Uras* Ankara 1943 8°
- 4355-7 Arat Reşit Rahmeti, Vekayi, Babur'un hatıratı. Cilt I. Önsözü ve tarihi özeti yazan *Y. Hikmet Bayur* Ankara : 1943. '8
- 4061 Araz Nezihe, Güzel Günler. Ankara: 1943. 8°
- 3196 Ardel Ahmet, Umumî Coğrafya dersleri. İstanbul: Yeni-devir. 1941. 8°
- 3209 Arık Remzi Oğuz, Alacahöyük hafriyatı, 1935. Mükerrer: Bak: 3819, 3820 8°

- 3736 Arık Baki Tonguç, Adana fethinin destanı. İstanbul 1943. Arkadaş matbaası. 58. S. 8°
- 4302 Aristo, Atinalıların devleti. Çev. Dr. S. Baydur Ankara: Maarif 1943. 8°
- 4178 Arma jani Muhamad E. Moghadam Tahya, Descriptive Catalog of the Garret collection of Persian, Turkish and İndic Manuscripts including some miniatures in the Princeton university Library. Princeton. 1939 4°
- 4088 Arne T. J., Urinnevanare och kulturbårare. Helsinki: 1943 8°
- 3410-11 Arsal Sadri Maksudi, Orta Asya Türk devletleri. Ankara: Başvekâlet (Türk Tarihinin Ana Hatları No: 19). Mükerrer, Bak: 3411. 8°
- 4346-8 Artin Tanburî, Tahmas Kulu Han'ın tevarihi. Çeviren: Esat Uras. Ankara: 1942. 8°
- 2853 Esad Jibrail Rustum, Bak: *Rustum*, Asad Jibrail 8°
Asia
- 4041 Atademir Hamdi Ragıp, Yanlış üzerine bir deneme *Victor Brochard*'dan tercüme. Ankara: 1943 8°
- 2462 Atalay Besim, Bir doçentin Türkçe okutuşu. İstanbul: Alâeddin Kırıl. 1940. 8°
- 2547-8 Atalay Besim, Divanü lûgat-it-Türk tercumesi. Ankara: Alâeddin Kırıl. 1939-1940 2.C. 8°
- 3192 Atalay Besim, Divanü lûgat-it-Türk tercümesi. Ankara: Alâeddin Kırıl. 1941. III.C. 8°
- 4154 Atalay Besim, Divanü Lûgat-it-Türk Dizini. Ankara 1943 8°
- 4105-6 Atalay Besim, Divanü Lûgat-it-Türk Dizini. Ankara 1943 8°
- 4383 Ataman Ahmet Muhtar, Musiki tarihi. İstanbul: 2. cild 1928 8°
- 3492 Atatürk, Büyük harpte Gazi Hazretlerinin 19. fırkadan itibaren kumanda ettikleri kıtalarla idare buyurdıkları muharebelerin kısaca hülâsaları ve tarihleri. 1939 8°
- 4147-8 İğdemir Uluğ, Atatürk'ün Anafartalar muharebelerine ait hatıraları, Ankara: 1943 8°
- 3712 Ateş Ahmet Bak: *Tarzî*, Abdülvehab-Ahmed Ateş, Farsça grameri. İstanbul: Bozkurt. 1942. 197 S. İstanbul Üniversitesi yayımlarından No: 171). 8.

- 3104 Atkün Mehmet Ali, İş Kazası istatistiklerinin tanzimi usulleri. İstanbul: Devlet. 1935. 8°
- 4036 Altan Sabahat, Helenizm tarihinin anahatları, II. kısım *M. Bosch'tan çevrilme*. İstanbul: 1943 8°
- 3956 Atuheren, Cumhuriyetin XVI. ıncı yılında Bartın. İstanbul 1939 86. s. 5. Pl. I. Hr. 8°
- 3099 Auerhahn, Ecnebi memleketlerde istatistik teşkilâtı: Çekoslovakya. İstanbul Devlet. 1934. Mütercimi: *Selim Sabit Aykut*. 8°
- 3132 Avancini Marco Dr., Turizm istatistikleri. Mütercimi: *Nüzhet Yalkut* İstanbul: Hüsnütabiat. 1941. 8°
- 3106 Aybar Celâl, Belçika nüfusu. İstanbul: Marifet 1935 8°
- 3105 Aybar Celâl, Bulgaristan nüfusu. İstanbul Devlet 1935 8°
- 2931 Aybar Celâl, Teorik ve teknik istatistik dersleri. İstanbul Maarif 1941, 3°
- 2816 Aydınelli Şevket, Türkiyenin enerji ekonomisi. İstanbul: Güneş 1940 8°
- 2825 Aygen Nermin, Türk beyinleri üzerinde ilk Antropolojik araştırma. Ankara İdeal. 1941. Mükerrer, Bak: 2838, 2839. Mükerrer, Bak: 2912, 2913. 8°
- 3177 Aygün Süreyya Tahsin Dr. Prof. Anadolu keçilerinin salgın ciğer ağrısı ve savaş yolları üzerinde araştırmalar. Ankara: Y. Ziraat. 1941
- 2558 Aykut Şeref, Kamalizm. İstanbul: Ahmet Halit. 1930 8°

B.

- 4355-7 Babur Zahirüddin Muhammed, Vekayi Babur'un hatıratı. cilt I. Çeviren *Reşit Rahmeti Arat*. Önsözü ve tariht özeti yazan *Y. Hikmet Bayur*. Ankara 1943 8°
- 2481 Babül Gaibah (Door of Disparition) at Samarra.
- 4250 Bacon Francis, Denemeler. Ankara Maarif 1943 Tercüme eden *Saffet Korkut* 8°
- 3550-51 Bainville Jacques, Fransa tarihi. Mütercimi *Cahit Yalçın*. İstanbul: Ahmet Sait 1938. 2. C.

- 3586 Balanyi, Histoire de la nation Hongroise. Budapest: 1937 8°
- 3530 Balçioğlu Tahir Harimi, Türk Tarihinde mezhep cereyanları. Mukaddeme: *Hilmi Ziya Ülken*. İstanbul: Sait. 1939 8°
- 3547 Baltrusaitis. Jurgis Dr., Sümer sanatı Roman sanatı. Mütercimi: *Cevdet R. Yularkıran*, İstanbul: Ahmet Sait. 1949 8°
- 4243 Balzac H. de, Goriot baba. çeviren *N. S. Örnik* Ankara Maarif 1943 8°
- 4225 Balzac H. de, Köy hekimi. Çeviren: *N. Baydar* Ankara Maarif 1942. 8°
- 2856 Barthold Wilhelm, Herat unter Husein Baiqara dem Timuriden. Leipzig: 1938 8°
- 2857 Barthold Wilhelm, Uluğ Beg und seine Zeit. Leipzig: 1935 8°
- 3526 Barthold Wilhelm, İslâm medeniyeti tarihi. İlâveler: Prof. Dr. *Fuat Köprülü* İstanbul: Ahmet Sait 1940 8°
- 3904 Barthold W, Saffâriler tarihi hakkında. Ankara: 1943. 21. S. Çeviren: *Ahmet Atalay Köymen* (26 sayılı Belleten'den ayrı basım). Mükerrer: Bak. 3905 8°
- 3660-1 Barthold, Trydbi otdela vostoka. Leningrad. 1940. 2. ve 3. ciltler. 8°
- 3958 Başoğlu Muzaffer Şerif Bugünün psikoloji cereyanları. Ankara: 1943.210 S. 8°
- 2876- Baştav Şerif, Sabir Türkleri. Belleten, No. 17-18 den 2878 ayrı basım. İstanbul: Maarif. 1941 Mükerrer, Bak: 2877 2878 8°
- 3756 Batıman Burhanettin, *Goethe*, Faust. İstanbul: 1942 Riza Koşkun Matbaası 255 S. 8°
- 2818 Batu Selâhattin Dr., Hayvan ekonomisi. İstanbul: Güneş. 1940. 8°
- 4001 Bayatlı Osman ve A. Yılmaz, Bergama'da Millî oyunlar İzmir: 1942. Cumhuriyet Matbaası 30. S. 8. pl. 15. nota. 8°
- 4048 Bayatlı Osman, Ege'de zeybek oyunları ve havaları. İzmir: 1943. 8°
- 4049 Bayatlı Osman Bergama'da yakın tarihten olaylar. I. Kısım. İstanbul: 1943. 8°

- 4002 Bayatlı Osman, Bergama. 16. S. 8°
- 4003 Bayatlı Osman, Bergama'da şifalı otlar. (İnsanlar için) İstanbul: 1942 Vakit Mat. 88. S. 8°
- 4004 Bayatlı Osman, Bergama'da şifalı otlar ve Hayvanlar, Madenler İstanbul: 1942 Vakit. Mat. 40. S. 8°
- 4005 Bayatlı Osman, Bergama'da Küplü Hamam. İstanbul: 1942 Vakit Mat. 38. S. 3. pl. 2. plân. 8°
- 4006 Bayatlı Osman, Bergama'da efsaneler, âdetler. İstanbul: 1941 Vakit Mat. 71. 2. Pl. 8°
- 4007 Bayatlı Osman, Bergama'da Fikir Adamları. İzmir: 1941. Ticaret Mat. 75. S. 8. Portre. I. Pl. 8°
- 4000 Bayatlı Osman, Bergama Asklepiyon-sağlık yurdu. İstanbul: 1938 Resimli Ay Mat. 80. S. I. pl. I. Plân. 8°
- 4502-3 Baykal Bekir Sıtkı Dr, 93 harbi esnasında muhtelif tavassut ve sulh şayia ve teşebbüsleri. İstanbul. Maarif. 1941 Mükerrer Bak: 3002. 8°
- 3688-9 Baykal Bekir Sıtkı, Doksanüç meşrutiyeti. Ankara T. T. K. 1942. 8°
- 2817 Bayrakçı Kemal Dr., Balık ekonomisi. İstanbul: Güneş. 1940. 8°
- 3223 Bayur Yusuf Hikmet, Türk İnkilâbı tarihi. İstanbul: Maarif. 1940 cilt: I. 351. S Mükerrer: Bak. 3800, 3801 8'
- 3802 Bayur Yusuf Hikmet, Türk İnkilâbı tarihi cilt: II. Kısım. I. Ankara: 1943 T. T. K. Basımevi. 522. S. Mükerrer Bak: 3803, 3804. 8°
- 4343-5 Bayur Yusuf Hikmet, Türk İnkilâbı tarihi cilt II, kısım II. Ankara: 1943. 8°
- 3457 Bayur Yusuf Hikmet, Gürgânig devleti. İstanbul: Akşam. (Türk Tarihinin Ana Hatları. Seri: III. No: 3). 8°
- 3406 -7 Bayur Yusuf Hikmet, Yeni Türkiye devletinin harici siyaseti İstanbul: Akşam. (Türk Tarihinin Ana hatları. No. 17). Mükerrer, Bak: 3408. 8°
- 4077-8 Bayur Yusuf Hikmet, Boğazlar sorununun bir evresi (1906-1914) Ankara 1943. 8°
- 4355 Bayur Yusuf Hikmet, Vekayi, Baburun, hatıratı, cilt

- I. Önsözü ve tarihi özeti yazan *Hikmet Bayur*. Çeviren *Reşit Rahmeti Arat*. Ankara: 1943. 8°
- 3657 Bazileviç, İstoriya C. C. C. P. 3 cilt. Moskova. 1940. 8°
- 4221 Beaumarchais, Figaronun düğünü. Tercüme eden: *Reşad Nuri Darago*. İstanbul Maarif. 1942. 8°
- 2926 Beden terbiyesi ve halk sağlığı. Ankara: Alâeddin Kırıl. 1941. 8°
- 3628 Beer Max, Sosyalizmin ve sosyal mücadelenin umumî tarihi. Çeviren: *Zühtü Uray*. İstanbul: 1941. S. 8°
- 2577-8 Belge Burhan, Radyo konferansları. Ankara Ulusal. 1941 8°
- 3205-6 Belge Burhan, Radyo konferansları. Ankara: Recep Ulusoğlu. 1941. Mükerrer, Bak: 3209. 8°
- 2492-6 Belge Burhan Radyo konferansları. Ankara: Ulus. 1940-1941 8°
- 4160 Belt Thomas, The Naturalist in Nicaragua. London. 1928. 8°
- 3664 Berkes Niyazi, Bazı Ankara köyleri üzerine bir araştırma. Ankara: 1942. 8°
- 3663 Berkes Niyazi, Propaganda nedir? Ankara: 1942 8°
- 4199 Bernheim E, Tarih ilmine giriş, tarih metodu ve felsefesi. Çeviren *M. Şükrü Akkaya*. İstanbul: 1936 8°
- 4312 Bernheim E., Tarih ilmine giriş, tarih metodu ve felsefesi çeviren: *Dr. M. Şükrü Akkaya*. İstanbul: 1936 8°
- 3540 Bertrand Louis, İspanya tarihi. Mütercimi: *Galip Kemali Söylemezoğlu ve Nurullah Ataç*. İstanbul: Ahmet Sait. 1940 8°
- 3779 Besnier Maurice, Histoire Romaine. Paris: 1937. 409.S.8°
- 3225 Bıyıktay Halis, Hindistan Türk İmparatorluğu. İstanbul: Maarif. 1941. Mükerrer: Bak. 3805, 3806. 8°
- 3487 Bıyıktay Halis, Timurlar zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu. İstanbul: Maarif. 1941. 8°
- 2581 Bibliyografya, Türkiye bibliyografyası. İstanbul: Maarif 1941 8°
- 2827 Bibliyografya, Türkiye bibliyografyası 1940 IV. İstanbul: Maarif. 1941. 8°

- 2873-5 Bibliyografya Belleten, No. 17-18 den ayrı basım. İstanbul: Maarif. 1941 Mükerrer, Bak : 2874, 2875. 8°
- 2889 Bibliyografya, Türk dili bibliyografyası. İstanbul: Cumhuriyet. 1941 8°
- 4099-100 Bibliyografya Türk dili bibliyografyası. İstanbul: 1943
- 3183-7 Bibliyografya Türk bibliyografyası. Mükerrer, Bak : 3187 8°
- 3751-2 Bibliyografya, Ankara 1942 T. T. K. Basımevi. 14. S. Bak : Mükerrer. 3752. (23-24 sayılı Belleten'den ayrı basım.) 8°
- 2764 Bikela Dunutriv, Byzantinon. 1874. 8°
- 2909 Bilgili Mesud Fani Dr., Hatay kültür hayatı. Antakya : İktisat. 1939 8°
- 2910 Bilgili Mesud Fani Dr., Atatürk'ün hayat felsefesi. Antakya : 1938 8°
- 2911 Bilgili, 5 Temmuz Hatayın Kurtuluş günü. Antakya : İktisat. 1939 8°
- 2741 Birand Hikmet, Ankara civarında yetişen step nebatlarının südüzenleri üzerinde ökolojik araştırmalar Ankara : Y. Ziraat. 1940 8°
- 3488 Birand Şevket Ahmet Prof. Dr., Karaman'ın şimalindeki neojen kalkerlerinde husule gelen bir volkanik yükselme. Ankara : Y. Ziraat. 1942 8°
- 2509 Birge John Kingsley, The Bektashi order of Dervishes. 1937. 8°
- 3638 Birinci Maarif Şûrası. 1942. 688 S. 8°
- 2460 Bittel Kurt, Internationaler Kongress für Archäologie Berlin 1939. Berlin 1939 8°
- 3874 Bittel, Kleinasiatische Studien. İstanbul : 1942. 224. S. 41. Pl. 3. Hr. Mükerrer : Bak. 3884 8°
- 2459 Bittel, Der Depotfund von Soloi-Pompeiopolis. Berlin 8°
- 2892 Bittel Kurt, Rudolf Naumann und Heinz Otto, Yazlıkaya. Leipzig: 1941
- 3178 Blumentahl Maurice M., Niğde ve Adana vilâyetleri

- dahilindeki Torosların jeolojisine umumî bir bakış. Ankara: 1941. 8°
- 3716 Blumentahl Maurice M., Sinop vilâyeti Boyabat havzası petrol sahasının jeolojik tertibi. Ankara: 1942. 62. s. 1 Hr. 1. Pl. (Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü yayınlarından Seri: A. No. 6.) 8°
- 3983 Boehlau Johannes, Karl Schefold, Larisa am Hermes. Berlin: 1942.199. s. 92 Lev 4°
- 2503 Boehlau Johannes und Karl Schefold, Larisa am Hermes. Berlin: 1940. 8°
- 3240-45 Boehn Max von, Die Mede-Menschen und Meden. München: 1919-1920. 5. C.
- 2510 Beer T. J. Dr., History of Philosophy in İslâm. London: 1933 8°
- 4364-6 Bondarf Al-, İrak ve Horasan Selçukları. İmad al-kâtip al-İsfahani'nin kitabından ihtisar eden Al-Bondarf, çeviren *Kıvameddin Burslan* İstanbul: 1943 8°
- 3707 Boratav Pertev Naili, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde Halk edebiyatı ve folklor arşivi. Ankara T. T. K. 1942. 8°
- 4040 Boratav Pertev Naili ve Abdülbaki Gölpınarlı, Pir Sultan Abdal. Ankara: 1943 8°
- 3588 Bosch M. E., Helenizm tarihinin ana hatları. I., kısım. B. İskender imparatorluğu. İstanbul: 1942 8°
- 3480 Bosch M. E. Dr., Helenizm tarihinin anahatları. Mütercimi: *Afif Erzen* Dr. phil. İstanbul: Rıza Koşkun. 1942. 8°
- 4036 Bosch M. E., Hellenizm tarihinin ana hatları. II. kısım. İstanbul: 1943 8°
- 3589 Bossert H. Th., Eski ve yeni çağlarda Akdeniz havzasında doğum ve vasıtaları. Türkçeye çeviren: *U. Bahadır Alkım*. İstanbul: 1938. 8°
- 3126 Bouthoul Gaston, Cihanda nüfus. Ankara: Köy öğretmeni. 1936 Mütercimi: *Sabit Aykut* 8°
- 3121 Bouthoul Gaston, Cihanda nüfus Mütercimi: *Sabit Aykut*. 8°
- 3120 Bouthoul Gaston Cihanda nüfus. Mütercimi: *Nafi Koryürek* Ankara: Köyhocası. 1936. 8°

- 3662 Bozkurt Mahmut Esat, Atatürk İhtilâli. İstanbul: 1940 8.
- 4174 Brandenstein Wilhelm, Die Tyrrhenische Stele von Lemnos. Leipzig 1934 8°
- 4044 Brandenstein Wilhelm, Zur Frühgeschichte der Tyrrhener. Cernauti 1943 8°
- 4041 Brochard Victor, Yanlış üzerine bir daneme. Çeviren Hamdi Ragıp Atademir Ankara : 1943 8.
- 3572 Brockelmann, Geschichte der islamischen Völker. Berlin : 1939 8°
- 3591 Bulbuloviç Edhem, Turci irazvitak turske drzave sa uvodom poltičku povijest islama, Sarajevo : 1939 8°
- 2458 Buluç Sadettin, Untersuchungen über die altosmanische anonyme Chronik der Bibliothèque Nationale zu Paris. Breslau 1938. 8°
- 3231 Burckardt Jacob, Die Zeit Constantin des Grossen. Leipzig 8°
- 4364- Burslan Kıvamettin, İrak ve Horasan Selçukları tarihi. Yazan : İmadad-Din al-Kâtib al-İsfahanî. İhtisar eden Al-Bon-dârî. Çeviren : Kıvamettin Burslan. İstanbul 1943 8°
- 4311 Burslan Kıvamettin, Uslukoğlu Farabînin eserlerinden seçme parçalar. İstanbul: 1935. 8°
- 3633 Büngül Nurettin Rüştü, Eski eserler ansiklopedisi. İstanbul: 1939. 268. S. 8°
- 2556 Bürhan Cahit, Gazi Mustafa Kemal. İstanbul: Kanaat 1930. 8°
- 2562 Bürhan Cahit, Mudanya, Lozan, Ankara. İstanbul: Kanaat. 1933. 8°

C

- 4264 Caesar Julius, Gallia savaşı. Çev. H. Dereli Maarif: 1942 8°
- 3701 Caferoğlu A., Doğu illerimiz ağızlarından toplamalar. İstanbul: 1942. (T. D. K.) C. I. g 8°
- 3947 Caferoğlu A. Dr., Anadolu ağızlarından toplamalar. İstanbul: 1943. 269 S. 8°

- 2730 Caferoğlu A., Anadolu diyalektolojisi üzerine malzeme. İstanbul: Burhanettin. 1941. 8°
- 3767 Calmette Joseph, L'Histoire du Moyen Age. II Paris : 1937. 233. S. 8°
- 3179 Calvi Wilhelm Salamon-, Türkiyedeki zelzelelere müteallik etütler. Ankara-İstanbul: Alâeddin Kıral: 1940 8°
- 3955 Carte du Bassin du Danube. 1943 1: 1.600.000. 8°
- 3597 Casson Stanlay, Chypre dans l'antiquité. Paris: 1939 8°
- 3427 Celâl Esat, Türklerde mimarî. İstanbul: Akşam. (Türk Tarihinin Ana hatları. No. 28) 8°
- 2465 Cesr, Cesr harbi (Bağdat : Matbaatülhükümet) 1935 8°
- 3123 Cetvel, Harici ticaret istatistiklerine mahsus esya tasnif cetveli. Ankara: Yeni Cezaevi. 1940. 8°
- 3454 Cevat Rüştü, Türklerin Ziraate hizmetleri. Osmanlılar devri. İstanbul: Akşam. (Türk tarihinin Ana Hatları. Seri: III, No. 1). 8°
- 4213 Chamisso, Peter Schlemihl'in acayip sergüzeşti. Çev. S. Alt, Ankara : 1943. 8°
- 3885 Chaput René, Phrygie. Paris : 1941. 144. S. 6. Pl. 8°
- 3727 Childe, Prehistoric Communities of the British Isles. Edinburgh : 1942. 274 S. XVI. Lev. 8°
- 3894 Childe Gordon, Further Urns and Cremation Burials from Brackmont Hill, near Leuchars. Fife 1941. 10. S. (Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland, Vol. IXXVI.). 8°
- 3895 Childe Gordon V., İran. 1942. 10. S. (Antiquity for December 1942.) 8°
- 3896 Childe, Gordon, The Antiquity and Function of Antler Axes and Adzes 1932. 7. S. 2. Pl. (Antiquity for September 1942.). 8°
- 3897 Childe Gordon, The Chambered Cairns of Rousay. 1924. 4 S. (The Antiquarries Journal. April 1942. Vol. XXII, No. 2). 8°
- 3964 Cholokhov M., La Science de la Haine. Moscou : 1643. 32 S. 8°

- 3959 Cresson André, Felsefe meselelerinin bugünkü durumu. Ankara: 1943. 69 S. 8°
- 3585 Clark, Belgium and the War. Oxford n9ü2. 8°
- 2455 Corbin Henry, La, duplication de l'autel (Platon et le problème de Délos) Paris. 1940 8°
- 2513-7 Correspondence, Affairs of the Levant. Reports of the Consular Committees. Affaires of Syria London; 1841, 1858 1861. 8°
- 2520-22 Correspondence Affairs in Bosnia and the Herzegovina. Affairs of Turkey. Respecting the Conference at Constantinople. London: 1876. 1877 8°
- 2523-2530 Correspondence Egypt. Asiatic Turkey. Condition of the Populations in Asiatic Turkey. Asiatic Provinces of Turkey. 1896 Asiatic provinces of Turkey 1897 Asiatic Provinces of Turkey. 1898, 1899 Affairs of Crete. 1903 Affairs of South-Eastern Europe, London 1887-1903 8°
- 3566-8 Correspondence, Turkey. London: 1879-1880. 3. C.
- 3569 Correspondence, relative to the Organic Statute for Estern Reumelia. 8°
- 3109 Craiz J. I., Mısır nüfusu. Mütercimi *M. Celâl Aybar*. İstanbul: Devlet. 1944. 8°
- 4145 Cuinet V., Syrie, Liban et Palestine, géographie administrative, statistique, descriptive et raisonnée. Paris: 1896. 8°
- 4307 Curtius Enfst-Robert, Fransız medeniyeti. Çeviren *Eyüboğlu* İstanbul: 1938. 8°
- 2754 Cyril Fox, PH. Dr. F. S. A., The personality of Britain: its influence on inhabitant and invader in prehistoric and Early historic Times. Cardiff; 1933 8°

Ç

- 3488 Ç a ğ a t a y A l i R i f a t, İlk müsveddeye karşı yapılan tenkitlere cevap. İstanbul: Akşam. (Türk Tarihinin Ana Hatları No. 6/a). 8°
- 3387 Ç a ğ a t a y A l i R i f a t, Musiki. Ankara; B. M. M. (Türk tarihinin Ana Hatları. N. 6). 8°

- 2740 **Ç a ğ l a r** Kerim Ö mer, Yüksek Ziraat Enstitüsü kanunları, kararnamele, bütçe ve talimatnamele. Y. Ziraat. 1940. 8°
- 3949 **Ç a l ğ ü n e r** Cemil Dr., Türkiyede Ziraat işle. Ankara: 1943 131. S. 8°
- 3430-31 **Ç a m b e l** Hasan Cemil, Ege medeniyeti. İstanbul Akşam. (Türk Tarihinin Ana Hatları. No. 31). Mükürre Bak. 3431. 8°
- 4318 **Ç a m l ı b e l** Faruk Nafiz, Cumhuriyet, destanı. 8°
- 3532 **Ç e l e b i** Asaf Halet, Molla Cami. İstanbul: Ahmet Sait. 1940 8°
- 3911 **Ç e l e b i** Sıtkı, Tevahi Âli Osman 274. S. 8°
- 3386 **Ç e t i n t a ş** Sedat, Osmanlı Türk mimarisi. Ankara; Başvekâlet. (Türk Tarihinin Ana Hatları No. 5). 8°
- 2902 **Ç o b a n o ğ l u** Fuat, Endüstriyel araştırma. İstanbul: Güneş 1941 8°

D

- 3922 **D a ğ l ı o ğ l u**, Onaltıncı asırda Bursa. Bursa; 1940 186 S. 8°
- 4055 **D a n ı ş m a n** Zuhurî, Gilgameş destanı. Ankara; 1943. 8°
- 3119 **D o r m o i s** Georges, İstatistik ve tatbikatı. Mütercimi: *Zeki Zeybekoğlu*. İstanbul: Aydınlık. 1940 8°
- 3996 **D e f t e r i** Ağayını Darüssaade. 27. S. 8°
- 3238-9 **D e h i o**, Geschichte der Deutschen Kunst. Leipzig: 1921-22 2. C. 8°
- 4166 **D e i s s m a n n** Adolf Dr., Handschriften aus Anatolien in Ankara und Izmit. Berlin. 1936 8°
- 3886 **D e l a p o r t e** Louis, Malatya. Paris: 1940. 74. S. 39. Pl. 8°
- 3880 **D e l a p o r t e** Louis, Un bas-relief rupestre à Imamkoulou Paris: 1935 2. S. I. Pl. 5 Revue Hittite et Asiatique 6. Année Fasc. 21. Octobre 1935 8°
- 2475 **D e l i l i** Haraib Babil ve Borsibba. Bağdat: Hükümet 1937 8°
- 2467 **D e l i l** muarızıl kasrül Abbas. Bağdat: 1935. 8°
- 3684 **D e m i r k a y a** Nafi, Atatürk ve İnönü başkanlıklarında Cumhuriyet yılları. Ankara: Sümer. 1942. 8°

- 4084 Demirtaş Hamit Dr., Hayvan pullukları. Ankara: 1943 8°
- 4333 Demirtaş Hamit Dr., Memleketimizdeki Ziraat traktörlerinin teknik ve iktisadi bakımdan mukayeseli tetkik ve tecrübeleri ve muhtelif Ziraat işlerindeki vaziyetleri. Ankara: 1943 8°
- 2843 Demirtaş Hamit, Ziraatte nakil vasıtaları. Ankara: Y. Ziraat. 1941. 8°
- 4322 Denny Jean, Türk dili grameri. Osmanlı lehçesi. Çeviren Ali Ulvi Elöve İstanbul: 1941-1943. 5 fasikül. 8°
- 4215 Dersan Kâzım Şinasi, Tarihte usul. Yazan G. Monod İstanbul: 1938. 8°
- 4228 Descartes, Felsefenin ilkeleri. Tercüme eden: Mehmet Karasan Maarif. 1943. 8°
- 4227 Deskar tes, Metafizik düşünceler. Tercüme eden: Mehmet Karacan Maarif. 1942. 8°
- 2753 Develü Ferit, Türk argosu. Ankara: Recep Ulusoglu, 1941. 8°
- 2699-81 Dictionnaire Biographique universel et historique. Paris: 1840. 25. cilt 8°
- 4247 Diderot, Aktörlük hakkında aykırı düşünceler. Tercüme eden: S. E. Siyavuçgil İstanbul: 1943. 8°
- 3546 Diehl Charles, Bizans imparatorluğu tarihi. Mütercimi: Cevdet R. Yularkıran İstanbul. Ahmet Sait 1939. 8°
- 2728 Diem Carl, Asiatische Reiterspiele. Berlin: 1941. 8°
- 2928 Diş, sağlığı ve diş temizliği. Ankara: Alâeddin. 1941 8° 3910 Divanı sultan Veled. Ankara: 1941. III+100+612+ 12. S. I. Minyatür. 8°
- 3473 Doğrul Ömer Rıza, Herodot tarihi. Rawlinson'dan çeviren Ömer Rıza Doğrul. İstanbul: 1941. 8°
- 3989 Doğuer Sabri Dr., Yerli at ve eşek tırnaklarının anatomik farkları. Ankara: 1943. 60. S. 8°
- 3473 Doğrul Ömer Rıza, Bak: Rawlinsen George Herodot tarihi İstanbul: Tan. 1941. Mükerrer: Bak: 3545. 8°
- 4137-9 D'Ohsson Mouradgea, Tableau général de l'Empire Ottoman. Paris. 1787- 1820. 3. vols. In Folio

- 3510-11 Dolunay Necati, Türk Tarih Kurumu adına yapılan Çankırıkapı hafriyatı. İstanbul: Maarif 1941. Mükerrer, Bak: 3511. 8°
- 3234-5 Domaszewski Alfred von, Geschichte der römischen Kaiser. Leipzig: 1921-1922. 2. C. 8°
- 3891 Donnelly Elizabeth, Bak: Stronger than Death. Moscow: 1942. 72. S. 8°
- 2854-5 Dopsch Alfons, Grundlagen der Europäischen Kultur-entwicklung. I. Tel. ve II. Tel. Wien: 1923. Wien: 1924. 8°
- 3617 Dörner Friedrich Karl, Inschriften und Denkmäler aus Bithynien Berlin: 1941. 127 S. 8°
- 2403-4 Ducati Pericle, Storia dell Arte Etrusca 2 cild Firenze: 1927. 8°
- 4081 Duru Muhittin Celâl Dr., Köy ebelerine rehber. Ankara: 1943. 8°
- 4082 Duru, Muhittin Celâl Dr. Koruyucu hekimlik. Ankara: 1943. 8°
- 3624 Dwelshauvers Georges, Muasır Fransız psikolojisi. Çeviren *Mustafa Şekip Tunç* İstanbul: 1940. 188. S, 8°

E

- 2798-9 Eberhard W. Dr., Chronologische Uebersicht über die Geschichte der Hunnen in der spaeteren Han-zeit (25 n. Chr.-220. n. Chr). İstanbul: Maarif. 1941 16. No. Belleten'den ayrı basım. Mükerrer, Bak: 2799. 8°
- 2796-7 Eberhard W. Dr., Muahhar han devrinde (M. s. 35-M. S. 220) Hun tarihine kronolojik bir bakış. İstanbul: Maarif. 1941 Belleten'den ayrı basım. 19 Mükerrer, Bak: 2797. 8°
- 3641-2 Eberhard W. Yeni Türkiye ve Çin. Atatürk bibliyografyasına ilâve. İstanbul. Maarif, 1931. 8°
- 3786 Eberhard D. W., Çinin Şimal komşuları. Ankara: 1942 İdeal Matbaası 281 S. Mükerrer: Bak. 3787, 3788. 8°
- 2546- Ebülkasım Mahmut bin Ömer Esas-ül-belâgat. Ka-7 hire: 1922-1923. 2. C. 4°
- 3870 Ebu Hafızı, Zeyli Camiüttevarihî Reşidî. Tahran; 1317. 8°
- 2545 Ebülabbas Mehmet bin Yezid, Elkâmilü fillügatü veled, Mısır: 1355 8°

- 4283 Eflâ t u n, Alkibiades. Çeviren : *İ. Şahinbaş* İstanbul Maarif : 1842 8°
- 4284 Eflâ t u n, İkinci Alkibiades. Çeviren: *Dr. S. Baydur* İstanbul Maarif: 1943 8°
- 4289 Eflâ t u n, Devlet. I. Çevirenler: *D. T. C. Fak. Klasik filoloji Enst. asistan ve talebeleri* İstanbul Maarif: 1942 8°
- 4290 Eflâ t u n, Devlet. II. Çevirenler: *D. T. C. Fak. Klasik filoloji Enst. asistan ve talebeleri* İstanbul Maarif : 1942 8°
- 4291 Eflâ t u n, Epinomis. Çeviren: *A. Cemgil* İstanbul : Maarif 1943. 8°
- 4274 Eflâ t u n, Euthyphron. Çeviren: *P. N. Boratav.* İstanbul Maarif: 1942. 8°
- 4287 Eflâ t u n, Hipparkhos ve Kleitophon. Çeviren *Dr. Z. Taşlıkloğlu.* İstanbul: Maarif 1943 8°
- 4280 Eflâ t u n, İon. Çeviren: *İ. Bozkurt.* İstanbul: Maarif 1942. 8°
- 4293 Eflâ t u n, Kritias. Çevirenler : *L. Ay ve E. Güney.* İstanbul: Maarif 1942 8°
- 4279 Eflâ t u n, Küçük Hippias. Çeviren: *P. N. Boratav.* İstanbul: Maarif 1943. 8°
- 4285 Eflâ t u n, Lakhes. Çeviren: *N. Ş. Kösemihal.* İstanbul: Maarif. 1942 8°
- 4286 Eflâ t u n, Lysis. Çeviren: *S. Eyüboğlu.* İstanbul: Maarif 1942 8°
- 4295 Eflâ t u n, Mektuplar. Çeviren: *İ. Şahinbaş* İstanbul: Maarif 1943 8°
- 4282 Eflâ t u n, Menon. Çeviren: *A. Cemgil.* İstanbul: Maarif. 1942 8°
- 4288 Eflâ t u n, Minos. Çeviren: *H. Varoğlu.* İstanbul : Maarif 1943 8°
- 4275 Eflâ t u n, Phaidon. Çevirenler: *S. K. Yetkin ve H. R. Atademir.* İstanbul: Maarif 1943 8°
- 4294 Eflâ t u n, Phaidros. Çeviren: *H. Akverdi.* İstanbul: Maarif 1943 8°
- 4281 Eflâ t u n, Philebos. Çeviren: *S. E. Siyavuşgil.* İstanbul: Maarif 1943 8°

- 4278 Eflâ t u n, Protagoras. Çeviren: *N. Ş. Kösemihal*. İstanbul: Maarif 1943. 8°
- 4296 Eflâ t u n, Rakipler. Çeviren: *H. Varoğlu*. İstanbul; Maarif 1943 8°
- 4277 Eflâ t u n, Sofist. Çeviren: *M. Karasan*. İstanbul: Maarif 1943. 8°
- 4276 Eflâ t u n, Theages. Çeviren: *H. Varoğlu*. İstanbul. Maarif 1943 8°
- 4292 Eflâ t u n, Timaios. Çevirenler: *L. Ay ve Erol Güneş* İstanbul: Maarif. 1943 8°
- 2914-5 E g e l i M ü n i r H a y r ı, Bayönder Türk destanı. İstanbul; Ahmet Halit. Mükerrer, Bak ; 2915. 8°
- 3754 E g l a r Z e k i y e, Kavimler muhacereti. Ankara 1941 İdeal basımevi. S. 78. S. V. Hr. 8°
- 3618 E h e l o l f, Keilschrifturkunde aus Boghazköi. Berlin 1942. 50 S 8°
- 3967 E h r e n b o u r g I l y a, La chute de Paris. Moscou: 1943. 566 S. 8°
- 3929-31 E k b e r i, The Tabakat-Akbari. Calcutta; 1913, 1935. 3. C. 8°
- 3125 E l d e r t o n W . P a l i n E t h e l M. E l d e r t o n, İstatistik mebadisi. İstanbul: Aydınlik 1937 8°
- 2485 E l h ü k ü m e t ü l I r a k i y e D a i r e t ü l a s a r ü l k a d i m e. Takrir. Bağdad : Hükümet. 1933 8°
- 2463 E l k a r s - ü l - A b b a s ı f i k a l a t ü B a ğ d a d. Bağdad ; Matbaatülhükümet. 1935. Mükerrer, Bak: 2464. 8°
- 2473 E l m e t h a f - ü l - I r a k ı. Bağdad: Matbaatülhükümet. 1937. 8°
- 4322 E l ö v e A l i U l v i, Türk dili grameri. Osmanlı Lehçesi. Yazan *Jean Deny*. İstanbul. 1941-43 5 Fasikül. 8°
- 2807 - 3604 E m r e A h m e t C e v a t, Homeros Odise. 2. Cilt. Ankara : Recep Ulusoglu. 1941-2. 8°
- 3834 E m r e A h m e t C e v a t, Agamemnon. Ankara : 1943. 165. S. 8°
- 3882 E m r e A h m e t C e v a t, Eski Türk yazısının menşei. İstanbul 1938. 54 S. 8°

- 3883 Emre Ahmet Cevat, Sur L'origine de l'Alphabet Vieux-Turc. İstanbul : 1938. 47 S. 8°
- 4097 - 8 Emre Ahmet Cevat, Türkçede isim temelleri. İstanbul ; 1943 8°
- 3461 Engin Mehmet Saffet, Eti medeniyeti. İstanbul; Akşam (Türk Tarihinin Ana hatları. Seri III, No. 7). 8°
- 4273 Epiktetos, Düşünceler ve sohbetler. Çeviren: *Burhan Toprak*. İstanbul: Maarif. 1942 8°
- 4305 Eralp Vehbi H., Felsefe tarihi. Yazan *Alfred Weber*. İstanbul. 1938 8°
- 2934 Erçin Cezmi, Bütçe nazariyat ve tatbikatı. İstanbul: Devlet. 1938 8°
- 3467 Erenbilge M. Niyazi, Osmanlı Türklerinde coğrafya İstanbul: Akşam. (Türk Tarihinin Ana Hatları. Seri; III, No. 13). 8°
- 3942- Ergin Edib Kemal, Kanunlarımız İstanbul. 1942. 2.C.8° 3
- 3944 Ergin Edib Kemal, Kanunlarımız arama cetveli. İstanbul: 1942. 2 8°
- 3599 Ergin Osman Dr., Süheyl Ünver bibliyografyası. İstanbul : 1941 8.
- 4034 - 5 Ergun Sadettin Nüzhet, Türk musikisi Antolojisi. Dini eserler. 2. Cilt. İstanbul : 1934. 8°
- 4382 Ergun Sadettin Nüzhet, Halk edebiyatı Antolojisi. İstanbul : 1938. 8.º
- 4380 Erhat Azra, Vergilius tefsirlerinin gelişmesi. Ankara : 1944. 4°
- 4045 Erimez Salih, Tarihten çizgiler. İstanbul : 1942. 48. S. (albüm) 4°
- 3990 Erkol Macit Dr., Süt hormonlarının süt ifrazı üzerine tesiri. Ankara 1943.79. S. 8°
- 4176 Ertlen S. Fikri, Antalya tarihi İstanbul : 1940. 8°
- 3588 Erzen Afif Helenizm tarihinin ana hatları. I. kısım. B. İskender İmporatorluğu. İstanbul : 1942. 8°
- 3428 Esat, Berlin kongresine kadar Ermenilerin vaziyeti. İstanbul : Akşam. No. 29 8°

- 2905 E t e M u h l i s D r . , T ü r k i y e d e P a m u k l u v e D o k u m a s a n a -
y i i n i n k o o p e r a t i f l e ŷ t i r m e s i i m k a n l a r ı . İ s t a n b u l : G ü n e ŷ . 1941. 8°
- 3560 C z a k e E t i e n n e , D r . , L a V é r i t é s u r l e s D é l i b é r a t i o n s
P r é l i m i n a i r e s d u T r a i t é d e T r i a n o n . İ s t a n b u l : B u d a p e s t : 8°
- 2404 E t t e l ü v e l m e v a k i i l - e s e r i y e B a ğ d a d : H ü k ŷ m e t . 1939. 8°
- 4299 E u r i p i d e s , A l k e s t i s Ç e v i r e n : A . H . T a n p ı n a r A n k a r a :
M a a r i f 1943 8°
- 4301 E u r i p i d e s , E l e k t r a . Ç e v i r e n : A . H . T a n p ı n a r A n k a r a :
M a a r i f 1943. 8°
- 4298 E u r i p i d e s , H e k a b e . Ç e v i r e n : H . V a r o ğ l u A n k a r a : M a a r i f
1943. 8°
- 4297 E u r i p i d e s , H e r a k l e s . Ç e v i r e n : L . A y A n k a r a : M a a r i f
1943. 8°
- 4300 E u r i p i d e s , M e d e i a . Ç e v i r e n : A . H . T a n p ı n a r A n k a r a :
M a a r i f 1943. 8°
- 2749 E v l i y a r H a l i d D r . , A n a d o l u t o p r a k l a r ı n ı n s u v a z i y e t i
h a k k ı n d a b i r e t ŷ d . A n k a r a : Y . Z i r a a t . 1940. 8
- 4307 E y ŷ b o ğ l u S a b a h a d d i n , F r a n s ı z m e d e n i y e t i . Y a z a n :
E r n s t - R o b e r t C u r t i u s . İ s t a n b u l : 1938. 8°
- 2482- E x c a v a t i o n s a t S a m a r r a 1936-1939, B a g h d a d :
2483 1940 2.C. 8°

F

- 3777 F a w t i e r e R o b e r t , H i s t o i r e d u M o y e n A g e . P a r i s :
1940 460. S. (Cilt : VI) 8°
- 4310 F a z ı l N e c i p , S a r a y l a r d a m e c n u n l a r . İ s t a n b u l : 1929 8°
- 3619 F e l s e f e , v e g r a m e r t e r i m l e r i . İ s t a n b u l : 1942.318 S. M ŷ -
k e r r e r : 3620. 8°
- 2583 F e n i k M ŷ m t a z F a i k , 1939 H a r b i . A n k a r a : Z e r b a m a t .
1941. 8°
- 3984 F e r i d e t t i n A t t a r , İ l l a h i n a m e . İ s t a n b u l : 1940 439+16.
S. 8°
- 4130-31 F e r r i e r e s - S a u v e b o e u f d e , M é m o i r e s h i s t o r i q u e s ,
p o l i t i q u e s e t g é o g r a p h i q u e s d e s v o y a g e s d u C o m t e d e
F e r r i e r e s - S a u v e b o e u f . P a r i s . 1790 2 V o l s . 8°

- 4332 Fır at F eh mi, Fıstık çamı ormanlarımızda meyva ve odun verimi bakımından araştırmalar ve bu ormanların amenajman esasları. Ankara : 1943 8°
- 3940- Firdevsî, Firdevsî hatırası. (Rusça). 1934. 123 ve 3941 217. 8°
- 3857-66 Firdevsi, Şahnamei Fiadevsî. Tahran, 1913-1915. 10 C. 8°
- 3552 Felinais, Léon Cahen, Raimond Renze Emile. Dünya tarihi. mütercimi: *Galip Kemalî Söylemezoğlu* İstanbul: Ahmet Sait 1839. 8°
- 2893-4 Fornvänen, Stokholm: 1941 2. C. 8°
- 3968 Forrer Emil O., Die Hethitische Bilderschrift. Chicago: 1932. 62 S.
- 3133 Földes Bélà, Nüfusta ve doğumda cinsiyet meselesi. Mütercimi: *Şefik Han*. İstanbul: Hüsnütabiat. 1941. 8°
- 2840-41 Fraipont Charles, Dimağ tekamülü. Mütercimi: *Nermin aygen*. İdeal 1941. Ankara Mükerrer, 2841. 8°
- 2755 Frazer James George, The Golden Bough. New York: 1935 8°
- 3887 Fromberg D. L., Bak: *Simonov*, K. Stalingrad Fights on Rusçadan çeviren: *D. L. Moscov*. 48. s. 8°
- 3888 Fromberg D. L., Bak: *Tolstoy*, Alexey Çeviren *D. L. Fromberg* Moscow: 1642. 68. s. 8°
- 3889 Fromberg D. L., Fromberg D. L. Bak: *Tolstoy Alexey*, we Carry on. Çeviren: *D. L. Fromberg* Moscow: 1942. 172. S. Mükerrer: Bak. 3892. 8°
- 2579 Fuzulî, Sıhhat ve maraz. Mütercimi: *Abdülbaki Gökpınarlı*. İstanbul: Millî Mecmua. 1940. 8°
- 3854-5 Gabriel Albert, Voyages Archéologiques dans la Turquie orientale. Paris: 1940. 2. C. Cilt; Texte. 374. S. Cilt: II. Taf. 310. 8°
- 3954 Gabriel Vladar, La pensée constitutionnelle en Hongrie Budapest: 1943. 6. S. 8°
- 3918 Galabof Galab D., Osmanisch-türkische Quellen zur bulgarischen Geschichte. Sofia: 1943. 98. S. 8°

- 2563 Garnot Jean Sainte Fare, L'Appel aux Vivants. 1938. 8°
- 3596 Gazete ve Mecmualar, Türkiyede çıkmakta bulunan gazete ve mecmualar. Ankara: 1942 8°
Gazi Ahmet Muhtar Bak *Ahmet Muhtar*.
- 3925 Gencosman M. Nuri, Bak: İbni Bibi. Anadolu Selçukî devleti tarihi. Çeviren: *M. Nuri Gençosman*. Ankara: 1942. 328. S. 8°
- 4152 Gencosman M. Nuri, Selçuk devletleri tarihi. Aksaraylı Kerimeddin Mahmud'un Müsamerat-ahyar adlı Farsca tarihinin tercümesi. Çeviren: *M. Nuri Gençosman*. Önsöz ve notlar, yazar *F. N. Uzluk* Ankara: 1943; 8°
- 2746 Gerngross O. ve Nejat Berkmen, Ankara iklim ve toprak şartları tesiri altında bazı ecnebi buğday tipleri tanelerinin dahil ve haric evsafında vaki olan değişiklikler hakkında. Ankara: Y. Ziraat. 1939 8°
- 3481 Gerngross Prof. Otto, Mustafa Umuöz, Yüksek öğütme dereceli undan yapılan tek ekmeğin tağdiye ve bilhassa Türkiyede halkın antiberberi B vitamin ihtiyacını temin bakımından ehemmiyeti. Ankara: Y. Ziraat. 1941. 8°
- 4037 Gibb J. W. E., Osmanlı şiiri tarihi. Cilt 1, kitap 1 İstanbul: 1943 8°
- 3774 Glotz Gustave, Histoire Grecque. Paris: 1938. 800. S. 2. inci cilt 8°
- 4214 Goethe Faust II. Kısım. Çeviren: *R. Bilgin* İstanbul: 1943 8°
- 4216 Goethe İphigenie Tauris'te Çev. *S. Batu* İstanbul: 1943 8°
- 4211 Goethe Wilhelm Meister'in aktörlüğü rejisörlüğü ve sahne şairliği. Maarif: 1942 8°
- 4217 Goethe Wilhelm Meister'in çıraklık yılları. Çeviren: *Ş. Atala* ve *C. Köprülü* İstanbul: 1943. 8°
- 2756 Goldenweiser Alexander, Anthropology. New-York: 1938 8°

- 2848 Goldman Hetty, The Sandon Monument of Tarsus. 8°
- 2879-81 Göğüş Sabahat, Arzawa ve Lugga memleketlerine ait bir harita. Belleten, No. 17-18 den ayrı basım. İstanbul: Maarif. 1841. Mükerrer, Bak: 2880, 2881. 8°
- 3608 Gökbilgin Tayyip, II. Rakoczi Ferencz ve tevabiine dair vesikalar. İstanbul: 1941. 16. S. Mükerrer: 3609. 8°
- 3459 Gökmen Fatin, Türk takvimi hakkında tez. İstanbul: devlet: 1936. (Türk Tarihinin Ana hatları. Seri: III, No.5.) 8°
- 2930 Göktürk Hüseyin Avni, Miras hukuku Ankara. 1937. 8°
- 4198 Gökyay Orhan Şaik, Devlet konservatuvarı tarihcesi. Ankara: 1941. 8°
- 4040 Gölpınarlı Abdülbaki ve Pertev Naili Boratav, Pir Sultan Abdal. Ankara: 1943 8°
- 2565 -8 Gövsa İbrahim Alaettin, Meşhur adamlar. İstanbul: 1935 -1936 4. C. Cilt: I. 400. S. Cilt: II. 400. S. Cilt: IV. 402. S. 4°
- 2832-Gras N. S. B. Ekonomik sosyolojiye giriş. Mütercimi Niyazi 3 Berkes Ankara-İstanbul: Alâettin Kırıl. 1941. Mükerrer Bak: 2833 8°
- 3204 Gras N. S. B., Ekonomik sosyolojiye giriş. Mütercimi Niyazi Berkes. Ankara-İstanbul. Alâettin. 1941 8°
- 3493 Gren Erik, Kleinasien und der Ostbalkan in der wirtschaftlichen Entwicklung der Römischen Kaiserzeit.. Uppsala 1941. 8°
- 4212 Grimm Jacob ve Wilhelm, Masallar. I. Tercüme eden: Kemal Kaya. Ankara: 1943 8°
- 3927 Gruner O. Cameron, A Treatise on the Canon of Medicine of Avicenna. London: 1930. 612. S. 1. pl. 2. cetvel. 8°
- 2477 Guide to the Arab Museum at Khan Marjan in Baghdad. Baghdad: 1938 8°
- 2474 Guide to the Collections in the Iraq Museum. Baghdad: 1937. 8°
- 2476 Guide, through the ruins of Babylon and Borsibba Baghdad: 1937 8°

- 2468 Guide to the Exhibition of the Abbasid Palace. Baghdad: 1935. 8⁰
- 3928 Guillaume Alfred, The Summa Philosophiae of Al-Shahrastahi. London: 1934. VIII+173+514. S. 8⁰
- 3102 Guinchard İ. Dr., İstatistik ve idare. Ankara: Başvekâlet 1937. 8⁰
- 3217 Günaltay M. Şemseddin, Yakın Şark Elâm ve Mezopotamya. Ankara: 1937. Mükerrer bak: 3793, 3794. 8⁰
- 3839 Günaltay M. Şemseddin, Selçukların Horasana indikleri zaman İslâm dünyasının siyasal, sosyal, ekonomik ve dinî durumu. Ankara: 1943. T. T. K. Basımevi. 40. S. Mükerrer: Bak. 3840. (25 sayılı Belleten'den ayrı basım). 8⁰
- 3743-4 Günaltay M. Şemseddin, Abbas Oğulları imparatorluğunun kuruluş ve yükselmesinde Türklerin rolü Ankara: 1942. T. T. K. Basımevi 28. S. Bak: Mükerrer. 3744. (23-24 sayılı Belleten'den ayrı basım.) 8⁰
- 3418 Günaltay Şemseddin, Suriye ve Palestin. İstanbul: Akşam. (Türk Tarihinin Ana Hatları. No. 13). Mükerrer, Bak: 3418. 8⁰
- 3434 Günaltay M. Şemseddin, Mezopotamya-Sumerler İstanbul: Akşam. (Türk Tarihinin Ana hatları. No. 33) 8⁰
- 3460 Günaltay Şemseddin, İbraniler. İstanbul: Akşam. (Türk Tarihinin Ana hatları. Seri: III, No. 6) 8⁰
- 3556-7 Güngör Kemâl, Cenubî Anadolu yürüklerinin etno-antrçolojik tetkiki. Önsöz: Dr. Şevket Aziz Kansu. Ankara: İdeal. 1941. Mükerrer, Bak: 3557. 8⁰
- 3987 Gürgen Ali Rıza, Türkiye zehirli nebatlarının en ehemmiyetlileri üzerinde kimyevî araştırmalar. Ankara: 1943. 184. S. 8⁰
- 4381 Güterbock H. G., Zile yakınında Maşat'tan gelme bir Eti mektubu (Ein hethitischer Brief aus Maşat bei Zile) Ankara: 1944 8⁰
- 3960 Güterbock H. G., Eti tanrı tasvirleri ile tanrı adları. Ankara: 1944, 20. S. (26 sayılı Belleten'den ayrı basım). Mükerrer: Bak. 3901. 8⁸

- 3898 Güterbock H. G., Hethitische Götterdarstellungen und Götternamen. Ankara: 1943. 23. S. (26 sayılı Belleten'den ayrı basım.) Mükerrer: Bak. 3899. 8°
- 3945 Güterbock Hans Gustav, Siegel aus Boğazköy. Berlin: 1912. 104. S. 8. Lev. 8°

H

- 2846-7 Haddon A. C. Sc. D. F. R. S., Kavimler muhacereti. Mütercimi: Zekiye S.Eglar. Ankara: İdeal 1941 Mükerrer, Bak: 2847. Mükerrer Bak: 2821. 8°
- 3593 Haenich Erich, Die geheime Geschichte der Mongolen Leipzig. 1941. 8°
- 3870 Hafızı Ebru, Zeyli Camiüttevarihî Reşidî. Tahran: 1317 8°
- 4313-4 Halit Fikret, Terbiye ve tedris tarihi. İkinci Cilt İstanbul 4 1930. 2. Tabı. 8°
- 3760 Halphen Louis, Les Barbares. Paris: 1940. 45. S. 2. Hr. 8°
- 3763-4 Halphen Louis, Bak: Pirenne Henri: La Fin du Moyen-âge. 2. Cild.
- 3766 Halphen Louis L'Europe. Paris: 1940. 638. S. 8°
- 3726 Hancar Franz, Probleme der jüngeren Altsteinzeit Osteuropas. Breisgau: 1942. 62. S. (Sonderabdr. aus Quartär. Jahrb. für Erforsch. des Eiezeitalters und seiner Kulturen. Bd. 4/1942). 8°
- 2899 Hançar Franz, Der altsteinzeitliche Mensch im Lichte neuer östlicher Funde. Wien: 1940. 8°
- 3763-4 Handelsman Marcel, Bak Pirenne Henri: La Fin du Moyen âge, 8°
- 2502 Handziç Mehmed, Književni Rad. Sarajevo: 1934. 8°
- 2501 Handziç H. Mehmed, İbrahim ef-Peçevijia (Alajbegoviç.) Sarajevo: 1939 8°
- 2500 Handziç Mehmed, İslâmizacija Bosne i Hercegovine Sarajevo: 1940. 8°
- 2488 Handziç H. Mehmed, "Miradzijja,, Sabita Uzicanına. Mükerrer, Bak: 2489. 8°
- 2466 Harba Brifge, Bagdad: 1935. 8°
- 2471 Haritatülirak, 8°

- 3830 Harta, Piri reis hartası. İki Parça. Harta hakkında izahname 21 S. İstanbul: 1935 Devlet Basımevi. Mükerrer: Bak. 3831. 8⁰
- 2499 Hasan Kâfi, Nizamül-Ulema. Mütercimi: *Mehmed Handziç* Sarajevo: 1935. 8⁰
- 3390 Hasan Sabri, Boyacılık Tarihinde Türkler. Ankara: Başvekâlet. (Türk Tarihinin Ana Hatları No.: 8). 8⁰
- 3391 Hasan Sabri, Boyacılık tarihinde Türkler. İstanbul: Akşam. (Türk Tarihinin Ana Hatları. No. 8/a). 8⁰
- 3553 Haushofer Dr., Japonya ve Japonlar. Coğrafi ve siyasi Japonya. Mütercimi: *Galip Kemali Söylemezoğlu*. İstanbul: Ahmet Sait 1941. 8⁰
- 3761 Hauser, Henri, La Prépondérance Espagnole (1559-1669). Paris: 194. 592. S. 8⁰
- 4146 Hellert J. J., Nouvel Atlas physique politique, et historique de l'Empire Ottoman etc. Paris. 1844. in Folio
- 3548 Henry Paul, Milliyetler meselesi. Mütercimi: *Fehmi Baldaş*. İstanbul: Ahmet Sait 1939. 8⁰
- 3473 Herodot, Herodot tarihi. Bak: *Rawlinson George*. İngilizceden çeviren: *Ömer Rıza Doğrul*. İstanbul: Tan. 1941. Mükerrer bak: 3545. 8⁰
- 3122 Herriot Edouard, Nüfus meselesi ve ırkın korunması. Mütercimi: *Enis Behiç Köryürek*. İstanbul: Aydınlık. 1936. 8⁰
- 3115 Herche Liebman, Bugünkü harplerin başlıca demografik etkileri. Mütercimi: *Enis Behiç Köryürek*. İstanbul: Marifet. 1935. 8⁰
- 3392 Hilmi Ömer, Çinlilerin dini. Ankara; Başvekâlet (Türk Tarihinin Ana Hatları. No. 9). 8⁰
- 2888 Himran S., Huastuanift. Ankara: Ulusal. 1941 8⁰
- 3686-7 Hinz Walther, Timuriler tarihi hakkında menba tetkiki. Ankara: T. T. K. 1942 8⁰
- 2858 Hinz, Walther, İran, Politik und Kultur von Kyros bis Reza Schah. Leipzig: 8⁰
- 2552 Hisae Matsuda, Hajime Kobayaşi, Orta Asya Tarihi. Tokyo: 1935 8⁰

- 2582 Hitabeler Konferanslar : Cumhuriyetin XVII inci yıldönümünde. Ankara : Sümer. 1940 8°
- 3472 Hitler Adolf, Kavgam. Mütercimi : *Hüseyin Cahit Yalçın*. İstanbul : Tan. 1941. 8°
Hoca Nizameddin Ahmet Bak : *Ekberi*.
- 4213 Hoffmann E. T. A., Duka ile karısı. Çeviren : *S. Alt* Ankara, *Maarif* 1943 8°
- 3643-4 Homan Balint, Székely'liler. Çeviren *Hâmit Z. Koşay* İstanbul : 1941. 8°
- 2807-3604 Homeros, Odise 2. cil. Ankara : 1941-52. 8°
- 2757 Heeten Ernest Albert, Up from the Ape. New-York : 1936 8°
- 2896 Hoover Herbert, The Belgian Campaign and the Surrender of the Belgian Army. New-York : 1940. 8°
- 4215 Hölderlin, Hyperion. I. çev. *M. Togar* İstanbul Maarif : 1943 8°
- 3565 Hrkal Eduard, Miscellanea etrusca Leipzig : 1941 26. S. 8°
- 3639 Hrkal Eduard, Historische Grammatik der etruskischen Sprache. Wien : 1939. 71. S. 8°
- 3640 Hrkal Eduard, Beiträge zur etruskischen Sprachenfrage Wien : 1938. 25. S. 8°
- 3969 Hrozny Bedrich, Die älteste Geschichte Vorderasiens und Indiens. Melantrich : (bei Prag.) 1843. 259. S. 2. Hr. 1. P1. 8°
- 3697 Hrozny Bedrich, Inschriften und Kultur der Proto-İnder von Mohenjo-Daro und Harappa ca. 2400-2100 v. Chr. 1) II. 2
(Sonderabdruck aus Archiv Orientalni. Jg. 13, Nr. 1-2.) 8°
- 3128 Huber Michel, Fiat müşahede teşkilâtı. Mütercimi : *Şefik İnan*. Ankara : Yeni Cezaevi. 1939. 8°
- 3200 Hundert Jahre Pester Ungarische Commercial - Bank. 1841-1941. Budepest 1931. 8°
- 4384 Hüber Reinhard, Yeni Türkiye, Avrupaya giden yol. Çeviren : *Dr. Osman Torgay*. Prag : 1943. 8°

- 3978 Hülâsa, C. H. P. VI. ncı kurultayına sunulan vilâyet dilekleri hülâsası. Ankara 1943.130 S. 3. Cetvel. 8°
- 3975 Hülâsa, C. H. P. 1938-1942, Malî yılı hesap hülâsası. 20. S. 8°
- 4358-60 Hüseyin Sacuddin Ebu'l-Hasan Ali İbn Nasir İbn Ali El, Ahbar üd-Devlet is-Selçukiyye. *Necati Lugal* tarafından çevrilmiştir. Ankara: 1943 8°
- 3384 Hüsnü Hâmid, Türklerin riyaziyatın terakkisine hizmetleri. Ankara: Başvekâlet. (Türk tarihinin Ana Hatları No. 4).
- 4073-4 Hülâsa, III. Türk Tarih Kongresi Türk Tarih Kurumu sergisi ve Kurumun çalışmaları hakkında bir hülâsa. Ankara: 1943. 8°
- 3385 Hüsnü Hâmit İslâm riyaziyatında Türklerin mevkii İstanbul: Akşam. (Türk Tarihinin Ana Hatları No. 4-a). 8°

İ

- 3925 İbni Bibi, Anadolu Selçuk devleti tarihi. Çeviren: *M. Nuri Gencosman* Ankara: 1941 828. S. 8°
- 3485 İbni Bibi, Anadolu Selçuk devleti tarihi. Mütercimi: *M. Nuri Gencosman* Ankara: Usluk. 1941. 8°
- 3216 İbni Sina, Büyük Türk Filozof ve Tıp üstadı İbni Sina, şahsiyeti ve eserleri hakkında tetkikler. İstanbul: Halit. 1937 Mükerrer: Bak. 3828, 3829°.
- 3191 İbni Sina, Kütüp-ül-kanun fil-taleb. 8°
- 4159 İbn Sab'in, Correspondance philosophique avec l'Empereur Frédéric II. de Hohenstaufen. Texte arabe publié par *Şerefettin Yalıtıkaya*. Paris 1943. 8°
- 2724 İbrahim Alâeddin ve Münir Fehim, Elli Türk Büyüğü. Yedigün mecmuası 8°
- 3396 İbrahim Hakkı, Orta ve İçasyanın fizikî coğrafyasına bir nazar. İstanbul: Akşam. (Türk Tarihinin Ana Hatları. No. 129) 8°
- 3439-4 İbrahim Hakkı, Türklerin ziraat ve hayvancılık sahasındaki tesirleri ve hizmetleri. İstanbul: Akşam. (Türk Tarihinin Ana Hatları No. 36). Mükerrer, Bak: 3340. 8°
- 4269 İbsen, H. Nora, bir bebek evi. Çev. *C. Memduh Altar* Maarif. 1942. 8°
- 3601 İdare Taksimatı, 1942. İstanbul: 1942 8°

- 3221 İğdemir Uluğ, Kuleli vakası hakkında bir araştırma. Ankara: 1937. Mükerrer: Bak. 3817 3818. 8°
- 2794-5 İğdemir Uluğ, Türk-İslâm devri kitabe estampajları. Belleten 16 dan ayrı basım. İstanbul: Maarif. 1941. Mükerrer, Bak: 2795. 8°
- 4147-8 İğdemir Uluğ, Atatürk'ün hatıraları. Ankara: 1943 8°
- 3097 İhsaî yıllık birinci cilt: 1928. İstanbul; Cumhuriyet 1928 8°
- 2745 İlgüz Nafiz, Ankara Sekileri. Ankara, Ziraat 1940 8°
- 3923 İkmèn Şeref Nuri, Türkiye vergi sisteminde hayvanlar vergisi. Ankara: 1943. 88. s. 8°
- 4192-6 4324-7 İnal İbnülemin Mahmud Kemal, Son Asır Şairleri. cüz 7-11. ve 4, 5, 6, 12. İstanbul: 1939-1941 8°
- 4190-91 4328-9 İnal İbnülemin Mahmud Kemal, Osmanlı devrinde sadırazamlar. 1 ve 4. cüzler. 2. ve 3. cüzler. İstanbul. 1940-1943. 8°
- 4020 İnalıcık Halil Dr., Bak: *Wittek Paul*. Ankara Bozgunundan İstanbul'un zaptına. Çeviren *Halil İnalıcık Dr.* Ankara: 1943. T. T. K. Basımevi. 34. s. (27 sayılı Belleten'den ayrı basım. (Mükerrer: Bak.4021) 8°
- 3946 İnalıcık Halil Dr., Tanzimat ve Bulgar meselesi. Ankara: 1943. 161 s. Mükerrer: Bak, 3957. 8°
- 4018 İnan Abdülkadir, Orta Asya'da Muğkale hafriyatında bulunan vesikalar. Ankara: 1943. T. T. K. Basımevi. 5 S. 2 Lev. (27 sayılı Belleten'den ayrı basım.) Mükerrer bak, 4019. 8°
- 3692-3 İnan Abdülkadir, Moğolların gizli tarihi. Ankara: T. T. K. 1942. 8°
- 3807 İnan Âfet Dr., Aperçu général sur L'Histoire Economique de L'Empire Turc-Ottoman. İstanbul: 1941. Maarif Matbaası. 114 S. 75 Lev. Mükerrer: Bak. 3808, 3809. 8°
- 3130 İnan Şefik, İktisadî Konjonktür enstilüleri ve istatistikler. Ankara: Recep Ulusoğlu. 1939. 8°
- 2550-1 Inner Mongolia and the Region of the Great Wall. Tokyo: 1935. Mükerrer, Bak: 2551. 8°

TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
PUBLICATIONS DE LA SOCIÉTÉ D'HISTOIRE TURQUE

<u>I. Seri</u>	<u>Fiatı K.</u>
1 PİRÎ REİS : Amerika haritası	1400
2 PİRÎ REİS : Kitab-ı Bahriye	2500
*) 3 NASUH İS - SİLÂHÎ: Irakayn Seferi	
*) 4 İBNİ BÎBÎ : Selçuk tarihi	
<u>II. Seri</u>	
*) 1 CÜVEYNÎ : Tarih-i Cihanküşa (3 cilt)	
*) 2 REŞİDEDDİN : Cami üt-tevarih	
3 Baypars Tarihi	100
4 ISFAHÂNÎ : Selçuk Tarihi	250
5 a Vekayi (Babur'un Hâtıratı) I. Cilt	350
*) 5 b Vekayi (Babur'un Hâtıratı) II. cilt.	
*) 6 Humayunnâme	
7 TANBURÎ ARUTİN : Tahmas Kulu Han'ın Tevarihi	50
8 SADRÜDDİN EBÜLHASAN ALÎ : Ahbar üd-Devlet is-Selçukîyye	150
9 KALOST ARAPYAN : Rusçuk Âyanı Mustafa Paşa'nın hayatı ve kahramanlıkları	50
10 Abdi tarihi	100
*) 11 Abu'l-Farac tarihi.	
*) 12 NİZAMEDDİN ŞAMÎ : Zafernâme.	
<u>III. Seri</u>	
*) 1 Aksaraî tezkiresi	
*) 2 Neşrî tarihi	
<u>IV. Seri</u>	
1 P. WITTEK : Menteşe Beyliği	200
*) 2 Y. VLADİMIRTSOV : Moğolların içtimai teşkilâtı.	
<u>V. Seri</u>	
1 REMZİ OĞUZ ARIK : Alacahöyük hafriyatı 1935 raporu (türkçe 750 K., fransızca 1000 K.)	
2 HÂMÎT KOŞAY : Alacahöyük hafriyatı 1936 raporu (türkçe 750 K. Almanca 1000 Kr.)	
3 Dr. Ş. AZİZ KANSU : Etiyokuşu hafriyatı raporu (türkçe ve fransızca)	250
4 HÂMÎT KOŞAY : Pazarlı hafriyatı raporu (türkçe ve fransızca)	250
*) 5 HÂMÎT KOŞAY : Alacahöyük hafriyatı 1937 - 39 raporu (türkçe ve fransızca)	
*) 6 HÂMÎT KOŞAY : Alacahöyük hafriyatı 1940 - 1 raporu (türkçe ve fransızca)	

VI. Seri

- *) 1 F.KÖPRÜLÜ ve A.GABRİEL : Mimar Sinan
2 ARİF MÜFİD MANSEL : Trakya - Kırklareli Kubbeli Mezarları 250

VII. Seri

- 1 İbni Sina : (Makaleler, etüdler mecmuası) 400
2 CEVAT ÜSTÜN : İkinci Viyana muhasarası 150
3 ULUĞ İĞDEMİR : Kuleli vak'ası hakkında bir araştırma . . . 100
4 FEVZİ KURTOĞLU : Türk bayrağı ve ay yıldız 200
*) 5 Halil Ethem Hâtıra kitabı
6 İ. HAKKI UZUNÇARŞILI : Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık oğlu Süleyman ve Alemdar Mustafa Paşa 350
*) 7 FAİK UNAT : Atatürk ve Türk İnkılâbı tarihi Bibliyografyası
*) 8 " " : Osmanlı Sefaretnâmeleri
9 W. EBERHARD : Çin'in Şimal komşuları 150
10 ENVER ZİYA KARAL : Selim III. ün hattı hümayunları . . . 100

VIII. Seri

- 1 YUSUF AKÇURA : Osmanlı Devletinin Dağılıma Devri . . . 125
2 İ. HAKKI UZUNÇARŞILI : Anadolu Beylikleri 175
3 ŞEMSEİDDİN GÜNALTAY : Yakın Şark 350
4 YUSUF ZİYA ÖZER : Mısır Tarihi 150
5 HALİS BIYIKTAY : Timuriler zamanında Hindistan - Türk imparatorluğu 75
6 ÂFET İNAN : Aperçu général sur l'Histoire économique de l'Empire Turc - Ottoman 200
7 Dr. SÜHEYL ÜNVER : Selçuk Tababeti Tarihi 100
*) 8 FUAT KÖPRÜLÜ : Osmanlı Devletinin Kuruluşu.
9 Y. HİKMET BAYUR : Türk İnkılâbı Tarihi I. cilt 100
10 İ. HAKKI UZUNÇARŞILI : Osmanlı İmparatorluğu teşkilâtına methal 250
11 ZİYA KARAMURSAL : Osmanlı Mâli Tarihi hakkında tetkikler 100
12-I İ. HAKKI UZUNÇARŞILI : Osmanlı Devleti teşkilâtından Kapukulu Ocakları I. Cilt 450
*) 12-II İ. HAKKI UZUNÇARŞILI : Osmanlı Devleti teşkilâtından Kapukulu Ocakları II. Cilt,
13 Y. HİKMET BAYUR : Türk İnkılâbı Tarihi II. cilt, I. Kısım . . . 400
14 Y. HİKMET BAYUR : Türk İnkılâbı Tarihi II. cilt II. Kısım . . . 400
*) 15 İ. HAKKI UZUNÇARŞILI : Osmanlı Devletinin Saray teşkilâtı.

<u>IX. Seri</u>	<u>Fiati K.</u>
1 I. Türk Tarih Kongresi zabıtları (mevcudu kalmamıştır)	
2 II. Türk Tarih Kongresi zabıtları	250
*) 3 III. Türk Tarih Kongresi zabıtları	
<u>X. Seri</u>	
1 A. AULARD : Fransa İnkılâbının Siyasi Tarihi, I. cilt. . .	350
<u>XI. Seri</u>	
*) 1 KEMAL EDİP ÜNSEL : Fatih'in şiirleri	
BELLE TEN : Her sayısı	100

Türk Tarih Kurumu yayınlarının satıldığı yerler :

MAARİF VEKÂLETİ YAYINEVLERİ.

ANKARA'DA : Akba, Berkalp ve Haşet kitapevleri.

İSTANBUL'DA : Ankara caddesinde Üniversite, Beyoğlu, İstiklâl caddesinde Beyoğlu ve Haşet, Beyazıt Üniversite caddesinde Muallimler kitapevleri.

PROFESÖR, DOÇENT VE ÖĞRETMENLERLE YÜKSEK OKUL TALEBELERİNE KURUM MERKEZİNDEN ALINMAK ŞARTIYLA HUSUSİ TENZİLÂT YAPILIR.

*) Basılmakta olanlar

BELLE TEN

ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR

ABONE VE SATIŞ ŞARTLARI

Sayı : 100 kuruş (yabancı memleketler için
50 Fransız frangı)
Yıllık abonesi : 400 kuruş (yabancı memleketler için
200 Fransız frangı)

Belleten ve Türk Tarih Kurumu yayınlarının satış ve abone işleri için :

Maarif Vekilliği YAYINEVLERİ'ne,
Ankara'da : AKBA, HAŞET ve BERKALP Kitapevlerine,
İstanbul'da : Ankara caddesinde ÜNİVERSİTE Kitapevine,
Beyoğlu, İstiklâl caddesinde BEYOĞLU ve HAŞET
Kitapevlerine ve Bayazıtta MUALLİMLER Kitapevine,

Yazı ve abone işleri için :

Ankara'da TÜRK TARİH KURUMU'na müracaat edilmelidir.

BELLE TEN

PUBLICATION TRIMESTRIELLE

CONDITIONS D'ABONNEMENT ET DE VENTE

Le Numéro : 100 Piastres (pour l'Etranger 50 frs. fr.)
L'Abonnement annuel : 400 Piastres (pour l'Etranger 200 frs. fr.)

Pour l'achat au numéro et l'abonnement annuel de Belleten et des Publications de la Société d'Histoire Turque, s'adresser:

aux MAISONS DE VENTE du Ministère de l'Instruction Publique,

Ankara :

à AKBA Kitapevi et aux librairies BERKALP et HACHETTE,

İstanbul :

à ÜNİVERSİTE KİTAPEVİ, Ankara Caddesi,

aux librairies BEYOĞLU et HACHETTE, İstiklâl Caddesi, Beyoğlu et à MUALLİMLER KİTAPEVİ, Beyazıt.

Pour la correspondance et l'abonnement, au

TÜRK TARİH KURUMU (Société d'Histoire Turque),
Ankara.

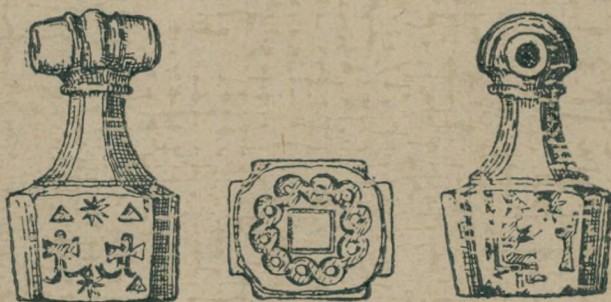
BELLETEN

REVUE PUBLIEE PAR LA
SOCIETE D'HISTOIRE TURQUE

Tome: VIII

No: 31

Juillet 1944

ANKARA — IMPRIMERIE DE LA SOCIETE D'HISTOIRE TURQUE

1 9 4 4